

borec

12

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XXI

REVILJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRŽIŠNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE SUBIČ, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Svoboda	929
Tone Krašovec: Pričakovanja 1970	931
Lojze Vezočnik: Svetovno gospodarstvo v letu 1969	935
Mednarodna organizacija dela (M. Liška)	940
Dragutin Tadijanović: Goranov epitaf	948
Desanka Maksimović: Materina žalostinka	948
Ivan L. Lalič: Zadušnica za sedemsto iz cerkve v Glini	950
Dušan Matić: Uspavanka za padle, ki so imeli komaj dvajset let	951

DOKUMENTI

Vilko Kolar-Domen: Minilo je 25 let	955
Naročanje materiala za NOV in POJ	966

SPOMINI, ZAPISI

Milan Guček: Po neizhujenih sledih	969
Ivan Kurinčič: Spomini organizatorja KP v Idrskem in Mlinskem pred 50 leti	975
Andreana Družina-Olga: Tinina prva ljubezen	977
Andrej Pagon-Ogarev: Prvi s Cerkljanske	982
Miha Bertonec: Skozi desetdnevno ofenzivo	988
Stane Petelin-Vojko: V sovražnikovem zaledju	994

KULTURNA PANORAMA

Zvone Kržišnik: Nekaj misli o jugoslovanskem filmu	1002
Knjižni pregled 1969 (S. R.)	1003
Edvard Kardelj: Potovanje skozi čas (S. R.)	1008
Ob katalogu Muzeja ljudske revolucije (M. M.)	1009
Bog — svojevrsna knjiga v spomin na revolucionarno dejavnost pred vojno (S. R.)	1011

LIKOVNA UMETNOST

Slikar in grafik Maksim Sedej (Vera Visočnik)	1014
MED REVIJAMI	1017
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	1023

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Naslovna stran: Maksim Sedej, Iz cikla »Bog v Trbovljah«, 1936, lesorez (ilustracija za knjigo Ludvika Mrzela Bog v Trbovljah, 1937)

Neosvojljiva Jugoslavija

Zvone Kržišnik

Ko se izteka leto 1969 — se polagoma izteka tudi četrto stoletje, kar se je končalo osvobodilni boj jugoslovanskih narodov in je začela s polnimi pljuči dihati država SFRJ. Samo še nekaj mesecev nas loči od datuma — 10. maja — ko je bila osvobojena izpod nacistične strahovlade sleherna ped ozemlja, ki ga Srbi, Hrvati, Makedonci, Črnogorci, Slovenci in pripadniki sobivajočih etničnih skupin priznavajo za domovino. Zgodovinarji in vsi drugi publicisti bodo ob tem jubileju osvetlili razvoj nove Jugoslavije v okviru njene samostojne eksistence pa tudi v okviru evropskega prostora. Odprli bodo veliko število vidikov, ki so pomembni za razumevanje jugoslovanske politike, gospodarstva in kulture. Tisti, ki jim je resnica pri srcu, bodo z dolžno spoštljivostjo in občudovanjem mogli poudariti premočrtno pot Jugoslavije in njenega tvorca — Tita skozi tesni in prek prepadov izvenblokovske usmeritve. Mogli bodo ugotavljati, da je mimo slehernih pričakovanj Jugoslavija uzakonila novatorsko prakso, da se more mlada država navzlic vsej razrvanosti v sodobnem svetu obdržati in razcveteti ter napovedati svoj poseg v čas ne samo po preiskušeni maniri pasivne nevtralnosti, marveč tudi z doslednim uveljavljanjem aktivnega sožitja tako z majhnimi kakor s sebi podobnimi narodi — pa tudi z velikimi. Lahko bodo razpravljali, kako je bilo mogoče takšni mladi državi, katere dediščina so bili razdejanje, zaostalost, neizkušенost, narodnostna razcepljenost in vsestransko nedodelan družbeni red, uveljaviti mimo vseh vzorov svojsko ideologijo, sprožiti nove, nikjer primerljive družbene odnose ter vzpostaviti ekonomijo, ki se je hitreje kot katerakoli druga v sodobnosti domala enakopravno vključila v svetovno proizvodnjo, menjavo in gospodarstvo vobče. In tako naprej.

Ko se bodo že odpirali najrazličnejši vidiki na našo revolucijo in na dosedanje prehojeno pot, želimo opozoriti na neko izhodišče, ki morda njegovo zunanje obeležje bolj malo opozarja nase, vendar je v bistvu pomembno, ker s silo nepremakljivega argumenta izraža resnico, da je Jugoslavija včeraj in danes zmagovala predvsem z neprekinjenim upornim bojem.

To izhodišče bi bilo v kratkem mogoče označiti takole: Nikdar, niti v enem samem trenutku, niti v obdobju velike krize po devetem aprilu 1941 in niti v vseh štirih letih domovinske vojne ni bila Jugoslavija popolnoma vržena na kolena. Nikoli ni bilo vse njeno ozemlje docela okupirano in podjarmljeno. Ves brezupni čas, ko je črni plašč nesvobode pokrival mrtve državne organizme številnih evropskih držav, je imela Jugoslavija zdaj tu zdaj tam svobodno teritorijo. Vseskozi je imela svoboden manevrski prostor, ki je omogočal osvobodilni boj in državotvorno snovanje. Po svojem pomenu, funkciji in razsežnosti je to svobodno ozemlje zmerom presegalo pojem zgolj manifestativne simbolike.

Po zlomu, ki ga je navidez zapečatil podpis brezpogojne kapitulacije dne 17. aprila 1941 v Beogradu, se boj dejansko ni nehal. Nemci, Italijani, Madžari in Bolgari so deželo razkosali — vendar je bil ta akt opravljen samo na papirju. Velika, zlasti gorata južna ozemlja so ostala marsikje nedotaknjena. Številne vojaške enote, ki jim izdaja višjih komand ni mogla vzeti domoljubja, niso odložile orožja. V samem začetku fašistične agresije jih je dosegla zahteva KP Jugoslavije, da morajo nadaljevati odpor. Dosegel jih je tudi zgodovinski proglas CK dne 15. aprila. Ta je veleval, da bodo komunisti in delavski razred nadaljevali boj do osvoboditve in do uresničenja nove demokratske skupnosti vseh Jugoslovancev.

Odpor vojske so nadaljevale že v maju udarne skupine, ki jih je organizirala Partija. Te so rušile ceste, železnice, mostove — ter tako posredno preprečevale tujim zavojevalcem, da bi mogli prodreti v kraje, ki jim je bila namenjena naloga, da bodo v kratkem postali okostje širših svobodnih ozemelj. Posebno so se akcije teh skupin razplamtele po 22. juniju, ko je Hitler napadel Sovjetsko zvezo.

Preden so okupatorji in domači izdajalci mogli vzpostaviti oblast nad slehernno dolino in nad slehernim hribovjem, so se pojavile v začetku julija partizanske skupine in čete, ki so zaokrožale tu stalna, tam gibljiva žarišča svobodne zemlje. Branile so slehernno, še tako neznatno področje. Tako jim je naročal CK Partije, ko je 4. julija 1941 odločil, da mora ljudski odpor od sabotažnih skupin in diverzantskih akcij prerasti v splošno vstajo.

Svobodno ozemlje se je takrat naglo povečalo. Prve akcije partizanskih odredov so sprožile vseljudski upor v Črni gori. Znatne italijanske sile so bile v nekaj dneh razorožene in največji del Črne gore je bil osvobojen. Podobno, čeprav v nekoliko manjšem obsegu, je bilo v Bosanski Krajini, vzhodni Bosni in Liki. Malo kasneje, predvsem v septembru, so se pojavila svobodna ozemlja v Kordunu, Baniji, srednji Bosni in Hercegovini, Sloveniji, še predvsem pa v zahodni Srbiji. Tu je partizanski teritorij obsegel večja, tam manjša prostranstva, vendar — ta prostranstva so se širila in okupator je moral z njimi vse bolj resno računati. V času, ko so bile fašistične sile na višku svoje moči in je Hitlerjev vojni stroj drvel proti Moskvi, je upor jugoslovanskih ljudstev omajal prestiž teh sil. Pred vsem svetom je naš boj razgalil resnico, da Hitlerjev »novi evropski red« ni tako stabilen, kakor se je razglašal. Evropska trdnjava je bila na južnem boku načeta in pokazala se je nevarnost, da se utegnejo po jugoslovanskem zgledu upreti tudi drugi zaslužnjeni narodi. Posebno ogroženi so bili okupatorjevi položaji v Srbiji, kamor sta se že bila preselila Vrhovni štab NOV in POJ ter CK KPJ. Nemška vojaška komanda je morala proti osvobodilnim silam poslati v boj celo vrsto enot iz Grčije, Francije in celo z vzhodne fronte.

Ceprav je bil zlasti v ostri zimi 1941/42 položaj za osvobodilno vojsko težak, čeprav je okupator s pomočjo četnikov, ustašev in drugih izdajalskih enot vodil proti partizanskemu gibanju vrsto silovitih napadov in čeprav so morali partizani zapustiti veliko ozemelj, je vendar ostalo dovolj svobodnega teritorija. Na štabnih zemljevidih nemških divizij so neprestano migljale lise in pege, ki so označevale, katera jugoslovanska področja so bila včeraj, katera so danes in katera utegnejo biti jutri izgubljena za furerja in veliko Nemčijo. Vse lokalne operacije elitnih nemških divizij in njihovih pomagačev niso mogle doseči končnega namena: zasesti celotno Jugoslavijo.

Tudi kasnejše osredotočene ofenzive, med katerimi sta dokončen preobrat pomenili četrta in peta, ki sta se končali z bleščečimi zmagami Titove vojske na Neretvi in Sutjeski, niso dosegle omenjenega strateškega cilja. Nasprotno. Osvobojena ozemlja so se tako zelo razširila, da so omogočala velikopotezno ter v skladu z vsemi pravili vojaške vede suvereno delovanje brigad, divizij, korpusov in armad NOV. Veliki svobodni teritoriji so dopuščali izvedbo slehernih strateških in taktičnih zamisli. Že ob koncu leta 1943 je NOV narasla na 300 000 borcev. Kontrolirala je največji del jugoslovanskega prostora ter vezala nase 36 sovražnih divizij v skupni moči 450 000 mož, ne računajoč kvislinških formacij. V varni globini frontnih zaledij so lahko delovali ljudski odbori kot v mirnem času, mogoče je bilo organizirati velike shode, kakršno je bilo zasedanje AVNOJ v Jajcu (in že leto prej v Bihaću), oblikovalo se je urejeno gospodarstvo, začeli sta dihati nacionalna prosveta in kultura. Kakor da ni vojne in okupacije, je zaživela revolucionarna zakonodaja, ki so ji ljudstva od Triglava do Makedonije prisegala enodušno pokorščino.

Ceprav so vsa ta dejstva znana in zgodovinsko potrjena, si jih morda vendarle premalokrat priključimo pred oči. Obnavljati jih moramo, da bi sebi in potomcem globlje vtisnili v zavest spoznanje: Jugoslavija je neosvojljiva. Enotnega ljudstva, ki je z 1 700 000 človeškimi žrtvami plačalo zmago v domovinski vojni, ne more vreči na kolena in ga pokoriti nobena sila. Njegova življenjska filozofija in praksa se ne moreta oddaljiti od bojnih vzorov, ki sta mu jih med leti 1941 in 1945 pokazala KP in Tito.

V času, ko se bliža 25. obletnica osvoboditve in se nam ponuja v vsakateri razmislek četrtsloletna razvojna bilanca, ne gre zanemariti tega vidika.

Pričakovanja 1970

Tone Krašovec

Leto je pri kraju. Ob tem času gospodarstvo naredi obračun o svojem poslovanju za enoletno obdobje, še bolj zanimiva pa so pričakovanja in ocene o tem, kako naj bi se gibal naš gospodarski tokovi v novem letu, ki je pred vrati.

Vsekakor se moramo pri tem nasloniti predvsem na izkušnje in dosežke leta 1969. To je osnova, na kateri snujemo svoja predvidevanja in usmerjamo ekonomsko politiko. Na prvi pogled smo lahko z letošnjimi gospodarskimi rezultati zadovoljni. V njih je zaslediti vrsto koristnih teženj, vendar nas prvi pogled ne sme prevarati in nam zamegliti bistveno ugotovitev, da nismo uresničili najpomembnejšega cilja letošnje ekonomske politike — nadaljnje krepite stabilizacije gospodarstva. Pričakovali smo dinamičen razvoj, vendar v veliko bolj stabilnih razmerah, kot nam jih je prineslo to leto. Številke o letošnjih dosežkih so visoke in presegajo normalne stopnje rasti. Čeprav bodo statistiki šele v naslednjih tednih lahko napravili dokončen obračun o gospodarjenju za leto 1969, pa so na osnovi dosedanjih rezultatov že mogoče dokaj natančne celoletne ocene. Kaj nam kažejo?

*Povprečne letne stopnje rasti v %**

	Slovenija	Jugoslavija
Družbeni proizvod		
(celotno gospodarstvo)	9,7	8,5 do 9,5
Obseg industrijske proizvodnje	14	11 do 12
Obseg kmetijske proizvodnje	0,5	5 do 5,5
Zaposleni v družbenem sektorju	2,7	3 do 4
Produktivnost dela	7,7	5,5 do 6,5
Izvoz blaga in storitev	19	14 do 16
Sklad nominalnih oseb. dohodkov	19	16
Investicije v osnovna sredstva	12,4	14,5

Prikazani rezultati so videti na prvi pogled ugodni, vendar pa moramo predvsem upoštevati, v kakšnih razmerah smo jih dosegli. Te so bile zelo nestabilne. Življenjski stroški in cene so stalno naraščale. Kot kaže, bodo letos cene industrijskih izdelkov pri proizvajalcih skupno za 3 % višje kot lani, življenjski stroški pa za 7 %. To so podatki za vso državo. V Sloveniji pa je ta porast še večji, in kot ocenjujejo, bodo življenjski stroški narasli letos v naši republiki kar za 10 %. To je eden izmed glavnih elementov nestabilnosti v našem letošnjem poslovanju.

V teh nestabilnih razmerah moramo omeniti še dve bistveni težavi. Najprej nadaljnje poslabšanje plačilne bilance. Kot kaže, bomo kljub ugodnim izvoznim rezultatom zaradi pretiranega uvoza samo letos imeli plačilni deficit okrog 140 milijonov dolarjev. Seveda se zato zmanjšujejo tudi devizne rezerve, vse skupaj pa otežkoča naš položaj.

Eden najbolj perečih problemov, ki smo jih letos čutili v gospodarstvu, pa je sila naglo naraščanje medsebojnih terjatev in obveznosti. Medsebojne

* Vsi podatki so iz gradiva Zavoda za plan, pripravljenega za razpravo pri oblikovanju resolucije o usmeritvi ekonomske politike v prihodnjem letu in o republiški bilanci sredstev za leto 1970.

zadolžitve v gospodarstvu so presegle že vsako razumno mero. Za konec leta še nimamo podatkov, za prvo polletje pa lahko povemo, da so bila sredstva sredi leta v terjatvah povprečno vezana že 102 dneva. To pa je povzročilo, da smo imeli v prvem polletju v terjatvah vezanih 34 % celotnega dohodka. Do konca leta se položaj ni popravil, raje poslabšal. Nestabilne razmere v naših gospodarskih pogajanjih pa je precej dolgo podpirala dokaj liberalna kreditno-monetarna politika.

To so dejstva, na katera moramo računati tudi pri ocenjevanju naših možnosti v letu 1970. Kakorkoli se trudimo, da bi zavrli vpliv teh škodljivih teženj, moramo le računati, da ga bo vsaj deloma čutiti tudi v novem poslovnem letu. Vendar pa je še vedno mogoče dinamično napredovanje gospodarstva, čeprav nekoliko počasnejše, kot smo ga bili vajeni letos.

Glavna naloga v prihodnjem poslovnem obdobju bo vsekakor okrepitev gospodarske stabilnosti, in to bo vplivalo tudi na stopnjo rasti. Kot vemo, so v novembru segli po nekaterih ukrepih za zmanjšanje medsebojne zadolženosti v gospodarstvu. Morda bo kazalo nekatere še uveljaviti, vendar pa že zdaj, ko v praksi pravzaprav še niso kaj prida preizkušeni, nekateri trdijo, da so premalo učinkoviti. Četudi to drži, pa moramo vendarle upoštevati, da bodo deloma le ohladili pregrete gospodarske tokove in pretirano domačo potrošnjo.

Drugo dejstvo, ki ga ne gre prezreti, je položaj na tujih tržiščih. Jugoslovansko gospodarstvo se je že toliko vključilo v mednarodno menjavo, da so naše razvojne možnosti že precej odvisne od konjunktura na tržiščih, s katerimi imamo najtesnejše poslovne odnose. Slovensko gospodarstvo na primer realizira na tujem trgu že okrog petino družbenega proizvoda. Ta odvisnost od razmer na tujem trgu pa bo verjetno prihodnje leto še nekaj bolj poudarjena, če bodo notranje restrikcije res nekaj zmanjšale povpraševanje doma. Na zunanjih tržiščih, predvsem na zahodnih, kamor Slovenci največ izvažamo, pa konjunktura tudi že nekoliko popušča. Vemo, da so letos številne zahodne države sprejele razne ukrepe proti inflaciji, to pa se kaže na dinamiki gospodarske rasti v teh deželah. Ocene OECD kažejo, da bodo v prvem polletju prihodnjega leta dežele te organizacije, ne upoštevaje ZDA, povečale družbeni proizvod v primerjavi z istim obdobjem letošnjega leta za okrog 5 %, šesterica držav EGS za 4 % in še nekaj manj ZDA — za 2,25 %. Čeprav je ocena rasti nekaj nižja, kot smo jo bili v teh deželah vajeni lani in letos, bo vendar povpraševanje na tujih tržiščih še vedno dokaj ugodno. Računati pa moramo na našo konkurenčno sposobnost. Pri tem imamo v mislih naglo naraščanje cen na domačem tržišču v zadnjih dveh letih. Omenili smo že, da bodo letos cene industrijskih izdelkov pri proizvajalcih narasle za okrog 3 % in življenjski stroški za približno desetino, v deželah OECD pa na splošno računajo na povprečno zvišanje cen za dobre 4 %. To pa pomeni, da se s tem zožuje možnost za uspešno nastopanje na tujih tržiščih in obenem slabi vpliv že tako preredkih spodbudnih ukrepov pri izvozu.

Nadalje bo treba v gospodarjenju v letu 1970 upoštevati realne možnosti za uvoz. Omenili smo že občuten porast deficita v plačilni bilanci, odločitve naših najvišjih organov pa kažejo, da bo treba v letu 1970 ta plačilni primanjkljaj za polovico zmanjšati. To pa pomeni, da bo primanjkovalo deviz za uvoz. Marsikaj lahko prihranimo, če v tujini pametno omejimo nakup blaga za široko porabo. Kljub temu pa bo gospodarstvo prav gotovo čutilo pomanjkanje določenega proizvodnega materiala iz uvoza. Pri tem moramo poudariti, da je omejevanje uvoza samo ena izmed možnosti za izboljšanje plačilne bilance. Bolj bistvena in bolj obetajoča je druga — pospeševanje izvoza. To pri

a Predmestje 1933

(Maksim Sedej)

Maksim Sedej: Iz cikla Predmestje, 1933, linorez

nas sicer vsi naglašajo, v praksi pa še vedno nimamo dovolj spodbudnih sistemskih potez. Te bodo vsekakor nujne. Hkrati, ko bodo pripomogle k ugodnejši plačilni bilanci, bodo tudi omogočile nemoteno oskrbo s proizvodnim materialom vsaj za sposobne proizvajalce.

Navedli smo le nekaj glavnih težav, s katerimi moramo v prihodnjem letu računati. Ne da bi podrobneje razlagali, moramo kot staro pesem le še dodati to, da se razmerja v delitvi med družbo in delovnimi organizacijami še nadalje poslabšujejo na škodo gospodarstva in smo se prav na tem področju najvidneje izneverili tako glasno razglašanemu načelu gospodarske reforme, da morajo podjetja sama razpolagati s 70 % razpoložljivih sredstev, 30 % pa naj jih prispevajo za splošne družbene potrebe. Glede na specifične zahteve splošne porabe v Sloveniji, ki so posledica zahtevnejšega urejanja posameznih področij družbenega življenja naše majhne nacionalne skupnosti, pa je slovensko gospodarstvo še nekaj bolj obremenjeno kot v državi nasploh. Vendar pa nas lahko pri ocenjevanju možnosti za razvoj v novem poslovnem letu hrabri izredna prizadevnost večjega dela gospodarstva v naši republiki, težnje k naprednim strukturalnim spremembam v proizvodnji in vidni poskusi, da bi čim bolj dosledno prilagajali proizvodnjo tržnim zahtevam. Sem lahko prištejemo še močne napore gospodarstva, da kar najbolj modernizira proizvodnjo, čeprav ga pri tem ovirajo dokaj skromne materialne možnosti. In kljub vsemu dokazovanju o slabi kadrovski zasedbi delovnih mest v gospodarstvu naše republike letos le opazamo zelo spodbudno spremembo. Delovne organizacije se ne otepajo več strokovnjakov, nasprotno, prav v drugi polovici leta so številne med njimi zamenjale ekonomiste, pravnike, inženirje in druge strokovnjake in so veliko boljše poskrbele tudi za štipendiranje.

Upoštevale vse pričakovane težave in vse napredne težnje, so ocene o možnostih gospodarskega napredka v letu 1970 naslednje:

Povprečne letne stopnje rasti v %

	Slovenija	Jugoslavija
Družbeni proizvod — realni (celotno gospodarstvo)	8 do 9	7 do 8
Industrija	9 do 10	8,5 do 9,5
Kmetijstvo	3 do 4	1 do 2
Ostalo gospodarstvo	8 do 9	9,5 do 10,5
Produktivnost dela (družbeni sektor)	5,5 do 6,5	5 do 6
Izvoz blaga in storitev	11,5	13,6
Zaposlenost v družbenem sektorju	2,7	2,6
Zaposlenost v zasebnem sektorju	3,0	1,9

Morda so videti te številke glede na našete težave težko dosegljive. Niso pa nerealne. Terjale bodo le veliko prizadevnosti, poslovne okretnosti in iznajdljivosti.

Obenem pa moramo omeniti, da nam leto 1970 obeta izredne napore še pri eni zelo pomembni nalogi — pri izdelavi družbenega plana razvoja za obdobje 1971—1975. Vsekakor bo to delo terjalo veliko prizadevanj gospodarstva, občin, republik in federacije. Res realen planski dokument pa lahko pričakujemo le, če bo njihovo sodelovanje kar najtesnejše in kar najbolj učinkovito.

Svetovno gospodarstvo v letu 1969

Lojze Vezočnik

Ko to pišemo, seveda še nimamo popolnih statističnih podatkov o razvoju svetovnega gospodarstva v letu 1969. Statistična evidenca je vedno nekoliko za dogajanjem, zato nam lahko daje zdaj podatke v glavnem šele za prvo polletje. Nadalje je treba upoštevati, da je za posamezna področja podatke sploh težko dobiti in si zato moramo pomagati s čimbolj zanesljivimi podatki iz prejšnjih let ter predvsem na osnovi gibanj in tendenc ocenjevati letošnji razvoj svetovnega gospodarstva.

Letošnjega leta seveda ni mogoče iztrgati iz tokov, ki smo jih spremljali v svetovni ekonomiki v prejšnjih letih. Gospodarski tokovi in tendence ne ubogajo koledarja, odvisni so od proizvodnih in tržnih zakonitosti. Ko govorimo o svetovnem gospodarstvu kot celoti, moramo opozoriti, da imamo različne tipe gospodarskih sistemov, ki so se rodili iz različnih družbenih ureditev in drugih specifičnih razmer v posameznih državah. Največjo težo v svetovnem gospodarskem življenju imajo razvite kapitalistične države s sistemom tržnega gospodarstva in državnim intervencionizmom, sledijo jim socialistične države vzhodne Evrope, povezane v Svet vzajemne ekonomske pomoči, s planskim gospodarstvom, tem pa velika skupina dežel v razvoju, ki skušajo s posnemanjem enega izmed omenjenih sistemov ali včasih tudi obeh, pa tudi z mnogimi izvirnimi prijemi in rešitvami dvigniti svoje gospodarstvo iz zaostalosti.

V industrijsko razvitih kapitalističnih državah se je letos še nadaljevala konjunktura iz prejšnjih let, »gospodarski boom«, toda pojavila so se tudi znamenja »pregretega« gospodarstva in hkrati z njimi že ukrepi, ki imajo namen spet spraviti v normalen tek že preveč zagnani stroj. Gospodarstvo se v teh deželah še vedno razvija ciklično, vendar so krivulje, ki prikazujejo gospodarsko rast, vse bolj umirjene in od klasične formule cikličnega gospodarstva: vzpon, konjunktura, kriza, depresija, je le še malo ostalo. Zdaj govorimo lahko v glavnem le še o konjunkturi in recesiji, pri tem pa pod recesijo razumemo stagniranje oziroma slabšo rast gospodarstva od običajne. To je posledica sistematičnega poseganja države v gospodarsko življenje, poseganja s stališča nacionalnega gospodarstva in njegovih koristi, ter, če je potrebno, žrtvovanja interesov zasebnih podjetij.

Ameriško gospodarstvo, ki je daleč najmočnejša sila v svetu, je letos sicer cvetelo, spopasti pa se je moralo z veliko in neprijetno nevarnostjo: z inflacijo. Vietnamska vojna, o kateri diplomati sicer vztrajno govorijo, da se bliža koncu, še vedno požira težke milijarde, kriza svetovnega denarnega sistema je sicer pojenjala, ni pa še končana, primanjkljaj v plačilni bilanci narašča, vse to pa ne obeta nič dobrega ameriški valuti in hkrati svetovnemu plačilnemu sredstvu, dolarju. Nixonova administracija se je odločila braniti sedaj veljavno razmerje med dolarjem in zlatom ter zato posegla po več ukrepih. Zdi se, da bo skušala odpraviti poglobitvi vir težav, velike izdatke za »obrambo svobodnega sveta pred komunistično nevarnostjo«, z zaostritvijo kreditnih pogojev skuša zaježiti naraščanje cen, zmanjšuje proračunske izdatke in podpira tiste, ki se zavzemajo za take spremembe v mednarodnem monetarnem sistemu, ki bi zagotovile stabilnost dolarja. Vse kaže, da je po devalvaciji franka in revalvaciji marke nevarnost za dolar vsaj za nekaj časa minila, težko pa je reči, koliko bo Nixonovi administraciji uspelo zaježiti naraščanje cen v državi.

PRILOGA: Industrijski velikani

	Število prebivalcev	Delež v ‰ v svetovni industrijski proizvodnji		Število prebivalcev	Delež v ‰ v svetovni industrijski proizvodnji
ZDA	196	34,6	Francija	50	3,9
SZ	233	14,5	Italija	51	3,3
Japonska	98	7,8	Kanada	20	3,2
Zah. Nemčija	59	7,2	V. Nemčija	17	1,7
Vel. Britanija	54	5,7	Kitajska	710	1,4

Osem dežel, ki imajo le 23 ‰ svetovnega prebivalstva, razpolaga z 80 ‰ industrijskih zmogljivosti v svetu!

Podatki: Schweizerische Handelszeitung, maja 1969.

Opomba: Uvedba »posebnih pravic do najema« (SDR — Special drauning rights) ali »papirnatega zlata« bo koristila predvsem razvitim deželam, kroničnih težav dežel v razvoju v plačilnih bilancah pa ne bo mogla bistveno omejiti.

Prizadevanj Mednarodne banke za obnovo in razvoj seveda ne gre podcenjevati. IBRD je letos odobrila 84 kreditov 44 deželam v skupnem znesku 1,4 milijarde dolarjev, v letu 1970 pa namerava obseg svojih operacij povečati na 2,5 milijarde dolarjev. Opozoriti pa velja, da daje banka posojila tudi po ekonomskih kriterijih in torej ne vedno tja, kjer so najbolj potrebna, in da je tudi skupna vsota odobrenih posojil v primerjavi s potrebami dežel v razvoju še vedno le kaplja v morje.

Izrazit primer gospodarskega booma je Japonska; ta se je na lestvici gospodarskih velikanov povzpela že na tretje mesto, takoj za supersilama ZDA in SZ. Konjunktura v japonskem gospodarstvu traja že vrsto let, tempo gospodarske rasti le tu in tam malo pojenja, nato pa se še pospeši. Prav letos doživlja Japonska največjo konjunkturo v svoji zgodovini. Japonci imenujejo to »izanagi boom«, kar naj bi pomenilo rekord vseh časov.* K takšnemu razvoju so pripomogla velika vlaganja zasebnega, tudi tujega kapitala v industrijo, konjunktura na ameriškem tržišču, gospodarski napredek dežel Jugovzhodne Azije, posredno tudi vojna v Vietnamu ter notranji razlogi: številna, strokovno usposobljena in cenena delovna sila, nagnjenost prebivalstva k varčnosti in prizadevanje industrijskih podjetij za krepitev konkurenčne sposobnosti z znanstveno-tehnološkim raziskovanjem.

PRILOGA: Porast industrijske proizvodnje v svetu od 1958 do 1968 po posameznih državah

Japonska	245	ZDA	69
Sovjetska zveza	121	Zah. Nemčija	56
Italija	113	Francija	51
Kanada	77	Vel. Britanija	32

Leto 1958 = 100

* Izanagi je ime mitološkega božanstva, ki ga štejejo za stvarnika japonskih otokov!

Maksim Sedej: Iz cikla Predmestje, 1933, linorez

Japonska ima aktivno plačilno bilanco, visoke devizne rezerve in trdno valuto. V vsem tem je podobna Zahodni Nemčiji, svojemu tekmecu za naziv »tretja gospodarska sila sveta«. Zahodnonemški gospodarski »čudež«, veliko bolj pravilno je reči splet ugodnih okoliščin, je pripeljal novo bonsko vlado do sklepa o zvišanju vrednosti marke. Glavni notranji razlog zanjo je bila bojazen pred naraščanjem domačih cen ob tradicionalni nemški težnji po stabilnosti in urejenosti, med zunanji dejavniki pa so najvažnejša neskladja v razmerjih med Zahodno Nemčijo in njenimi zunanjetrgovinskimi partnerji. Veliki primanjkljaji Francije, Velike Britanije in vrste drugih držav v trgovini z Zahodno Nemčijo so zavrli razvoj gospodarskih stikov med temi deželami in zmedo ter negotovost v njihova valutna razmerja. To je bilo treba odpraviti, saj nikomur ni več koristilo in revalvacija marke, kot eden izmed ukrepov, ki naj bi to omogočili, je tu.

Sploh je kriza svetovnega denarnega sistema, vzpostavljenega 1944. leta v Bretton Woodsu, osnovna značilnost gospodarskega življenja v letu 1969. Tisti, ki so ta sistem gradili in postavljali valutna razmerja, seveda niso mogli biti tako daljnovidni, da bi bili predvideli konec Velike Britanije kot kolonialne sile, kronične gospodarske težave Francije, ki se z devalvacijo franka seveda niso avtomatično končale ter v primerjavi s tem silovit vzpon v vojni premaganih držav Japonske, Zahodne Nemčije in tudi Italije. Gospodarska razmerja med temi in seveda tudi številnimi drugimi državami so se spremenila, in ker devizni tečaji izražajo v bistvu le razmerje poprečnih proizvodnih stroškov med nacionalnimi gospodarstvi, se morajo tudi ti spremeniti. Seveda pa je spreminjanje paritete valute tudi zelo učinkovit instrument ekonomske politike vsake posamezne države in je zato veliko in pomembno vprašanje kdaj in za koliko vlada zniža ali zviša uradno vrednost svojega denarja. To pa povzroča špekulacije na borzah, nemir in negotovost v poslovnem svetu, upadanje tempa svetovne trgovine in svetovne proizvodnje. Temu smo bili priče vse leto, zato svetovna trgovina ni bila tako živahna, svetovna proizvodnja pa ne tako velika, kot bi bila v stabilnejših, mirnejših okoliščinah.

Gospodarstvu vzhodnoevropskih socialističnih dežel svetovna monetarna kriza ni mogla škodovati, saj imajo s kapitalističnimi deželami večinoma le občasne gospodarske stike, zato tokovi v kapitalističnem gospodarstvu na njihov notranji razvoj ne morejo bistveno vplivati. Seveda pa imajo članice sveta za vzajemno gospodarsko pomoč svoje težave. V vseh, bolj ali manj hitro, bolj ali manj uspešno, izvajajo gospodarske reforme, saj je postalo jasno, da plan-ski sistem gospodarstva v kruti, uniformirani in za vse obvezni obliki ne ustreza več stopnji njihovega gospodarskega razvoja. Njihova medsebojna trgovina in industrijsko sodelovanje potekata na bilateralni osnovi, v bistvu še vedno po načelih naturalne blagovne menjave. Gospodarske zakonitosti zahtevajo spremembe v upravljanju in vodenju gospodarstva, v poslovnem življenju, v odnosih do drugih držav. Novosti se težko prebijajo, ekonomski interesi težko premagujejo politično okostenelost, vendar premiki so in v prihodnje jih lahko pričakujemo še več. Sporazumevanje med Sovjetsko zvezo in ZDA na političnem področju, če se bo nadaljevalo, bo nedvomno nudilo veliko več manevrskega prostora gospodarstvenikom Vzhoda in Zahoda in jim omogočilo tesnejše gospodarske stike, ki bi vsem koristili, še posebej tistim na nižji stopnji gospodarskega razvoja.

PRILOGA: Pomoč industrijsko razvitih držav deželam v razvoju
v % od njihovega družbenega bruto proizvoda

Vel. Britanija	0,42	Švica	0,10
Zah. Nemčija	0,42	Japonska	0,10
Nizozemska	0,54	Kanada	0,28
Avstralija	0,57	Švedska	0,28
Francija	0,72	ZDA	0,38

Vir podatkov: The Economist 1/11 — 1969.

Opomba: Podatki se nanašajo na tako imenovano »neto pomoč«, na brezobrestne kredite ali na kredite z nizkimi obrestmi in zelo dolgimi odplačilnimi roki, na darila ipd. Niso pa sem vštete naložbe javnega in zasebnega kapitala razvitih dežel v dežele v razvoju.

Najbolj kritično področje v svetovnem gospodarstvu so dežele v razvoju. Dozdaj smo govorili o neskladjih med razvitimi deželami, o notranjih protislovjih, ki jim preprečujejo še hitrejši razvoj, mnogo nerazvitih dežel pa se še vedno bori z lakoto, visoko stopnjo umrljivosti, da s pravo džunglo problemov, iz katere ni videti izhoda. Govorimo: Svetovna proizvodnja, svetovna trgovina, industrijsko sodelovanje — vse narašča. Toda to velja za razvite države. Delež nerazvitega sveta, ki ima daleč največ prebivalcev, pa upada, tako pri proizvodnji kot pri narodnem dohodku. Letošnje leto ni prineslo nobenega kvalitetnega premika, še več, prav razočarujoče je. Odbor konference združenih narodov o trgovini in razvoju se ni mogel sporazumeti o načrtu za drugo desetletje razvoja, v katerem naj bi vsaj za 5 % povečali letno gospodarsko rast nerazvitih dežel. Na vrsti konferenc in posvetovanj vedno znova ugotavljajo, da je pomoč razvitim deželam premajhna, da še vedno ne dosega 1 % nacionalnega bruto proizvoda industrijskih dežel, da tudi dane pomoči ne uporabljajo vedno racionalno ipd. Zdi pa se, da vse ostaja pri ugotovitvah, nujno potrebnih odločnih ukrepov in akcij pa ni.

In kaj smemo pričakovati od prihodnjega leta? Svetovno gospodarstvo se bo razvijalo nekoliko bolj umirjeno, svetovna trgovina pa bo naraščala približno enako hitro kot zadnja leta. Protiinflacijski ukrepi v ZDA, zaostritev investicijskih pogojev po vsem svetu in visok porast obrestnih mer — to bo nedvomno nekoliko ohladilo pregreto gospodarstvo in ga spravilo v mirnejši tek. Revalvacija zahodnonemške marke je napravila tržišče Zvezne republike laže dostopno za tuje prodajalce, saj so se njihovi izdelki pocenili za nemške kupce. Koliko se bo povečal zahodnonemški uvoz pa je odvisno še od nadaljnjih vladnih ukrepov, mislimo predvsem na uvozne omejitve, gotovo pa se bo povečal. S tem se bo plačilna bilanca začela izravnovati, kako hitro, to pa je odvisno od tega, koliko se je z revalvacijo realno zmanjšala konkurenčna sposobnost zahodnonemške industrije. Za sedaj še ni znano, ali bodo revalvaciji marke sledile še druge revalvacije oziroma devalvacije. Verižne reakcije, ki so jo mnogi pričakovali, sicer ni bilo, vendar to ne izključuje nadaljnjih sprememb paritet in razmerij med njimi.

Zelo pomembni za prihodnja leta bodo sklepi, ki jih bodo sprejeli na vrhunskem sestanku Evropske gospodarske skupnosti 17. in 18. novembra v Bruslju. Priključitev Velike Britanije, Danske, Norveške in morda še katere druge države k »šesterici« bi vsekakor pomenila novo kvaliteto v svetovnem gospodarstvu, kakšne posledice bi utegnili imeti, pa je zdaj še prezgodaj razmišljati. Zelo verjetno je, da v enem letu bistvenih sprememb ne bo, pa naj bo sklep bruseljskega sestanka »da« ali »ne« in tudi povsem gotovo je, da je

skupno tržišče po spremembah francoske in zahodnonemške valute v zelo težkem položaju in mu bo potrebno nekaj časa, da »pride do sape«, še posebej, če se spomnimo na izredno kritični položaj na skupnem agrarnem trgu.

Pričakujemo lahko, da se bodo vzhodnoevropske dežele v prihodnjem letu pogumneje vključevale v mednarodno delitev dela in razvijale svoje stike z zahodnimi in deželami v razvoju. Razprave o integraciji socialističnih dežel na novih osnovah, o konvertibilnosti in uvozu tujega kapitala, ki so jih letos zavrli dogodki na Češkoslovaškem, bodo verjetno oživele, kar bi svetovnemu gospodarstvu le koristilo.

Najmanj optimizma vliva letošnje gospodarsko in politično leto deželam v razvoju. Združeni narodi bodo nadaljevali s prizadevanji za izdelavo in uresničitev načrta za drugo desetletje razvoja, posamezne dežele v razvoju ali pa združene v razne regionalne skupnosti pa bodo poskušale doseči z industrijskimi državami čimbolj ugodne sporazume o gospodarski pomoči, uvozu kapitala, izvozu surovin in izdelkov svoje šibke in mlade industrije. Na uspeh kolektivnih in individualnih akcij za zmanjšanje prepada med industrijsko razvitimi in nerazvitimi državami bodo vplivali tudi politični odnosi v svetu. Rešitev bližnjevzhodne krize in normalizacija položaja v jugovzhodni Aziji, dialog velesil in sploh večje razumevanje med subjekti mednarodne skupnosti — to bi ustvarilo ozračje, v katerem bi se lažje in temeljiteje posvetili reševanju osnovnega problema v svetovnem gospodarstvu: neenakomernega razvoja.

Mednarodna organizacija dela

V Stockholmu so 10. decembra letos slovesno podelili Nobelovo nagrado za mir Mednarodni organizaciji dela, ki ima svoj sedež v Ženevi. Ta organizacija je najstarejša specializirana agencija ZN. Nagrado za mir podeljuje petčlanska komisija, katere člani imajo šestletni mandat in jih volijo iz norveškega parlamenta — Stortinga. Mednarodna organizacija dela pa bo letos izpolnila tudi 50 let delovanja.

* * *

Mednarodna organizacija dela (MOD) je izšla iz večletnih prizadevanj, da bi na mednarodnem področju regulirali norme pri zaščiti na področju dela in socialne politike. V okviru tega je MOD od ustanovitve leta 1919 do danes razvijala vsestransko in pomembno aktivnost. MOD je ena izmed specializiranih agencij ZN.

Ob ustanovitvi je MOD štela 45 članov, danes pa je v to organizacijo včlanjenih 121 držav. Jugoslavija je članica MOD od njene ustanovitve. Splošen položaj v mednarodnih odnosih se kaže tudi v tej organizaciji, in to s tem, da ne more dosledno izvesti načela univerzalnosti — enega osnovnih načel, ki so zapisana v statutu organizacije.

Temeljna načela svoje aktivnosti in ciljev, ki jih organizacija uresničuje, so zapisani v njenem statutu in »philadelphijski deklaraciji«, ki je bila sprejeta 10. maja 1944. MOD izhaja v svoji aktivnosti iz naslednjih načel in ciljev:

trajen mir lahko temelji le na socialni enakopravnosti; svoboda govora in združevanja sta nujna pogoja za stalen napredek; uresničitev polne zaposlenosti in dvig življenjskega standarda, saj pomeni revščina nevarnost za blaginjo vseh ljudi; možnost enake udeležbe za vse glede plačila in dohodkov, delovni čas in drugi delovni pogoji; razširitev socialnega zavarovanja, enaka zaščita življenja in zdravja delavcev na vseh delovnih mestih; zaščita matere in otroka; minimalna prehrana, stanovanje in sredstva razvedrila in kultura; zagotovitev enakih možnosti izobraževanja; uresničevanje ekonomskega in socialnega razvoja v nerazvitih krajih.

Ta načela in cilje kot naloge, ki iz njih izhajajo, bi morali uresničevati s svobodno in enakopravno konfrontacijo stališč predstavnikov dela in kapitala ob udeležbi vladnih delegatov iz vseh dežel-članic. Glede tega se po svoji organizacijski sestavi — tripartizmu — MOD razlikuje od vseh drugih mednarodnih, vladnih in nevladnih organizacij.

Ustanovitev MOD je po svoji strukturi logična posledica političnih, socialnih in ekonomskih razmer po prvi svetovni vojni. Pod pritiskom močnih revolucionarnih vrenj in vojne je postalo nujno sporazumevanje v mednarodnih okvirih o socialnih reformah za izboljšanje razmer pri delu. Vlade razvitih kapitalističnih držav, ki so sodelovale na mirovni konferenci, so videli v ustanovitvi takšne organizacije možnost, da bi vzpostavili neke vrste ravnotežja med delom in kapitalom. Izhajale so iz tega: če dajejo delavcem možnost, da njihovi predstavniki neposredno sodelujejo pri mednarodnem urejanju razmer pri delu, bi morale prispevati k usmerjanju njihove aktivnosti, in to tako, da bi vlade in delodajalci lahko ublažili posledice rastočega delavskega gibanja.

Treba je poudariti, da so imele pomembno vlogo pri ustanavljanju MOD tudi delavske organizacije razvitih dežel, ki jim je bilo zaradi učinkovitejše zaščite delavskih pravic do tega, da se norme glede pogojev dela zapišejo tudi na širšem, mednarodnem področju, in to ob aktivni udeležbi delavskih predstavnikov. S tem pa se seveda delavski razred ni odrekel, da se na nacionalnem področju v okviru svojih organizacij bori za uresničitev svojih zahtev.

Aktivnost MOD med vojnami, njen program dela, postopek pri reševanju vprašanj, ki so jih obravnavali na letnih zasedanjih konference in v posameznih telesih, je kazal tedanje mednarodne odnose, družbenoekonomski položaj, razvoj dežel članic in stopnje razvoja v mednarodnem delavskem gibanju. V organizaciji je bilo takrat sorazmerno malo držav in še te so bile iz istega družbenoekonomskega sistema. Večinoma so bile na enaki stopnji ekonomskega razvoja.

Razvoj dogodkov po drugi svetovni vojni se je moral pokazati tudi v delu MOD. Pospešena dekolonizacija in nastajanje novih neodvisnih držav, vse močnejši vpliv demokratičnih sil na mednarodne odnose, naraščajoča vloga delavskega razreda in krepitev socialističnih dežel so narekovali, da se MOD hitreje prilagodi tem velikim družbenoekonomskim spremembam. Vendar preobrazba MOD ne poteka dovolj hitro.

* * *

Vse države članice ZN so vključene tudi v MOD; ta ima naslednja telesa: Mednarodno konferenco dela, ki je najvišji organ MOD. V njej sodelujejo po štirje delegati vsake države članice, in to po sistemu tripartitnega predstavnštva: po 2 vladna delegata ter po en predstavnik delavcev in delodajalcev. Konferenca se sestaja po potrebi, vendar najmanj enkrat letno.

Administrativni svet ima 48 članov. 24 predstavnikov vlad (od tega 10 stalnih predstavnikov najrazvitejših držav) ter po 12 predstavnikov delavcev in delodajalcev.

Mednarodni biro dela je stalni, v glavnem administrativno tehnični organ MOD, s sedežem v Ženevi; je pod upravo administrativnega sveta, na čelu z generalnim direktorjem.

* * *

Sprejemanje mednarodne delovne zakonodaje je pred vojno zajelo skoraj vso aktivnost organizacije. Danes se MOD vse bolj usmerja na praktične dejavnosti, še posebej pa tako, da daje tehnično pomoč deželam v razvoju in k drugim področjem, ki spadajo v njeno delovno področje (na primer: strokovno izobraževanje, urejanje delovnega časa in socialnega zavarovanja, zaposlovanje delovne sile, večanje produktivnosti dela, socialne posledice tehničnega razvoja itd.).

Takšno usmeritev MOD podpirajo predvsem socialistične države in dežele v razvoju, saj menijo, da se lahko organizacija uveljavi le, če se bo aktivno preusmerila k problemom, ki jih postavljajo sodobna gibanja v svetu. Vse bolj močno in vse bolj enotno nastopajo mnoge države in napredne sile ter se odločno zavzemajo za razreševanje problemov, ki so nastali v organizaciji glede njene prilagoditve novi vlogi, ki naj bi se uresničila v današnjih razmerah.

Predstavniki delavcev se zavzemajo za razširitev dejavnosti MOD glede vprašanj, ki jih sodobno življenje postavlja v prvo vrsto in najbolj neposredno vplivajo na družbeni ter materialni položaj delavcev. Toda idejno-politična in organizacijska razdvojenost mednarodnih sindikalnih organizacij resno otežuje močnejši vpliv skupine, ki jo sestavljajo predstavniki delavcev.

Z druge strani pa stojijo predstavniki posameznih razvitih dežel, predvsem delodajalski delegati zasebnih družb na starih pozicijah. Zadržani so pri obravnavanju vprašanj, kot so politika dohodka in zaposlenosti, še posebej pa vztrajajo, da ne sme MOD opustiti preučevanje kakršnih koli političnih vprašanj.

Kljub takšnim prizadevanjem pa je MOD razširila svoj krog dejavnosti, osvojila nove oblike dela in aktivnosti ter se s tem usmerila k današnjim dogajanjem v svetu. To je nedvomno pozitiven proces, ki ga je treba podpirati in ga dopolnjevati z novimi idejami ter ustreznimi predlogi.

* * *

V minulih letih je potekala zelo živahna razprava o mestu in vlogi MOD v sodobnem svetu, o njenem dolgoročnem programu in prioritetnih nalogah ter organizacijski sestavi in načinih dela njenih organov. V razpravi o teh vprašanjih je sodelovalo veliko delegacij, tako vladnih kot delavskih in delodajalskih. Pomemben prispevek tem razpravam so bila letna poročila generalnega direktorja Davida Morseja. Tudi Jugoslavija je z vsemi naprednimi silami sodelovala v prizadevanjih pri reševanju vseh perečih vprašanj. Jugoslavija je svoja stališča podala tudi pisмено v takó imenovanem Prispevku SFR Jugoslavije diskusiji za oblikovanje stališč in načel o bodoči aktivnosti Mednarodne organizacije dela v okviru njenega delovnega programa. V tem dokumentu je zastopano mnenje, da bi bilo treba pri določanju mesta in vloge MOD v sodobnih razmerah, v oblikovanju njenih najvažnejših nalog in reševanju organizacijskih vprašanj le-te uskladiti s cilji, ki so zapisani v statutu in »philadelphijski deklaraciji«. Treba bi bilo izhajati iz udeležbe MOD pri

Maksim Sedej: Iz cikla Predmestje, 1933, linorez

reševanju problemov, ki izhajajo iz odnosov med razvitimi in nerazvitimi deželami — še posebej na ekonomskem področju — pri tem pa ne bi smeli spregledati, da so razlike v ekonomskem razvoju eden temeljnih problemov sodobnih mednarodnih odnosov. Ta stališča so bila izražena tudi v resoluciji MOD o ekonomski in tehnični pomoči, katere namen je ekonomski in socialni razvoj dežel. Resolucija je bila sprejeta leta 1962 na predlog skupine držav v razvoju in Jugoslavije in še v drugih dokumentih. Program tehnične pomoči MOD zajema predvsem najpomembnejša področja, na katerih si te dežele podvojeno prizadevajo, da bi premostile socialno in ekonomsko zaostalost. Na primer: strokovno usposabljanje delavcev, zaposlovanje, socialno zavarovanje, pogoji dela, produktivnost dela itd. Osnovne oblike tehnične pomoči MOD pa so: pošiljanje strokovnjakov za izdelavo načrtov ali zakonodaje na posameznih področjih; dajanje štipendij za izpopolnjevanje in izobraževanje, omogočanje delavcem prakso v podjetjih drugih držav; pomoč pri organiziranju nacionalnih ustanov, ki se ukvarjajo s problemi s teh področij (na primer centri za strokovno izobraževanje delavcev), organizacija seminarjev itd. Obseg tehnične pomoči pa je predvsem odvisen od finančnih možnosti organizacije. V program tehnične pomoči ZN je bila vključena tudi Jugoslavija, in to kot uporabnik pomoči, kot tudi država, ki je prek svojih strokovnjakov omogočila uporabo svojih institucij. Jugoslavija tudi prek drugih oblik sodeluje pri uresničevanju pomoči drugim državam.

* * *

Dr. Jože Potrč je bil od leta 1950 vladni delegat naše države na konferencah MOD, od začetka 1953 pa je bil predsednik nacionalne komisije FNRJ za sodelovanje z MOD. Na zasedanjih v Ženevi je imel priložnost sodelovati v razpravah o socialnem in ekonomskem položaju delavstva, o delavski zakonodaji, o mnogih nerešenih vprašanjih, ki jih ustvarja podrejeni položaj delavca v službi zasebnega kapitala oziroma vsemogočnega državnega aparata. Dr. Potrč na zasedanja MOD ni prihajal kot diplomatski uradnik, temveč kot samostojno misleč in raziskujoč družbeni delavec, kot revolucionaren vizionar in zanesen humanist. Zato vsekakor velja ponoviti nekaj odlomkov iz njegovih razprav.

Tako je na zasedanju leta 1958 poudaril, da je potrebno revidirati načrt in dejavnost organizacije na področju zaposlovanja in brezposelnosti. Dejal je, da so najmočnejša pobuda za napredek produktivnosti v nerazvitih deželah kapitalne investicije. Če hočemo zares učinkovito pomagati nerazvitim deželam, da bi z industrializacijo povečale pridobivanje materialnih dobrin, potem je treba dati tem deželam razen programa na področju delovne sile in produktivnosti močnejšo ekonomsko pomoč. Dodal je, da se je treba nenehno boriti proti delitvi sveta na razvite in nerazvite dežele.

Dr. Jože Potrč je leta 1960 v razpravi na letni konferenci govoril o delu mladine. Pri tem je poudaril, da to vprašanje vključuje eno izmed najbolj sodobnih načel, da je namreč treba mladino razgibati, da ne bo več samo objekt socialne in ekonomske politike, temveč tudi njen ustvarjalni subjekt. Potrč je nadaljeval, da je bilo zastavljeno globoko načelno vprašanje odnosa mladine do družbe, v kateri živi. Gre za vprašanje, kaj je treba storiti, da bi se mladina počutila zadovoljna in srečna v družbi, da bi verjela v smisel življenja in v svojo prihodnost v družbi. V nadaljevanju govora se je dr. Potrč dotaknil nekaterih osnovnih izkušenj pri oblikovanju nove družbe, za katero

je značilno, da igra v njej mladina čedalje večjo in vidnejšo vlogo. Ob koncu je poudaril, da mladina ne le z besedami, temveč tudi z dejanji dokazuje, da sprejema vse napredne cilje družbe.

* * *

Kot član družine ZN se mora MOD zavzemati za vse tiste ukrepe, ki krepijo zaupanje med narodi, proklamira privrženost politiki miru in aktivni miroljubni koeksistenci, bori se proti politiki oboroževanja, v tem smislu pa podpira sklepe in stališča ZN in drugih organizacij. Pozitivno je to, da je organizacija sprejela več resolucij, v katerih posredno ali neposredno podpira prizadevanja za utrditev miru na svetu.

Posebej velja poudariti, da se MOD bori proti vsem oblikam rasne diskriminacije, še posebej proti politiki apartheida, ki ogrožajo človekovo dostojanstvo in predstavljajo nevarnost za mir na svetu.

Po mnenju večine članic bi se moral dolgoročni načrt konkretne aktivnosti MOD še posebej usmeriti k mestu in vlogi delovne sile kot dejavnika ekonomskega razvoja in politike standarda. Glede tega vprašanja je na prvem mestu problem polne, produktivne in svobodno izbrane zaposlitve. Sodoben ekonomski razvoj, hiter tempo tehničnega razvoja in avtomatizacije, vse širše vključevanje nacionalnih gospodarstev v mednarodno delitev dela, vse močnejše delovanje svetovnega tržišča in ekonomskih integracij na tržišču delovne sile, okrepljena migracija v nacionalnih in mednarodnih okvirih — povzročajo tudi na področju delovne sile nove probleme. S tem vprašanjem se MOD zadnja leta zelo aktivno ukvarja. Na redni letni konferenci 1964. leta so sprejeli konvencijo o politiki zaposlovanja in priporočilo o dopolnitvi te konvencije. Dokumenta ugotavljata, da bi morala biti politika zaposlovanja usmerjena k temu, da se zagotovi delo za vse ljudi, ki so sposobni.

Velike družbenoekonomske spremembe v svetu omogočajo, da hitreje narašča vpliv delavskega razreda in njegovih organizacij na socialna, ekonomska in politična vprašanja. Po mnogih ocenah, še posebej po oceni predstavnikov delavcev iz socialističnih držav, mora MOD aktivneje spremljati ta dogajanja in nove oblike, prek katerih nastajajo notranji odnosi predvsem v proizvodnih organizacijah. Vse globlje se MOD ukvarja tudi z različnimi oblikami neposredne udeležbe delavcev pri upravljanju podjetij, načrtovanju socialno-ekonomskega razvoja ter oblikovanju dohodka in njegove delitve.

* * *

Kot tripartitna organizacija se MOD še posebej ukvarja z vprašanjem mesta in vloge sindikatov v družbenem razvoju in z vprašanjem pomoči, ki jo lahko nudi sindikatom, da bi uspešneje uresničevali svojo vlogo v današnjih razmerah. Po jugoslovanskem mnenju je treba mesto in vlogo sindikatov ustrezno obravnavati, odvisno od stopnje razvoja in družbenoekonomskega sistema vsake posamezne države.

V letnih poročilih je generalni direktor Morse analiziral tudi tri aktualna vprašanja: položaj mladine, žená in starejših delavcev v današnjem svetu. Te teme so obravnavali z najširšega vidika, kot posebne družbene probleme glede na njihove ekonomske posledice in kot probleme širše pojmovane socialne politike in medčloveških odnosov.

Ko MOD uresničuje svojo aktivnost, dobiva vedno bolj pomembno mesto znanstveno-raziskovalna in publicistična dejavnost organizacije. Doslej je bilo ustanovljenih v okviru MOD že več institucij, ki se ukvarjajo s posameznimi

problemi, dokumentacijo in raziskovalnim delom, zbiranjem informacij, organizacijo seminarjev itd.

Sprejemanje konvencij in priporočil s področja delovne in socialne zakonodaje zavzema še posebej pomembno mesto v dejavnosti MOD. Na dosežanih letnih zasedanjih so sprejeli okoli 130 konvencij in približno toliko priporočil, ki so brez dvoma pomemben prispevek pri obravnavanju aktualnih problemov delovne in socialne zakonodaje. To je sedaj že svojevrsten in precej obsežen kodeks mednarodnih delovnih norm, na katere se več ali manj naslanjajo nacionalne zakonodaje in zainteresirane organizacije. V pravni teoriji so se uveljavile kot pomemben vir, vendar jih morajo ratificirati pristojni organi oblasti, kajti šele tako bodo konvencije resnično zaživele v posameznih državah. Glasovanje vladnih delegatov za konvencije pa države ne obvezuje avtomatsko, da bi jih tudi ratificirale. Jugoslavija je ena izmed držav, ki je doslej ratificirala največ konvencij.

* * *

Spoštovanje načela univerzalnosti in demokratičnosti naj bi postala osnovna metoda dela v medsebojnih odnosih, in sicer brez diskriminacije in monopolizma. MOD naj bi se razvila v odprto tribuno izmenjave izkušenj in dosežkov na socialnoekonomskem področju, v kraj, kjer bi prišle na dan in kjer bi analizirali izkušnje, da bi lahko služile narodom pri izdelavi načrtov ekonomskosocialnega razvoja in nacionalne delovne zakonodaje; delavskim organizacijam pa bi pomagale pri njihovih akcijah. Polno uveljavitev takšne politike ovirajo pomanjkljivosti v sedanji organizacijski strukturi in metodi dela MOD.

* * *

Eden temeljnih organizacijskih načel organizacije je njena tripartitna narava: zastopanost vsake dežele članice s predstavniki vlade, delavcev in delodajalcev, ki enakopravno sodelujejo v delu vseh organov. Zaradi nerešenih organizacijskih vprašanj in še nepremaganih monopolističnih položajev nekaterih držav, predstavnikov zasebnih delodajalcev, kot tudi posameznih delavskih organizacij tega načela ne spoštuje dosledno. Kot zelo pomembno organizacijsko-politično vprašanje je vprašanje mesta in vloge konference MOD, ki nima tistega mesta in vloge pri oblikovanju politike in programa ter pri odločanju o bistvenih vprašanjih, kot bi ga morala imeti glede na to, da je sestavljena iz delegatov vlad, delavcev in delodajalcev vseh držav članic. Vsi drugi organi bi morali biti podrejeni konferenci in ji o svojem delu poročati. Pri tem pa administrativni svet dobiva vse pomembnejšo vlogo, kot telo konference. Sedaj je v administrativnem svetu 48 članov: 24 vladnih delegatov in po 12 predstavnikov delavcev in delodajalcev. Člane administrativnega sveta volijo na tri leta, pri tem pa imajo vlade desetih industrijsko najbolj razvitih držav stalne sedeže v administrativnem svetu.

Minula leta se je okrepila aktivnost MOD v regionalnih konferencah, prek katerih se neposredno približuje problemom tamkajšnjih dežel članic, še posebej glede na različne družbene sisteme in na razlike v stopnji ekonomskega in socialnega razvoja. Pozitivni procesi, h katerim se MOD vse bolj nagiba, ji bodo omogočili, da bo vse bolj uresničevala svoje temeljne cilje.

M. Liška

Maksim Sedej: Iz cikla Bog v Trbovljah, 1936, lesorez (ilustracija za knjigo Ludvika Mrzela Bog v Trbovljah, 1937)

Dragutin Tadijanović:

GORANOV EPITAF

skrit v planinskem listju

Miruj, o Goranova senca. In oprosti, Ivan dragi,
če kaj drugačen epitaf tvoj v listju je in vlagi.
Veš, črno listje, to krvavo listje je besede stkalo:
razrešil jih v somraku je, ko vse je v njem jokalo

Tvoj prijatelj

Na prvi dan sem se rodil v poletju,
trinajste v dvajsetem stoletju.
In svoj sem vrč življenja v mukah pil
vseh trideset čemernih in veselih let.
Doklèr mi vrča ni iz rok izbil
krvnik okruten in preklet:
zame zdaj vrča ni več, ne poletja.
Moj grob leži v planini kdo ve kje:
prijatelji, ne brat, še mati zanj ne ve.
Izza dreves pozdravlja vas, izza mahu
in v meni zdaj nobenega ni več strahu:
močan sem kakor zemlja, ki me je rodila
in večen sem kot zemlja, ki me je pokrila.

Desanka Maksimović:

MATERINA ŽALOSTINKA

Ti ki po moji smrti bi namesto mene
bilà na zemlji;
hodila, se smejala, pila sonce
namesto mene;
ti ki bi morala življenje moje
nadaljevati;
ki bi nekoč namesto mene
spoznala srečo
se veselila mlada
prav vsakega bi dne,
le kam na ono stran
si pohitela pred menoj?
Kam hočeš ti, ki sem na svet
te poklicála sama?

Kdo ugrabíti sme srce, ki sem mu jaz
življenje dala?
Na trudne moje prsi kakor rosa
si ti kanila.
Glej, na temenu tvojem hrapava mi dlan
je počivala.
In tvojo posteljo drhtečega srca
sem postiljala.
In pozno v noč za tebe majceno
šivala sem perilo.
Okoli tebe svoje zmučene roké,
življenje sem ovila.
Nastavila prav vsakemu bremenu
sem svoja pleča
in prsi svoje, da ostalo
bi zate čim manj zlega.
Srce sem svoje ponudila
bolesti tvoji.
Če srečo bi ukrasti mogla,
veš, kradla bi za tebe;
če moglo bi iz ust zveri ukrasti se življenje,
jurišala bi nanje.
Nekoč bilè so moje prsi
ti zatočišče;
in kamorkoli si odšla, povsod
si mene poiskala;
na slednji moj vzdihljaj z bridkostjo
si se odzvala,
moj glas pričakala si vselej
z otroškim smehom,
naj še tako bila si daleč,
besede slišala si moje.
Zdaj bolečini moji kamen se odziva,
a ti molčiš;
ljubkujem te z ljubeznijo iz let otroških,
pa je ne vračaš.
V naročjuujem, a neskončno daleč
si ti sedaj;
višina, ki se sloči nad menoj,
je bliže tebi,
ti bliže daljne zvezde so noči
kot moja bolečina,
ti bližja zdaj od mojih teh solzá
je rosa, ki kaplja.
Zaman želim, da bi te slišala,
uzrla kdaj.
Brez tebe mrtva tavam zdaj
po svetu,
brez tebe v množici ljudi
sem vedno sama.

In tam, kjer je nekoč biló srce,
zazevala je jama;
oči imam, ničesar pa ne vidim z njimi,
brez tebe slepa.
Za večno mi življenje in zenice
temina vklepa,
temina smrti, ki zdaj v meni žge,
mi je odvzela vse.

Ivan L. Lalić:

ZADUŠNICA ZA SEDEMSTO IZ CERKVE V GLINI

1.

Ne bom zamolčal; zamolčali so zidovi
in zrušili so se. Jaz, eden, jih prenašam v sebi,
pretkane v mojo zrelost, neizgovorjene,
nagnitih lic. Ne morem jih odgnati
iz kraja nezmerljivega noči brez sna.
Saj niso trava. Trkajo ponoči
od znotraj in previdno na trepetajoča okna
oči teh mojih; mrtvi vsi in vsem so grla
se razcvetela v rožo. Ne, ne bom zamolčal
naselja tega v moji krvi, kajti jaz sem sam,
a njih takrát bilo je več kot sedem sto.

2.

Tam med zidovi, za zaprtimi tam vrati,
napolnjeni s čakánjem strašnim kakor s peskom,
z rokami praznimi in pred ostrinami mehki,
zavedni, pod obokom zgrbljenim od slutene grozote ...
Takrat še deček, mislim zdaj na prvi tópi vbod,
ki iz telesa osvobodil prvemu od njih
je temno, toplo kri; varljivo kri, ki naglo se zgubi;
In slišim prvi krik, še vlažen od rumene pene
goltanca s pesmimi prerezanimi za vse čase,
z besedami še neizgovorjenimi, razpolovljenimi
kot jabolka zelena v njegovem mraku.
In jeklo. Prvi, ta ki čaka na tovariše
v smrti, osramočeni in dovolj prostorni,
da sprejme vse. To so oči, to se ugašajo oči
za parom par, svetilke mrtve kot na cesti zjutraj,
a groza v njih ostane kakor smet v ledeni kocki.

Odteka kri, razgaljena in radovedna,
prek kamenitih plošč. In jeklo, jeklo v mesu,
še vedno trepetam kot da sem deček mali,
in padali so v kri, z zdrobljenim sluhom; niso čuli
ne onega za njimi, téga ne s požganimi očmi,
ne tega, ki ga jeklo sklestilo je kot drevo,
med stenami, zadebeljenimi od krikov,
obogatenih od grozote. Rdeča usta
so v ranah svežih onemela, vsa krvava.
Ležali so, ponižani ležali so,
oropani življenja in vsega, le smrti ne,
lepljivi, črni, in zaklani, in zaklani, in zaklani.

3.

Ne bom zamolčal; zamolčali so zidovi
in zrušili so se. A ti iz cerkve, ki so mrtvi,
zaspali niso. Vsi bedijo, nepoklicani bedijo,
bedé v nekdanjem dečku. Ne, odgnati jih ne morem
v šumenje vetra, kjer nekoč je stala cerkev,
in kjer plevel poganja, rdeč od njihove krvi.
Kar naj ostanejo in naj bedijo, nepovabljeni bedijo,
ker bi sicer spoznali, da uspavanko jim pojem.

Dušan Matić:

USPAVANKA ZA PADLE, KI SO IMELI KOMAJ DVAJSET LET

Spi,
kot živ otrok noben še ni zaspal
v objemu zemlje, s krtom in v naročju trav.

Svetlobo komaj dvajset let si milo zrl,
že si umrl.
Dvajset let!
A jaz te nikdar videl nisem,
roké ti stisnil nikdar nisem.
Ne boš verjel, a mi je žal.
Če bi vsaj enkrat me pogledal jezno,
pogledal kot neznanca, ki nesramno se obnaša:
vezála živa nit bi me na tebe.
Takó? ... Lahko te le še kličem
za mizo, kakor kličejo duhove,
čeprav predobro vem, da to slepilo je samó.

In treba ni, da sobo bi zatêmnil,
saj kri in mrak sta zatemnila nam oči.
Izpisano vso abecedo nosim v srcu. Govôri!
In čašo sem postavil, da spreha se po njej. Govori!
Roké naslonil sem na mize suhi les.
Govori!
Toploto svojo izročim naj tebi,
ki si za vekomaj odsoten. Govori!
Če transfuzija bi krvi bilà mogoča
za mrtve tudi, o naj žile mi odpro,
v pošastnosti naj tvoji kri zaplapola.
Govori! Govori! Govori!
Vas milijon, a komaj dvajset let življenja.
Življenja dvajset let, a trupel milijon,
še krokarjev je vse premalo, da krožili bi nad vami,
premalo solz,
in bolečina je zaman,
beseda vsaka puhla je in prazna.
Spi.

Spi.
Kot živ otrok noben še ni zaspal
v objemu zemlje, s krtom in v naročju trav.

Spi.
Le spite, milijoni.

Za tvoje še ime nikoli nisem slišal, pa si že številka.
A vem, da zvonko je zvenelo kot sozvočje,
da se kot sladko jabolko je kar topilo v ustih.
Zakaj, zakaj nikoli nisem mogel te ošteti,
saj zdaj lahko bi jezen bil na sebe,
in nikdar sebi ne odpustil bi besede nagle,
s katerimi sem te ošteval:
vezala živa nit bi me na tebe.

Tako? . . . Le vetru govorim, praznini.
Bolj tolažilno govoriti je spominu.
Lahko bi si očital prav do smrti
čemú pričakal nisem bolj te ljubeznivo,
ko boš tako še mlad umreti moral . . .
Ne, zame odpuščanja ni pod soncem.
Zapravil toliko sem časa po neumnem.
Zakaj takrat te nisem mogel poiskati,
čeprav bi moral prav na kraj sveta.
Večer bi molčal, ko bi le prišel do tebe,
večer zdravilen, kakršen je vsak večer,
in rekel bi: prišel sem, da te najdem,
prišel sem, da prav tebe najdem . . .

In še zašepnil (vendar kot le zase,
 da tvoj začudeni pogled se ne bi zmračil):
 Na cesto stopi in ozri se v mesec, glej, kako je bled ...
 Če tega ne, pa nekaj smešnih, toplih bi besed:
 Na sebe pazi ... Dobro se ogrni, kadar greš domov ...
 Saj noč
 bo dolga, hladna in polarna,
 bo noč, v kateri niti ena kaplja zore
 blodila več ne bo ne tod ne tam ...
 Ne, tega ne bi rekel; z roko le lahno
 dotaknil bi se tvoje rame.
 Saj vem, začudeno bi me pogledal. Smešno.
 Čeprav.
 Potem bi se smejal, kot se mladost smeji razposajeno.
 Čeprav.
 In zbežal bi s tovariši skoz smeh in mrak. Čeprav.
 A jaz za vselej si zapomnil tvojih bi oči sijaj
 in smeha tvojega srebro,
 zapomnil si na tvojem levem licu brazgotino,
 ko padel si na kamen kot otrok ...
 In jaz vsaj enkrat bi te videl bil ... Tako? ...
 Zakaj imam še sploh oči? ...
 Vas milijon, a komaj dvajset let življenja.
 Življenja dvajset let, a trupel milijon.
 Še krokarjev je vse premalo, da krožili bi nad vami.
 Premalo solz.
 In bolečina je zaman.
 Beseda vsaka puhla je in prazna.

Spi.

Spi.

Kot živ otrok noben še ni zaspal
 v objemu zemlje, s krtom in v naročju trav.

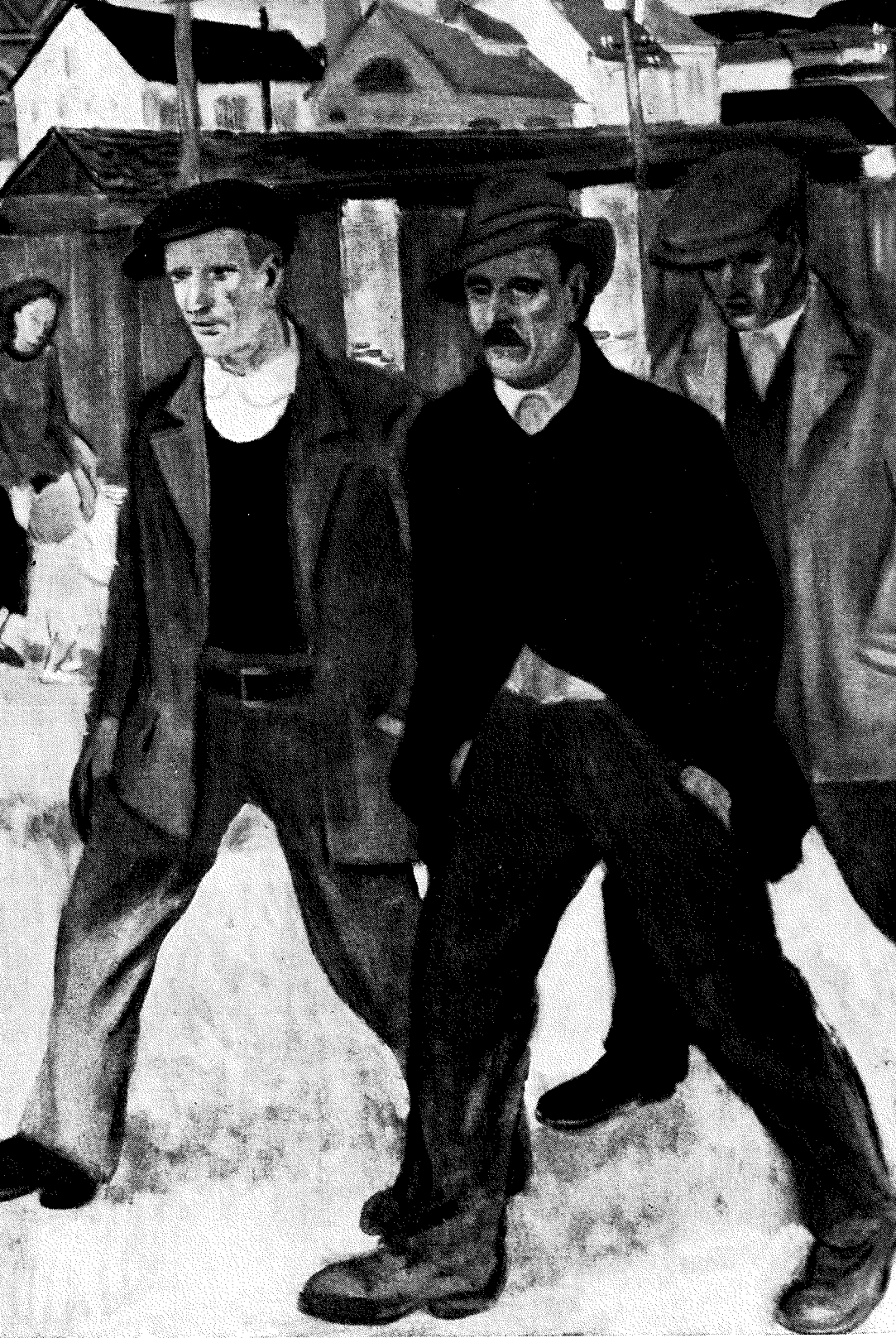
Spi.

Le spite, milijoni.

Maj je, maj ...

Spet žito se je dvignilo visoko.

Prevod: Ada Škerl

Minilo je 25 let

Vilko Kolar-Domen

Italijanska kapitulacija septembra 1943 je prinesla v NOB in revolucijo nov polet, zlasti na področju graditve slovenske državnosti v okviru jugoslovanske državne skupnosti. Pri tem je šlo v glavnem za to, da se nadaljuje srditi boj s preostalim okupatorjem in njegovimi domačimi izdajalci, najbolj demokratično postavijo temelji in zgradba nove oblasti, sloneče na borbenem ljudstvu in po načelih enakopravnosti in demokratičnosti ter uresničevanju socialističnih pridobitev borbe in revolucije. Hkrati pa smo si prizadevali, da se poleg mobilizacije vseh sil za dokončno zmago obnovi na osvobojenem ozemlju normalno življenje v okviru nove ljudske oblasti kot edine zakonite predstavnice slovenskega naroda.

V okviru razširjene dejavnosti nove oblasti ljudstva je nastala za šolstvo nova situacija, saj smo se vsi zavedali, da je od prave, v duhu NOB in revolucije usmerjene vzgoje mladega roda odvisna moralna krepitev OF kot nositeljice borbe in vseljudske vstaje našega naroda.

Takoj po italijanski kapitulaciji smo začeli v tem duhu organizirati šolstvo po Dolenjskem, Notranjskem, Kočevskem ter na Primorskem, pri čemer smo imeli vso podporo v večini prosvetnih delavcev pa tudi v mladini in njenih starših. Pri predsedstvu SNOS je bil organiziran odsek za prosveto in oddelek za šolstvo, pri okrožjih so bili referenti in okrožni šolski nadzorniki, pri rajonih pa prosvetni referenti.

To novo šolsko leto je pomenilo pomlad slovenskega šolstva, zlasti za primorske kraje, kjer so toliko let zatirali slovensko besedo, zdaj pa v šoli zopet govorili, pisali in peli ter se učili v materinem jeziku. Še več, učili so se v duhu novega časa, v duhu borbe, ki bo gotovo prinesla zmago in svobodo ter novo obdobje v svoji državni skupnosti. To je bil polet slovenske svobodne besede, besede borbenega in revolucionarnega naroda.

Vse je v redu steklo, učenci so hodili v šolo v titovkah, bili so pionirji in učenci, bili so del naše vojske in borbenega naroda. Ko pa je bilo vse v polnem poletu, ko je pouk kljub pomanjkanju šolskih potrebščin normalno potekal, je treščilo kot z jasnega: ofenziva! Pričela se je oktobra 1943 in trajala vse do srede novembra 1943, ko je prek 60 000 Nemcev, domobrancev ter Čerkezov preplavilo osvobojeno ozemlje, misleč, da bodo strli silovito naraslo slovensko vojsko in ljudsko oblast, ki je prav po kočevskem zboru prerasla v vseljudsko oblast slovenskega naroda.

Ofenziva je bila huda. Valujoče se horde so pobijale, požigale in uničevale povsod, kamor so prišle. Mnogo škode so napravile tudi po šolah, več prosvet-

nih delavcev se je iz bojazni pred represalijami zateklo v Ljubljano ali Novo mesto.

Naše enote so prešle v protiofenzivo in zopet osvobodile največji del izgubljenega ozemlja.

In tako smo v drugi polovici novembra pričeli ponovno organizirati šolstvo, toda težave so bile večje kot prej. Tudi te smo premagali in v dobrem mesecu je zopet vse steklo, kot da ofenzive ne bi bilo.

Nastopili so mirnejši časi. Razen nekaj poskusov izpadov iz utrjenih postojank je sovražnik miroval, medtem ko so naše enote likvidirale posamezne postojanke po osvobojenem ozemlju.

Mreža osnovnih šol se je razširila in utrdila. Rajonski prosvetni referenti so za obnovitev dela po šolah vložili mnogo truda, prav tako okrožni šolski nadzorniki, saj so bili stalno na terenu in obiskovali šole, svetovali, usmerjali delo in reševali kadrovske ter vsebinske probleme. Zelo težko je bilo s kadrom, saj ga je zelo primanjkovalo in so mnogi prosvetni delavci učili po dva ali celo tri oddelke. Poleg tega niso imeli rednih mesečnih dohodkov in so bili odvisni od ljudi, ki so jim dajali hrano. Povezava z borečim se in trpečim ljudstvom, neustrašenost pri delu, neomajna vera v uspeh borbe, skrb za šolo, vse to je rodilo uspehe, ko nihče ni vprašal niti mislil, koliko časa, koliko ur dnevno bo delal in kako bo nagrajen. Nova ljudska oblast je ščasoma uredila tudi vprašanje dohodkov prosvetnih delavcev. Vsi tisti, ki so imeli posebne dekrete, ki jih je izdal oddelek za šolstvo pri predsedstvu SNOS, so prejemale po 900 lir v bonih. Jasno, da je bilo tudi to zelo neredno, saj je bilo vsem dobro znano, da so bili prav vsi materialni naporj usmerjeni v dokončno vojaško zmago in izgon sovražnika z našega ozemlja. Poleg tega pa tudi za denar nisi mogel kupiti ničesar. Prav zaradi tega je bilo stanje v šolstvu težko, toda prosvetni delavci so premagovali vse te težave, pri čemer sta botrovala velik idealizem in razumevanje težke situacije, v kateri smo gradili novo ljudsko oblast in s tem tudi našo novo resnično ljudsko šolo.

S posebnimi dekreti je oddelek za šolstvo pri predsedstvu SNOS tudi imenoval okrožne šolske nadzornike, in sicer za posamezna okrožja: za belokranjsko okrožje tov. Draga Vončina, za kočevsko okrožje tov. Bogomila Grlanca, za notranjsko okrožje tov. Vlada Dernača, za novomeško okrožje tov. Oskarja Venturina, za stiško-grosupeljsko okrožje tov. Vilka Kolarja-Domna, na Primorskem pa tov. Nika Zdešarja in tov. Zoro Kopač.

Prav v SNOS pa je bilo še nekaj prosvetnih delavcev, ki so se že pred vojno izkazali kot odlični napredni pedagogi. Naj omenim le naslednje tovariše: Martina Menceja, Venčeslava Winklerja, Jožeta Dolgana in druge. Poleg tega pa je bilo mnogo prosvetnih delavcev na vodilnih položajih v organih ljudske oblasti in vojski, in to Franc Kimovec-Žiga, Tončka Durjava-Vida, Zoran Hudales-Trubar, Štefan Trobiš, Joco Plišič, Helena Puhar, Jože Jurančič, Franjo Knafelc, Andrej Flajs-Sočan in mnogi, mnogi drugi.

* * *

Prehod iz leta 1943 na leto 1944 je bil v znamenju novih zmag na vseh frontah in vsi so v novoletnih željah izražali eno samo misel, da bi bilo to leto zadnje vojno leto in bi bil boj kronan z dokončno zmago in bi le zasijala zaželena zlata svoboda. Tako smo prijadrali v novo 1944. leto, ki je prineslo prav za naše področje, to je področje prosvete in šolstva, mnogo sprememb in važnih dogodkov, katerih petindvajsetletnice se prav letos spominjam.

Da ne bi šli v pozabo in bi prav mlajšim prosvetnim delavcem bilo jasno, kako in kaj smo na tem področju delali in kaj smo ustvarjali, sem se odločil, da nekatere dogodke po spominu osvežim, želel pa bi, da bi se tudi drugi lotili pisanja in bi me dopolnili, saj je vsako področje delalo v posebnih okoliščinah in je vsak gledal ter doživiljal ta dogajanja iz tega zornega kota.

Po šolah so bile težave. Pomanjkanje kadra je bil glavni problem, da ne govorim o materialni osnovi, saj so bile mnoge šole požgane, uničene in oropane, zato smo morali marsikje najti prostore v opuščenih gostilnah, trgovinah in drugih zasebnih prostorih, kamor smo postavili zasilne klopi in mize. Tudi te težave smo premagali, glavno vodilo nam je bilo, da otroci niso bili brez pouka.

Jasno je, da je učiteljstvo pričakovalo navodil za svoje delo. Bili smo tudi dolžni jim jih dati, saj je prav novi čas zahteval novo vsebino dela, delo v šoli in ves učno vzgojni proces pa se je moral prilagajati danim okolnostim in duhu časa, ki so pogojevali to važno dejavnost. Tej želji in zahtevi učiteljev smo skušali ugoditi, zato smo v letu 1944 organizirali prve konference učiteljev po okrožjih, tako da letos mineva 25 let. Konec januarja je bila prva taka konferenca za stiško-grosupeljsko okrožje v Stični. Tu so se zbrali prosvetni delavci od Grosuplja do Velikega Gabra, pa iz vse Suhe krajine do Žužemberka. Ker je bil debel снег, so se oddaljeni pripeljali na saneh. Bilo je to veselo in srečno snidenje prosvetnih delavcev — borcev in bork, in sicer ne s puško v roki, ampak s knjigo, čeprav je bilo med njimi tudi nekaj takih, ki so bili oboroženi. Na tej konferenci je bil najprej referat o političnem in vojaškem položaju (tov. Kimovec Franc-Žiga), nato referat o učno vzgojnem delu v novih okolnostih (tovariš Kolar Vilko-Domen), referat o gospodarskem stanju (tov. inž. Bajc Viktor-Pod) ter še o delu z mladino, z ženami itd. O vsem se je razvila zelo živahna diskusija in razčiščenih je bilo mnogo nejasnih pojmov.

Ta sestanek oziroma konferenca je imel to značilnost, da je bilo vzročno povezano politično ter učno vzgojno delo prosvetnih delavcev kot poseben prispevek k borbi in zmagi našega boja ter revolucije. Čeprav so bili prosvetni delavci vedno izpostavljeni represalijam ob raznih vdorih, so tudi po jesenski ofenzivi ostali na svojih delovnih mestih ter zvesto in hrabro izpolnjevali svoje naloge in so zato mnogi morali v zapore in taborišča.

Podobne konference so se vrstile tudi drugod. Sam sem vodil tako konferenco na Dvoru junija 1944 za področje bivšega novomeškega okrožja. Tudi ta konferenca je imela izreden uspeh in tudi od tu so prosvetni delavci šli domov obogateni in oboroženi za nadaljnje delo. Žal pa je ta konferenca zahtevala tudi svojo žrtev. Ko so se razhajali, so belogardisti ujeli odličnega prosvetnega delavca in znanega pedagoga Maksa Samca s Krke in ga ni bilo več. Baje so ga nekje pri Trebnjem ubili. Kasneje pa je postala žrtev bombardiranja Žužemberka znana učiteljica in aktivistka Olga Može, ko je bomba padla prav v njeno stanovanje in jo ubila.

Septembra 1944 je bila taka konferenca v Metliki za učitelje Bele krajine. Nanjo jih je doslej največ prišlo, saj je bila Bela krajina skoraj od italijanske kapitulacija svobodna in je bilo tudi tu šolsko delo lažje in uspešnejše. Prav tu so se rodili mnogi predlogi za kasnejše urejevanje in reševanje vprašanja šolstva ter vzgoje in izobraževanja kakor tudi misli o vlogi in mestu prosvetnih delavcev v bodoči družbeni ureditvi. In končno naj še omenim to, da so

tu prvič predlagali strokovno organizacijo prosvetnih delavcev; ti naj bi v okviru svojega strokovnega društva reševali svoje skupne zadeve, pa tudi probleme šolstva, vzgoje in izobraževanja. Tako je vznikla misel o ustanovitvi prosvetnega sindikata kot strokovne organizacije prosvetnih delavcev. Še eno zanimivost naj omenim prav s te konference. Opoldne je nas organizatorje povabil na kosilo nestor slovenskih učiteljev, pesnik in bivši starosta jugoslovanskega Sokola Engelbert Gangl. Pri njem smo prav kritično govorili o napakah v stari Jugoslaviji na področju šolstva in izražali upanje, da bo nova družba našla pot, da bo ta vprašanja reševala drugače in bolje. Za nas je bilo tudi to kosilo pomembno, saj smo prvič po več kot dveipolletni partizansčini imeli redno po vseh predpisih kulturno servirano kosilo.

Podobne manjše in večje konference so bile tudi v kočevskem, notranjskem in v primorskem okrožju. Zlasti na Primorskem so te konference pomenile hkrati prve stike med učitelji z različno kvalifikacijo, saj so tam poučevala tudi dekleta, ki so znala le slovenski in so bila pismena, niso pa imela niti najbolj osnovnega pedagoškega znanja. Te konference so dale tem novim entuziasmom na Primorskem, kjer je ljudstvo navdušeno pozdravilo slovensko šolo, prve napotke za delo v šoli, prve prijeme pri delu z otroci in mladino ter odraslimi, saj so tudi ti pričeli hoditi v nove slovenske šole, kjer so se učili v materinem jeziku. Prav v tem je tu še večji pomen teh konferenc.

Tudi na Štajerskem, kjer so Nemci popolnoma uničili in onemogočili slovensko šolo, so pričeli leta 1944, ko je bila osvobojena Gornja Savinjska dolina, ustanavljati slovenske šole. Pobudnik za to ustanavljanje je bil sekretar pokrajinskega komiteja KP za Štajersko tov. Jože Jurančič. Nemci sami so se bali slovenske šole, zato so v glavnem izgnali slovenske šolnike in v svoji brošuri, izdani leta 1942 pod naslovom *Das Schulwesen in der Untersteiermark* tožijo, kakšne težave imajo pri ustanavljanju nemških šol, češ: »Ta narod, ki je po srcu nemški, so Srbi tako potujčili, da njihovi otroci sploh ne razumejo nemško, nemški učitelji pa ne njihovega windisch jezika.« Tako tožijo in zagotavljajo führerju, da bodo izpolnili njegov zahtevek: »Macht mir dieses Land wieder deutsch.« Ker so bile uničene tudi vse knjige, so bile pri gradnji nove šole na Štajerskem skoraj iste težave kot na Primorskem, zato so bili sestanki z učitelji »amaterji« zelo nujni in potrebni. So pa ti mladi ljudje, ki so se prostovoljno javili v šolo, opravili herojsko delo bodisi na Primorskem bodisi na Štajerskem.

Vsi ti učitelji, starejša in mlajša generacija, ki so bili neustrašni v boju in v najhujših časih niso klonili. Ohranili so svojo ljubezen do slovenske mladine in slovenskega jezika, svojo zavest, poštenost in požrtvovalnost svojemu narodu, vztrajali so v razredu ali v boju kljub pomanjkanju in ohranili v sebi vero v dokončno zmago pravičnega boja in revolucije. To so kladivarji slovenskega šolstva in slovenske narodne zavesti ter zaslužijo vse priznanje.

Vzporedno s skrbjo nove ljudske oblasti za idejno-politično in strokovno rast učnovzgojnega kadra na osvobojenem ozemlju je bilo storjeno vse, kolikor je bilo pač v danih okoliščinah možno, da se nudi prosvetnemu kadru pri njegovem težkem delu vsestransko pomoč. V ta namen je bil za vodstveni okrožni kader, za okrožne šolske nadzornike in prosvetne referente, poseben seminar v juliju 1944 v Starem trgu ob Kolpi. Ta seminar je bil na izrednem visokem idejnem in pedagoškem nivoju, saj ga je vodil sam vodja odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS tov. Boris Zihlerl. Predavali so znani politični

in pedagoški delavci, kot dr. Vlado Šmidt, Martin Mencej, Boris Ziherl in drugi. Prav na tem seminarju so se izoblikovale konture bodočega šolskega sistema, prav glede na potrebe našega družbenega razvoja, kakor tudi težave, s katerimi se bomo neobhodno srečevali pri gradnji tega šolskega sistema. Glavno vprašanje, kateremu je bilo posvečeno največ pozornosti, je bilo kadrovsko vprašanje. Zavedali smo se, kaj vse bo vplivalo na pomanjkanje kadra, predvsem: mnogi prosvetni delavci bodo morali na razna druga vodilna mesta v ljudski oblasti, mnogi ne bodo mogli več nadaljevati dela v prosvetni službi zaradi diskriminacijskega vedenja ali kolaboracionizma, mnogi so padli ali pomrli itd. Prav zaradi tega je bilo nujno najti izhod iz te zagate. Izhod je bil viden le s pritegovanjem napredne mladine, jo usposobiti za delo v razredu in ji kasneje nuditi možnost nadaljnjega izobraževanja.

Naslednji problem je bilo vprašanje učnih knjig, ki jih bomo morali pripraviti za naše šole. Knjig zlasti ni bilo na Štajerskem in v Prekmurju. Zato smo že tu nekako prevzeli zadolžitve za pripravo novih učnih knjig. Ko smo zapuščali ta seminar, smo se sestali Mencej, Winkler in jaz pri tovarišu Štrbenku v vinogradu — v zidnici in smo pregledali že prvi osnutek za elementarno čitanko, ki je bila že pripravljena.

* * *

Šole so redno delale, opomogle so se po jesenski ofenzivi, otroci so pridno obiskovali pouk. Treba je bilo misliti na to, da bi v glavnem dosegli enotnost učnovzgojnega dela v danih okoliščinah. To vprašanje je rešil tov. Jože Dolgan, ko je izdelal začasni učni načrt; uvedli smo ga v vse šole v začetku novega šolskega leta 1944-45. To je važen dokument v zgodovini našega šolstva in ob petindvajsetletnici izida tega začasnega učnega načrta naj podam kratko analizo.

Učni načrt je bil ciklostiran in je obsegal 34 strani formata 26×18 cm. Naslovna stran nosi naslednje besedilo:

Predsedstvo SNOS

Odsek za prosveto — oddelek za šolstvo

Predpisujemo

ZAČASNI UČNI NAČRT

za 1., 2., 3. in 4. razred nižje osnovne šole

in za 1., 2., 3. in 4. razred višje osnovne šole,

ki je veljaven in obvezen za vse osnovne šole na osvobojenem in po NOV in POS kontroliranem ozemlju od začetka šolskega leta 1944-45.

Na položaju, septembra 1944

Na drugi strani so posebna navodila v petih točkah za učitelje, nato predmetnik za nižjo in višjo osnovno šolo ter razpored šolskih nalog za obe stopnji.

Zanimive so naslednje ugotovitve:

1. Izhodišče: Učni načrt je posledica sprememb, ki so nastopile med triletno narodnoosvobodilno borbo in zahtevajo, da mora učni načrt ustrezati objektivnim vzgojnim in izobraževalnim ciljem, ki so se prav pod vplivom te borbe in revolucije bistveno spremenili.

2. Predmetnik: je še naslonjen na stari predvojni predmetnik in je deljen na štiri razrede nižje osnovne šole, ki imajo v 1. razredu 20 ur, v 2. razredu 21 ur in v 3. razredu 26 ur in 4. razred 27 ur tedensko pouka, in višjo osnovno šolo, kjer imajo od 1. do 4. razreda po 30 ur tedenskega pouka. Učni načrt, ki

vsebuje še predmete: verouk, lepomis, domoznanstvo in zdravstvo, ni nikak ukaz, da moraš otroke naučiti vso snov, ampak je le smer in navodilo za izbor snovi, ki jo je treba obdelati v posameznem šolskem letu. Zahteva, da morajo učitelji v celoti poznati učni načrt — etapni in končni smoter in ga v podrobnosti prilagodijo situaciji in znanju otrok. Torej ne učni načrt togo in enostransko prenašati v prakso.

3. Učni načrt je razdeljen po predmetih za posamezne razrede. Upošteva zlasti načelo koncentracije — stvarna oziroma učna enota je osnova vzgojni enoti. Pri vsakem razredu nakaže te enote, pri tem pa še posebej podčrtuje in označuje vsakokratno življenjsko situacijo, v katero je otrok postavljen vsako leto. Ta situacija se razširja vzporedno z rastjo otrokovega duševnega razvoja in z rastjo širine vsebine posameznih učnih predmetov.

4. Treba je spoznati otrokovo okolje in opazovati njegovo duševnost. To je v nekem smislu nadaljevanje predvojnega gibanja za spoznanje in upoštevanje otroka, ki so jih postavili naši predvojni napredni in vodilni pedagogi: Jurančič s knjigo: Iz šole je narod, Doberšek: Vpliv socialnih razmer na razvoj otroka na Prevaljah, dr. Žgeč: Haloze in Möderndorfer: Slovenska vas in Sodobna šola ter na osnovi dela učiteljskega pokreta, ki je pod vodstvom Kerenčiča zbiral material za nedovršeno študijo o duševnem in telesnem razvoju otroka na Štajerskem.

V začasnem učnem načrtu je jasna zahteva, naj učitelj gradi svoje delo na spoznanjih o otroku (humanistično socialistično načelo).

Nadalje so pokazani tudi načini — kaj in kako — in metode opazovanja oziroma spoznavanja otrokove duševnosti in telesnega razvoja.

5. In končno priporoča učiteljem, da zvesto in dosledno berejo liste in brošure, ki periodično izhajajo, da bodo s tem obogatili in usmerjali svoje mišljenje in delo z zahtevami časa in bodo sproti informirani o vseh važnih dogodkih. Po učitelju naj tudi otrok v svoji mladosti doživlja zgodovino trpljenja in borbe svojega naroda, po učitelju naj se seznanja z vsemi pozitivnimi vrednotami ter se tako vključi v borbenega člana naše narodne skupnosti v vseh njegovih težnjah in stremljenjih.

Ta učni načrt je bil za naše učitelje nov potokaz za delo v teh težkih okoliščinah in jim ni pokazal samo snovno, ampak predvsem idejno-politično vsebino ter pedagoško metodične napotke za uspešno delo. Zlasti mladi učitelji so dobili v roke prvi učni načrt, ki jim je bil brezdvomno največji prijatelj in pomočnik pri premagovanju številnih začetnih težav pri težkem ali vseeno lepem in idealnem delu na pragu svobode.

In prav v vsem tem je velika vrednost tega, danes že zgodovinskega dokumenta naše borbe in pričetka naše resnične nove, v duhu socializma porajajoče se šole. Zato je tembolj pomembno, da se ob 25-letnici tega učnega načrta spomnimo četrtsotletnega jubileja, spomnimo pa se tudi njenega tvorca, sedaj že pokojnega pedagoga Jožeta Dolžana.

* * *

Pouk je tekkel v zgornjem delu, to je v glavnem v krajih ob magistrali Ljubljana—Novo mesto, sem in tja pa so motili redno delo nenadni vpadi sovražnih enot, ki so se vedno umaknili pred udarom naših enot.

Poleg rednega šolskega dela pa so naše šole organizirale mladino v pionirsko organizacijo, ki je s svojo vsebino pomoč vojski, šoli in domu, rešila

Maksim Sedej: Izgnanci, 1946, lesorez

mnogo kočljivih situacij. Zlasti so naši pionirji pomagali pri organiziranju raznih proslav, mitingov, nastopov in obogatili program teh prireditev.

Pionirske udarne skupine so bile najboljše obveščevalci našim borcem, bili so drzni, večkrat edini, ki so lahko reševali naporne obveščevalne in poštne naloge. Znani so bili pionirji v Dolenjskih Toplicah, ki so imeli celo svojo oboroženo četo. Le-ti so razkrinkali belogardističnega vohuna, ki se je priklatil tja preoblečen v žensko, in ga predali VOS. Ti pionirji so tudi presekali vojaško telefonsko linijo in preprečili topniški napad in podporo belogardistom ob napadu. Mnogo, mnogo bi lahko še rekli o pionirjih Dolenjske, Suhe in Bele krajine, ki so se aktivno vključili v borbo.

Pionirski pevski zbori so bili pri vseh večjih šolah in so nastopali na vseh prireditvah, na mitingih in povsod je vrela iz stotin mladih grl borbena partizanska pesem, znanilka novega časa in nove prihodnosti. Pionirji so povsod nastopali v titovkah, in če je bilo le možno, v rdečih rutah. Da bi mladino spodbujali k tekmovanju, je oddelek za šolstvo pri predsedstvu SNOS razpisal pionirsko tekmovanje v pisanju prostih sestavkov na temo: Moj kraj v narodnoosvobodilni borbi. To tekmovanje je zajelo vse šole, vse pionirje, in povsod so pisali, povsod so sestavljali naloge, povsod so si prizadevali, da bi

čimbolj prikazali prispevek kraja in ljudi v borbi za boljšo prihodnost. Na stotine nalog se je zbralo in iz vseh je dihalo in vela ljubezen do domovine, do partizanov in spoštovanje do žrtev, ki so padle za svobodo v pravičnem in neenakem boju.

Da bi otroci dobili tudi potrebno berilo, saj knjig je bilo malo in še te zastarele, smo se odločili izdajati poseben list za šolsko mladino. V stari Jugoslaviji je izhajal mladinski list Naš rod, mi smo delno posneli ta naslov in listu dali ime Novi rod. Tako se je, v boju in trpljenju sredi leta 1944, rodil nov mladinski list, kot nadaljevanje Ribičičevega Našega roda — Novi rod, toda žal je izšla le ena številka, in to prva.

Našim izdajalcem — belogardistom ta silovita šolska aktivnost na osvobojenem ozemlju, ta navdušenost mladine in tudi staršev zaradi nove vsebine šolskega pouka in aktivnost na kulturno-prosvetnem področju ni bila po volji. Zato so tudi po svojem tisku, v Slovincu in Našem domu, pisarili, kakšen teror izvajamo in s pištolami silimo starše, da pošiljajo otroke v »komunistične šole«. Pisali so, da teroriziramo uboge učitelje in učence, da mečemo »boga« iz učilnic itd. Toda bilo je prav obratno. Kadar jim je le uspelo vdreti na osvobojeno ozemlje, so se lotili tudi šole. Uničevali so skromen inventar, zvezke, ki smo jih z muko nabavljali, zbrali smo z vseh trgovin vse zvezke in šolsko kredo, razbijali so okna in celo snemali razpela ter jih lomili, češ da ne bodo služila komunistom. To je prava resnica, to je bil njihov »boj za vero in Kristusa«, to je bilo njihovo barbarstvo pod okriljem nemških kulturo-nosilcev.

Ko že govorim o sodelovanju šole pri kulturnih prireditvah, naj omenim še en velik kulturni dogodek pred petindvajsetimi leti. Na Muljavi se je 4. marca 1944 zbralo ogromno ljudi — vojske in mladine. Takrat je poteklo 100 let, odkar se je rodil pisec prvega slovenskega romana Josip Jurčič. Jubilej smo sredi boja in dela praznovali zelo slovesno in dostojno, s tem da smo velikemu pisatelju v imenu OF slovenskega naroda odkrili spominsko ploščo s posebnim posvetilom Venčeslava Winklerja. To je bil pomemben dogodek vse Dolenjske in prav šolska mladina partizanske šole na Muljavi je bila pod vodstvom učitelja Cvetka Budkoviča glavna nosilka programa.

Toda glej, kmalu zatem so belogardisti vdrli na Muljavo, uničili so ploščo in tudi skromne prostore partizanske šole v Oberščakovi gostilni, kjer danes spominska plošča priča, komu vse je ta hiša nudila streho.

* * *

Večkrat sem omenjal, da je po naših šolah primanjkovalo učnega kadra, ki bi bil prevzel naporno nalogo učnovzgojnega procesa v danih okoliščinah. Da bi to vrzel v vrstah prosvetnih delavcev izpopolnili, je bilo treba misliti na nove ljudi, zlasti mlajše, ki imajo voljo in ljubezen delati v šoli in z mladino in ki so prežeti s posebnim idealizmom za naporen poklic. In tako se je porodila misel organizirati trimesečne tečaje za mladino, za bodoče učitelje.

Pod vodstvom tovariša Jožeta Dolgana, Venčeslava Winklerja in Draga Vončina je bil spomladi leta 1944 organiziran v Dobličah pri Črnomlju prvi trimesečni pedagoški tečaj za mlade učitelje. Zbrali so se fantje in dekleta, ki so bili že v brigadah in iz vseh krajev, zlasti iz Primorske, ki je potrebovala največ učiteljev. Redno so delali, študirali in si pridobivali osnove pedagogike, psihologije ter metodike, kakor tudi snov iz splošnih predmetov, zlasti iz slovenskega učnega jezika. Mnogim je vse to delalo težave, a volja je bila

močnejša in težave so bile prebredene ter premagane. Kako so bili ti mladi ljudje veseli, ko so v bližnji šoli prvič praktično nastopili pred učenci in uporabili pridobljeno znanje. Vsi, ki so predavali v tem pedagoškem tečaju za mlade učitelje, so se zavedali, da pravzaprav vzgajajo dragocene prve učitelje, kadre, ki bodo šli z novim duhom in novim zanosom na delo v naše šole in vzgajali nov rod, nov svoboden slovenski mladi rod. Toda glej zlo usodo! Ko so odšli ti mladi učitelji po končanem izpitu v svoje kraje na šole, je prav skupina, ki je šla na Primorsko, zašla v zasedo in se zdesetkana komaj prebila dalje. Tako je padlo nekaj mladih učiteljev, katere so zastonj čakali mali ukažljivi otroci v šolskih klopih naše novoosvobojene primorske dežele.

Tudi na Štajerskem so v Zgornji Savinjski dolini mlada dekleta in fante poklicali v tak tečaj, vendar ga niso dokončali, ker je ofenziva preprečila njihovo študij.

* * *

Črnomelj — slovenska Moskva imenovan, je bil središče vseh mogočih forumov ljudske oblasti, komand in štabov, institucij, skladišč i. p. Tu so bili tudi štabi vseh tujih vojaških misij.

Črnomelj je bil tudi gostitelj novoustanovljenega slovenskega narodnega gledališča, saj je prosvetna dvorana nudila streho prvi predstavi te kulturne hiše. Tu je deloval tudi radio OF, najmočnejše propagandno sredstvo naše borbe in revolucije, ki je prav pred petindvajsetimi leti odigral važno vlogo predhodnika radia Ljubljana.

V novem šolskem letu 1944-45 pa je Črnomelj dobil novo važno, za vzgojo naše mladine zelo pomembno ustanovo. V tem šolskem letu je namreč pričel delo 1. razred novoustanovljene prve slovenske gimnazije. Njen ravnatelj tovariš Štrbenk in črnomeljski profesorji ter predmetni učitelji bivše meščanske šole imajo največ zaslug za pričetek njenega delovanja.

* * *

Prosvetni delavci s celotnega področja osvobojenega in po NOV in POS kontroliranega ozemlja so izrazili željo, da ustanovijo svojo strokovno organizacijo — sindikat, ki naj bi kjerkoli in kdajkoli zastopal njih interese. Zavedali so se, da z bojem gradimo novo družbeno ureditev, ta strokovna organizacija ne bi imela tiste vsebine delovanja kot klasični sindikati v kapitalistični družbi, ampak naj bi omogočila enakopravno vključevanje svojega članstva v družbeno graditev in mu omogočila strokovno ter idejno politično spopolnjevanje.

S približno takim konceptom so se 13. novembra 1944 zbrali v Črnomlju prosvetni delavci, da uresničijo težnjo po ustanovitvi takega strokovnega združenja.

V Laknerjevi dvorani se je zbrala pisana družba: bili so uniformirani borci z orožjem, civilisti, stari in mladi, bile so žene borke in aktivistke ter mladinke. Vsi so bili enih misli in so imeli le eno željo, in sicer to, da bi bila borba čimprej uspešno končana in da bi čimprej pričeli delati v svobodni domovini. Zbor je bil zelo živahen in končno je bilo ustanovljeno Strokovno združenje učiteljev in profesorjev. Za predsednika je bil izvoljen znani pedagoški delavec, sedaj že pokojni tovariš Matko Ljubič, takrat upravitelj osnovne šole v Črnomlju.

Malo nas je še danes tistih, ki smo takrat postavljali temelje temu sindikatu, toda takrat smo šli v akcijo z velikim idealizmom in dosegli tudi uspehe,

kajti akcije so bile osnove naše borbe proti sovražniku in akcije so bile osnova pri obnovi našega šolstva po zmagi. Danes pa po petindvajsetih letih ugotavljamo, da manjka sindikatu prav tisto osnovno, to je akcija.

* * *

Po omenjenem ustanovnem občnem zboru strokovnega združenja učiteljev in profesorjev so se tudi odločili, da gre skupina prosvetnih delavcev na Štajersko, v Savinjsko dolino, da tam organizira šolsko mrežo in pripravi več pedagoških tečajev za mladi učiteljski kader. To je tudi zahteval pokrajinski komite KP za Štajersko in sam sekretar tovariš Jože Jurančič. Odsek za šolstvo pri predsedstvu SNOS je hitro ukrepal in izbral same Štajerce v to akcijo. Določeni so bili: Vlado Dernač, Zora Kopač, Zora Cilenšek, Lidija Avbelj in Vilko Kolar-Domen. Že prej smo po šolskih knjižnicah izbrali najpotrebnejšo pedagoško literaturo in jo poslali po kurirski poti na Štajersko.

Osmega decembra smo iz Starih žag krenili na pot. Ni moj namen opisati to pot, ker bi bilo predolgo in bi bila to zanimiva snov za poseben članek. Dvajset dni smo tavalili z nekim bataljonom, potem s Šlandrovo brigado in končno s 15. divizijo, a nismo dosegli cilja. Prestopili smo sicer žično mejo med tretjim rajhom in italijanskim fašističnim imperijem ter prišli do Kresniškega vrha. Od tam ni bilo več veze, ker je ob Savi divjala ofenziva, ki naj bi umikajočim se Nemcem z Balkana zagotovila varen prehod prek »Banditenlanda« v rajh. Bil je to pohod velikih naporov, pohod poln raznih nevarnosti in težkih trenutkov, pohod, v katerem je naše življenje večkrat viselo na nitki. Da je bilo tako, priča obvestilo, ki ga je prejel SNOS — odsek za šolstvo, da so nas na Kresniškem vrhu zajeli Nemci in belogardisti, nas potolkli in zažgali. Toda ne da se popisati, kakšno je bilo veselje, ko smo se po dvajsetih dneh tega napornega in izjalovljenega pohoda, trudni in zbiti javili pri tovarišu Winklerju. Žalostni smo bili, toda ponosni, da smo bili izbrani prav mi, da bi tam, kjer je slavna 14. divizija s svojim pohodom prižgala plamen množičnega upora, polagali temelje novi slovenski šoli.

* * *

Naj to pisanje končam z dogodkom, ki je bil poln globokih misli in velikih želja za razvoj in rast slovenskega šolstva ter vloge prosvetnega delavca v bodoči enakopravni družbi.

S tovarišem Winklerjem sva bila na nekem sestanku v okolici Zagradca. Naša baza pa je bila v Selah pri Hinjah. Bilo je prav na pragu porajajočega se poletja 1944, okoli kresa, kakor pravijo naši ljudje. Ponoči sva jo mahala proti Selam. Da bi skrajšala ovinek, sva šla po bližnjici, ki je vodila skozi gozd in po kateri sva šla že neštetokrat. Bila je sicer temna, toda zvezdnata topla noč.

Hodila sva in hodila, se pogovarjala in ne vem, kaj nama je bilo tisto noč. Ali je na naju vplivala utrujenost, ali lepa poletna kresna noč ali kaj, vrtela sva se kot v začaranem krogu in nisva našla poti iz gozda, čeprav bi morala biti že zdavnaj zunaj. Končno sva se naveličala tega tavanja in sva se odločila, da prebijeva noč pod smreko. Uredila sva si ležišče, nahrbtnika sva imela za zglavje in pokrila sva se s kocem in se zazrla v lepo poletno nebo nad redkimi smrekami.

Bilo je kar prijetno, tako da nisva mogla zaspati, čeprav sva bila utrujena. In ker spanec nama ni hotel zatisniti oči, sva začela presti misli, polne

lepih prividov bodočnosti za naše šolstvo in njega razvoj, kako naj bi bilo urejeno, kakšna naj bi bila skupna skrb in kakšna naj bi bila vloga prosvetnega delavca v tej novi porajajoči se družbi.

Tako nekako se po petindvajsetih letih strnjeno spominjam teh najinih razmišljanj.

Prihodnja osnovna šola mora biti enotna osemletna osnovna šola, dostopna vsem in naj da učencem splošno vzgojo in izobrazbo. Za vse šole naj bo enoten učni program, ki naj omogoči pridobivanje tega znanja. Prav zaradi tega je treba postopoma ukiniti vse nižje organizirane in nepopolne šole, učenec pa omogočiti redno obiskovanje popolne osnovne šole.

Vzgoja mora izhajati iz idejnih temeljev nove ureditve in mora temeljiti na znanstvenih dosežkih, kajti le takó bomo vzgojili državljane svobodnega duha in osebnosti socialistične skupnosti. Da bi redno šolsko delo teklo nemoteno, je nujno razširiti mrežo posebnih šol, da bi tudi prizadetim otrokom omogočili redno šolanje pod posebnimi pogoji.

Za dosego učno-vzgojnega in idejnega smotra ter kvalitete znanja je nujna redna skrb za materialno osnovo šolstva. Na drugi strani pa je treba poskrbeti za primerne učbenike in priročnike, ki naj bi omogočili in pomagali pri učno-vzgojnem procesu in pomagali pri utrjevanju učne stvarine.

Skrb za dober učni kader s temeljitim strokovnim in pedagoškim znanjem ter zavestno utrjeno idejno-politično linijo je skrb nove družbe. Le tak pedagoški delavec se bo čutil svobodnega in bo tvoren član ter graditelj nove družbe, sam bo del te oblasti, jo bo utrjeval in vzgajal do popolnosti. Prosvetni delavec se mora otresti občutka, da mu je nekdo drug oblast, kakor je Cankar lepo položil na jezik v Hlapcih, ko je dejal Jermanu: »Ali eno je potrebno in je ukaz, da pokaže na me, kadar ga sprašuje, kdo mu je gospodar.« To se pa v novi družbi ne more ponoviti. O vsem tem sva razpredala misli, dokler naju ni spanec premagal in zadremala sva.

Bilo je že jutro, ko sva se sredi ptičjega petja prebudila, in glej čudo, nekaj korakov vstran je bila vas Selo, ki sva jo ponoči zaman iskala. Kljub temu sva bila zadovoljna, saj sva mnogo razmišljala, mnoge misli prav te noči so nama in drugim služile kot kašipot za delo po osvoboditvi.

Toda danes po petindvajsetih letih vsega tega, kar se je dogajalo sredi boja in hudih naporov za osvoboditev in v jeku revolucije, še nismo uresničili. Treba bo še naporov, treba bo še enotnega dokazovanja, da šola, zlasti pa učnovzgojno oblikovanje mlade generacije, mora biti primerna skrb nove družbe, zlasti današnje samoupravne družbe v okviru socialističnega humanizma.

Treba bo res še mnogo dela in naporov za pravilno vrednotenje in razumevanje vsega tega, potem bo tudi skrb za vse to večja, vsesplošna in bolj učinkovita.

Naročanje materiala za NOV in POJ

Zavezniki so imeli svoje misije, skupine in posameznike skoraj pri vseh večjih partizanskih enotah, kot npr. pri divizijah, glavnih štabih, v nekaterih primerih pa celo v manjših enotah. Prek teh najrazličnejših misij so šla vsa naročila materiala, ki so jih štabi NOVJ pošiljali zaveznikom v Italijo.

Toda oglejmo si, kakšna je bila procedura ob naročanju materiala. Na Visu so bile: partizanska etapna postaja, komisija za sprejem materiala in nazadnje jadranska komisija. Vsa naročila so šla najprej prek teh ustanov oziroma komisij in prek zavezniških zveznih oficirjev pri teh ustanovah. Ta procedura pa je veljala v glavnem za tisti material, ki ga je bilo treba prepeljati po morju. Štabi v notranjosti dežele pa so pošiljali naročila oddelku za oskrbo vrhovnega štaba ali pa direktno oddelku štaba baze v Bariju. Ta naročila so pošiljali na najrazličnejše načine: z ladjami, letali, predvsem pa prek zavezniških misij po radiotelegrafski poti.

V Bariju so odgovorni ljudje vsa ta naročila takoj prevedli v angleščino in jih izročili zavezniškim oficirjem, ki so bili za to zadolženi. Navadno se je dogajalo, da je zavezniški oficir obljubil vso pomoč glede zahtevanega materiala. Tako je naročilnica prišla v roke naslednjemu oficirju v drugo zavezniško ustanovo, kot je bila npr. »Bl-Force 399« v Torre a Mare pri Bariju ali pa kam drugam. Odgovorni angleški oficir je naročilo prevzel in pregledal, če so v naročilnici tudi potrebni podatki. Zavezniki so namreč dosledno zahtevali, da mora vsebovati vsako naročilo tudi naslednje podatke:

- ime enote, ki je naročilo poslala, naziv ali številko divizije, štaba mornarice, vrhovnega štaba, gverilske enote itd.;

- število borcev pri naročilnicah za hrano in tudi količina v kilogramih dnevnega obroka za vsakega borca;

- naziv kraja, kamor je bilo treba material dostaviti;

- naziv enot ali ladij pri naročilih za orožje. Pri naročilih za avtomobile ali avtocisterne je bilo treba podrobno obrazložiti, za koga so namenjene in kam jih bodo partizani poslali;

- pri naročilih municije je bilo treba navesti, za koliko tipov orožja bo naročena municija.

Iz teh zahtev ni težko uganiti, da so hoteli biti zavezniki na ta način točno obveščeni ne samo o potrebah narodnoosvobodilne vojske, marveč tudi o številčnem stanju naših enot. Dalje, kje se te enote zadržujejo in kakšno oborožitev premorejo. Zaradi tega zavezniki niso upoštevali ustnih pojasnil, marveč so zahtevali v naročilnicah napisane podatke, številke in kraje. Partizani pa so navajali tudi netočne številke, če niso hoteli pokazati števila enot zaveznikom.

Ko je odgovorni oficir naročilnico sprejel in pregledal, jo je nato oddal drugemu oficirju, ki je ugotovil, če je naročeni material v skladiščih in če je naročena količina partizanom res potrebna. Ponovno je preveril vse zahtevane podatke. Vendar pa tu težav še ni bilo konca. Ponavadi je prišlo do zavlačevanja in so morali naši predstavniki neprestano zahtevati, da bi čimprej prišli do zahtevanega blaga ter ponovno dokazovati upravičenost teh zahtev. V nekem poročilu, ki ga je poslal III/B odsek svoji bazi v Bari, je opisana vsa procedura dobivanja blaga od zaveznikov. Zanimivo je, da so marsikdaj našli naši predstavniki v angleških skladiščih tisto, kar so potrebovali, ker ti niso imeli pravega pregleda nad materialom. Včasih pa se je vsa stvar tako zavlekla, da so se naši predstavniki obračali celo do Američanov in pri njih iskali zaželen material. Marsikdaj pa jim je pomagala gola iznajdljivost, da so se pravočasno dokopali do določene robe. V poročilu je dobesedno zapisano: »Večkrat majhna darila, kot je nekaj litrov žganja ali vina, a kdaj tudi osebna simpatija, igrajo veliko vlogo, in blago se dobi.« Toda če je šlo vse po sreči, je vendarle preteklo najmanj 20 dni, preden je bil material pripravljen za odvoz v domovino.

Ker so imeli zavezniki natančne preglede (s pomočjo tablic so izračunavali na podlagi dobljenih podatkov potrebe naših partizanov), nikoli niso dovolili, da bi odposlali v Jugoslavijo več materiala, kot ga je bilo trenutno potrebno. V poročilu

Opomba: Iz knjige »Četrta prekomorska brigada in zavezniška pomoč NOV in POJ«. Avtorja knjige sta Edvin Pervanja, nekdanji pomočnik politkomisarja 4. prekomorske brigade in Jože A. Hočevar, profesor iz Kopra.

piše: »Naj se ne varajo nekateri naši tovariši, ki menijo, da so sedaj najugodnejše okoliščine, da bi dobili blago (po nekem pismu z Visa) in da takih prilik ne bo, ko bo končana vojna. Prevelike količine blaga naj bi prišle pod geslom ,oskrbi se že zdaj za povojno obdobje'. Take zahteve gredo v koš. Zavezniki trdijo, da nimajo dovolj ladijskega prostora, da bi nas mogli oskrbovati z blagom, ki bi nam služilo šele po vojni.« Poleg tega je v tem poročilu tudi rečeno, da zavezniki nočejo niti slišati o pošiljanju pomoči tudi civilnemu prebivalstvu, saj trdijo, da so ustanova, ki oskrbuje izključno vojsko.

Poročilo nadalje opozarja na neskladja v partizanskih zahtevah, saj prihaja včasih do dvojnih naročil istega blaga, in sicer ena prek Visa, druga pa direktno iz partizanskih enot ter da pogosto prihajajo nepooblašчени tovariši, ki iščejo material za svoje enote brez vednosti etapne postaje. Pogosto se je tudi dogajalo, da so partizani nujno zaprosili za kako stvar, običajno avtomobilske dele, ki naj bi jih nemudoma odposlali v domovino. Takih delov navadno ni bilo mogoče dobiti in so se tovariši znašli tako, da so dele poiskali po posameznih garažah in »pokopališčih« avtomobilov ter jih brž odpošiljali v domovino.

Prav tako je bilo težko doseči od zaveznikov, da bi povečali pošiljanje pomoči po zračni poti, tj. z letali, kajti tudi sami so bili v zraku močno angažirani in so imeli na razpolago strogo določeno število letal za te namene.

Zaradi križanja posameznih naročil, količine materiala ter prioritetnega reda so večkrat nastale tudi prave zmešnjave, kajti vsi so označevali svoja poročila pod »zelo nujno«. Zaradi tega je že 8. avgusta 1944 štab baze v Bariju poslal vsem petim glavnim štabom ter vsem dvanajstim korpusom naslednji poziv:

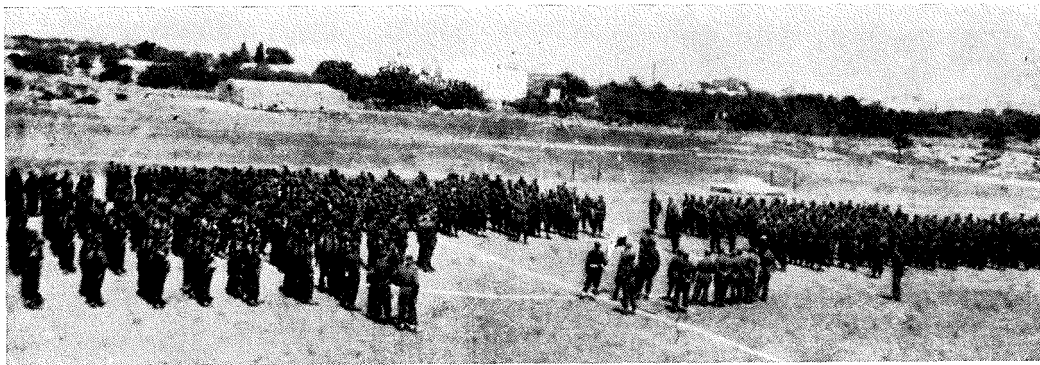
»Zaradi vsklajevanja oskrbe domovine in glede na prejeti odlok morajo iti vsa naročila po pristojni poti, to je prek vrhovnega štaba.

Prosimo, da se teh navodil strogo držite, zakaj naročila, ki bodo poslana neposredno na naš oddelek, zavezniki ne bodo upoštevali.«

Po tem sporočilu štaba baze v Bariju so poslej posamezne partizanske enote neposredno ali prek zavezniških oficirjev dostavljale naročila glavnim štabom, glavni štabi vrhovnemu štabu, le-ta pa zastopstvu NKOJ ali pristojni zavezniški komandi v Italiji. Kljub temu pa so se še pojavljali v Bariju posamezniki, ki so imeli direktna naročila, a so se vračali navadno praznih rok.

Včasih je bil sklenjen tudi tehten sporazum med kakim glavnim štabom ter misijo pri njem glede dobave materiala. Tako je npr. julija 1944 prišlo med glavnim štabom NOV in PO Slovenije ter angloameriško vojaško misijo do sporazuma, po katerem naj bi glavni štab Slovenije sam odredil število letal, ki bodo prinašala material v razne predele Slovenije, in sicer za vsak mesec posebej, naročal naj bi tudi v grobem vrsto materiala, ki ga bodo dovažala zavezniška letala, medtem ko bo štab IX. korpusa oziroma IV. operativne cone naročal material neposredno prek zavezniških misij. Material za VII. korpus pa bi naročal glavni štab Slovenije.

Tako so torej potekala naročila za dobavo materiala, do katerega so naročniki včasih prišli razmeroma zelo hitro, mnogokrat po dolgotrajnem čakanju, včasih pa ga ni bilo mogoče dobiti.

Borci četrte Prekomorske brigade

Po neizhojenih sledih

Milan Guček

Zima v drugem letu partizanstva še ni pokazala svojih ostrih zob, ko so borci mlade Šercerjeve brigade zasedli hleve in listnjake majhnih naselij nad gornjim tokom Iške, ki jim pravijo Rute. Tja so se umaknili na predih po neuspehlih bojih za Škocjan in Turjak. Glavno poveljstvo je ukazalo, da mora slovenska partizanska vojska iz gozdov v doline in pomesti s sovražnikovimi postojankami. Vse je kazalo, da bo to zimo opravljen krvav obračun z domačimi izdajalci, ki so prišli na plan po veliki okupatorjevi ofenzivi in se mu vdinjali na življenje in smrt.

Nikjer pa ni pustila poletna vojna ujma takega opustošenja po deželi in v srcih kot na Notranjskem in nikjer drugje ni bila zatem bela garda tako organizirana in zagrizena kot na Notranjskem. In prav na tem občutljivem in ogroženem svetu je bila postavljena za partizansko udarno pest — brigada Ljube Šercerja.

Tiste dni pred božičem dvainštiridesetega je bilo še kopno in zrak volhek. V brigadnem taborišču po teh raztresenih naseljih je bilo živahno kot še skoraj ne doslej. Brike neuspeh prvega naleta na utrjene postojanke turjaške planote, ko je le za las manjkalo, pa bi bil padel Škocjan — saj so ga v zadnjem trenutku rešili dobrepoljski belogardisti s pomočjo Italijanov, ni bil več boleč, grenke izkušnje pa so dajale moči

za večjo previdnost in premissljenost. Nihče ni hotel misliti na to, da je ta idila le tišina pred viharjem. Zatišje ne more trajati dolgo, tega se je vsak zavedal.

Ko so 23. decembra zvečer bataljonski dežurni oznanili: »Pripravite se za odhod!« — je borce kar odleglo. Konec je bilo negotovosti. Da je bilo razpoloženje pred odhodom v neznano še bolj vedro, so brigadnemu zboru v topli noči prvič in zelo lepo zapeli izbrani pevci, ki so se vadili naskrivaj.

Po dobrih dveh urah hoda skozi temne vlažne grape in prek zamočvirjenih ravni se je domačinom v brigadni koloni kmalu razkrilo, kje bo to noč pokalo — vse bliže so bili Runarskemu, vasi na cesti Sodražica—Bloke, močne in šele pred dnevi postavljene in utrjene belogardistične postojanke, le pol ure oddaljene od fare, kjer je župnikoval in obenem poveljeval bloški beli gardi Anton Hren, nekaj čez štirideset let star nasilnež.

Skupine vaških stražarjev se zaradi vedno pogostejših partizanskih napadov niso mogle več obdržati, zato so se vsi z bloške planote morali zbrati na Runarskem. Tako je dobila postojanka šestinsedemdeset vojščakov, oboroženih z znanimi dolgimi mušketai, imeli pa so še mitraljez bređa in pa na mernike ročnih bomb. Utrdili so se v cerkvi in gostilni na drugi strani ceste. Zlasti cerkev je

bila dobro opremljena za stalno posadko. V zvoniku je imela ležišča, peč in posode z vodo za primer, če bi izbruhnil ogenj. Tudi v gostilni so bili tako zavarovani.

Ko je štab Šercerjeve brigade zvedel, kaj nameravajo belogardisti z Runarskim, je vsem vpoklicanim pod orožje poslal celo pisma, da bi jih odvrnili od zlega koraka. Pa ni nič pomagalo. Zato je moralo sedaj Runarsko pasti za vsako ceno. Postojanko naj bi zavzel Lukov bataljon, Jožetov bi držal zasede proti bližnji Novi vasi, kjer je gospodoval župnik Hren s svojimi vojaki in Italijani, Vandkov pa proti dolini Karlovice, od koder je bil dostop iz Velikih Lašč.

Vreme je bilo za nočni napad kot nalašč — oblačno, temno, brez snega. Vendar se Lukovemu bataljonu ni posrečilo to, kar bi mu bilo prineslo pol uspeha — presenečenje. Med obkoljevanjem so čuječi belogardisti začutili partizane, ko ti še niso sklenili obroča. Na presenečenje borce so odprli močan zaporni ogenj s strojnico z zvonika, kar pa je bil tudi znak za preplah za vso posadko.

Od vsepovsod so se začeli oglašati posamični strelji. Lukovi borci so postali oprezni, vendar odločni. Prebijali so se od hiše do hiše in jih sproti zavzemali. Pri tem pa so se dogajali tudi kaj čudni in smešni prizori. Partizani so lovili belogardiste pod posteljami, po kletih in pod strehami. Vreščanja je bilo nič koliko. Vaščani so bili zvečine še pokonci, ker so gospodinje pekle potice in so jim domači ter oboroženi gostje delali družino.

Vas je bila razen cerkve in gostilne kmalu zmagana. Bataljonski in četni dežurni so sproti zapregali vozove, jih nakladali in odvažali zaplenjen živež. Dela intendantov ni motil oster boj okrog gostilne in cerkve. Posadki v gostilni se ni posrečilo, da bi se bila združila s tisto v cerkvi.

Lukovim borcem je potem le uspelo, da so zažgali gostilniško podstrešje. A ogenj so znotraj sproti gasili, le z orožjem se niso več upirali. Ker pa so oni

iz zvonika dosegli gostilno z mitraljezom, je le ni bilo mogoče zavzeti. Bombe, ki so se venomer usipale s stolpnih lin, in strelji skozi cerkvena vrata pa celo najbolj pogumnim napadalcem niso pustili blizu.

Tako proti jutru ni šlo nikamor več. Pričelo se je daniti in borcev se je pričel nemir. Vidljivost jim lahko prinese samo nevšečnosti.

Pod zvonikom je ležal ranjen partizan. Ponj je skočil tovariš in že je tudi njega pokosil rafal z zvonika. Potem pa sta vsemu navkljub še dva poskusila priti do njiju, a tudi ta dva sta ostala na tleh. Šele nato so trije bataljonski mitraljezi hkrati merili v line zvonika in strelci so kar naprej tiščali na peteline, da so mogli borci do ranjencev. Naložili so jih kar na lojtrnice, izpuljene z voz pod kozolci.

Tri so odnesli, ko so pa hoteli po četrtega, so blizu vasi zarezgetali italijanski mitraljezi... Župnik Hren je na čelu italijanske kolone pridrvel iz Nove vasi na pomoč svojim varovancem. Pustil je mašo, ko so ga prišli pred oltar obvestiti, kaj se godi na Runarskem. Stekel je v zakristijo, kjer je imel vedno pripravljen mitraljez in čelado. Ko je z novovaško posadko hitel proti ogroženi postojanki, je vedel, kako se bo izognil partizanskim zasedam. Obšel je vas Studenec in brez zadržka padel za hrbet Lukovemu bataljonu.

Zdaj so partizani zašli v veliko stisko. Umikati so se morali po čistini in podnevi, ko so jih tolkli iz zvonika in s polja.

V prvem zatišnem gozdu se je potem brigada zbrala. Sklonjenih glav so se obrnili proti vzhodu. Burja je pričela nositi še sneg, ki se je raztogotil v divji metej.

Žalostna je bila pot po prepisnem grebenu od Benet proti Gori. Lukov bataljon je nosil šest hudo ranjenih. Najbolj je trpela Sonja, ki je skočila po ranjenca, svojega soseda, pod zvonikom, a jo je rafal prestrelil čez kolk. Krvi ni bilo moč ustaviti in v rahlem svežem

snegu so rdele drobne pike ter kazale pot, kjer je šla kolona.

Prve čete in štab brigade so se ustavili pri hišah, ki so imele nad vrati napis Kračali. Tu naj bi bilo za utrujeno brigado prvo zavetje, pa so jih ljudje za božjo voljo prosili, naj gre kolona naprej. Če zvedo o tem, da so ostali v njihovi vasi, jim bodo belogardisti in Italijani vse požgali. Premražene borce so že v mraku sprejeli v mrzle listnjake šele v vaseh Petrinci, Janeži in Kržeti.

Medtem so kuharji postavili ognjišča in podnetili ogenj. Plapolajoča svetloba in gorkota ob kotlih sta privabila borce, ki so se gnetli okoli ognjišč, dodobra pa so jim pogrele prazne želodce in premrle prste vroče menažke, ki so jim že v trdni temi nasuli vanje vroče svinjske juhe in žgancev, oblitih z veliko žlico razbeljene masti z ocvirki.

Spet se je mednje vrnilo dobro razpoloženje. Mnogi izmed njih so po večerji zagazili v debel celec proti cerkvi na Gori in se pridružili vaščanom k polnočnici.

Na božični dan zjutraj je bil pred vaško gostilno na Petrincih svečan zbor vse brigade pod njeno zastavo. Srečen božič je svojim borcem zaželel brigadni komandant Stjenka. Mimo je šlo k maši polno domačinov in okoličanov, ki so občudovali strumno razvrščeno partizansko vojsko. Doslej še ni bilo dano, da bi bili videli kaj takega. Je bil pač še začetek.

Tudi brigada je odkorakala k službi božji. Božične pesmi je pela potem vsa cerkev s partizani vred.

Kar je še ostalo dneva, so ga partizani preplesali v gasilnem domu, kamor je vesela harmonika zvalila tudi mlade iz vasi. In kar je bilo največ vredno — v četnih kotlih je venomer vrelo in cvrčalo.

Na Štefanovo je bil za brigado že delovni dan in manj prazničnega razpoloženja. Zunaj je bilo že več patrolj, kajti dva dni prebivanja tolikšne vojske na istem kraju ni moglo ostati sovražniku prikrito. Do brigade je tudi prišlo spo-

ročilo, da so belogardisti izpraznili Runarsko, pa tudi družine da so se izselile. S seboj pa so odpeljali dva svoja mrtva in dvanajst ranjenih. Zadoščenje za žrtve je bilo tu. Partizani so hoteli z Runarskega rešiti, kar je še ostalo vrednega, zato so tja poslali Jožetov bataljon.

Medtem pa je partijska celica Lukovega bataljona zasedala v gostilniški sobi. Pretresali so tudi zadnje boje. Za njegovo požrtvovalnost in skromnost so še posebej vsem za zgled postavili vodnika Rudarja iz 1. čete. Ko pa so partiji razpravljali, zakaj niso uspele akcije v Škocjanu, Turjaku, na Runarskem pa prej ona pri Dobcu, so bili vsi istega mnenja: »Manjka nam minometov...« Ko bi te imeli, bi se pošteno zatreslo v sovražnikovih postojankah takrat, ko napadajo partizani...

V tem je zunaj strahovito treščilo. Sprva nekje bolj daleč na polju, potem pa že bliže med hiše.

Partijci so hiteli iz hiše, ko je priletela granata natanko na prag. Vodnika Rudarja je razneslo, bataljonskega komisarja Prleka pa je zadel drobec nad desno oko, da mu je predrlo lobanjo; a je ostal živ in pri zavesti. Ista granata je pred hišo razmesarila tudi 10-letnega fantička.

Zdaj se je spustila že megla, da je bila groza v vasi še večja. Granate so padale in skoraj vsaka je zadela v polno. Na srečo ni bilo borcev 1. čete v listnjaku — polegli so kar po njivah — kajti tudi vanj je udarila granata in ga razdejala.

Partizani so se zbirali k umiku ob robu gozda zunaj vasi. Vstal je še silovit snežni metež, da se je kadilo po vsej planjavi. Štab brigade je odločil, da se Lukov bataljon vrne na Mokrc in odnese s seboj vse ranjence. Bilo jih je za dolgo vrsto.

Nečloveško naporna je bila pot po nepregaženem globokem snegu. Za prezeble in lačne borce na odljudni bloški planoti ni bilo nikjer zavetja. Vsa naselja so bila izumrla, hiše in hlevi pa

prazni. V zimske bivake na Mokrc so se privlekli šele pod večer drugega dne.

Domači gozd je bil na debelo zasnežen. Z golimi rokami so morali očistiti taborišče do pasu nanesenega sipkega snega, si pod ledeno močo poiskati z golimi rokami vlažne kurjave in najprvo poskrbeti za ranjence. Vsa ležišča so bila zasnežena. Od treh, narejenih nad njimi iz tankih brun in pokritih s smrekovimi vejicami, je po spečih borcih vso noč curljalo, kajti ogenj je topil sneg. V tej noči je izdihnil komisar Prlek.

Jožetov bataljon, ki je na Štefanovo zjutraj krenil na Runarsko, je našel vas skoraj prazno. Pod cerkvijo so iz snega izgrebli svojega tovariša, ki je ostal tam ob umiku. Redki vaščani, ki so zbirali imetje, da gredo za drugimi v postojanko v Novo vas, so vedeli povedati, da je župnik Hren našel partizanskega ranjenca pod zvonikom in mu zabrusil: »Najprej bomo poskrbeli za svoje ljudi, potem boš pa ti na vrsti — baraba!«

Ker je Boncek vedel, kaj ga čaka, saj je bil domačin, Hitijev Jože iz Raven pri Sv. Vidu, je vzel iz žepa nož in si pred preplašenimi vaščani prerezal vrat. Ker ni do kraja izkrvavel, ga je ustrelil italijanski oficir.

Jožetov bataljon je do kraja požgal gostilno, nato pa se je premaknil in nastanil v Benetih. Tam je ostal dva dni, nato se je s štabom brigade vred premaknil v notranjost bloške planote in ostal na Zavrhu nad Iško.

Novo leto so vsi trije bataljoni Šerčerjeve brigade pričakali na raznih krajih in vsak po svoje:

Močna patrolja 1. bataljona je odšla iz taborišča na Mokrcu kmalu po polnoči in se še v temi priplazila po strmem zasneženem pobočju vprav pod zidove turjaškega gradu. Tam je skrita v zasedi pričakala, da so se na grajskem dvorišču pričeli zbirati italijanski vojaki. Ko jih je bilo za veliko gručo, so partizani vžgali. Presenečenje za tiste v gradu je bilo takšno, da so odgovorili šele tedaj, ko je partizanska patrolja že visoko onkraj potoka na drugem bregu

gazila pršič proti gozdovom. Padale so potem tudi granate, pa brez škode.

Ves Jožetov bataljon je šel na novega leta dan k rani maši v župno cerkev sv. Trojice na Blokah. Z Zavrha so krenili še v noči. Iz štaba bataljona so šli k župniku s prošnjo, da bi maševal brigadni verski referent, pa župnik ni pristal na to. Zato je šel bataljon kar v cerkev, pri stranskem oltarju pa se je partizan dr. Metod Mikuž odpasal, položil pas z revolverjem na klop in pričel maševati... Ministrirala sta mu dva iz bataljona, ki sta bila tega opravila vajena še zdoma.

Vsa cerkev se je obrnila k stranske-mu oltarju. Partizanski pevski zbor je stare božične pesmi prepeval tako ubrano, da so ljudje jokali.

Župnik je začutil razpoloženje za hrbtom in je brž končal opravilo pred oltarjem.

Ko je zdaj partizanski duhoven edini še opravljal božjo službo, se je na koncu maše obrnil k ljudem in jim govoril o svetu brez sovraštva. Ljudje so ga strme poslušali.

Od maše je šla bataljonska kolona skozi naselje Pajkovo. Pri grajskih podrtijah, zasilno pokritih z deskami, kjer so si pod njimi našli ljudje zavetišča, je pričakala borce stara ženica in vsa iz sebe od pravkaršnjega doživetja v župni cerkvi vabila Mikuža, naj stopi v skromno hišo, da bo spil vročega mleka, ki ga je pripravila zanj, ko je še tešč, saj je tako lepo govoril. Mikuž se je branil, da ne more in ne sme iz kolone, ker je tudi on partizan in je disciplina huda stvar in tudi ne more kar tako zapustiti tovarišev, zato se je za vabilo lepo zahvalil. Ženičino neuslišano željo pa sta izkoristila pevec Marko in Kvirin. Naskrivaj sta zaostala iz kolone in stopila v hišo. Bataljon pa se je vzpenjal po gazi proti Sv. Urhu in Zavrhu.

Že pred bataljonom pa je šel od maše po isti poti tudi kmet Jurman, ki je bil partizanski človek in je imel domačijo onstran Zavrha na strmem pobočju proti Iški. Ko je tako zamišljen gazil

Maksim Sedej: Pogreb okupatorjeve žrtve, 1946, olje

proti domu, ga je pod Sv. Urhom nenadoma zgrabila belogardistična patrulja. Odvlekla ga je v zasedo k cerkvi, kjer so družno z Italijani čakali na partizane. Bili so od Sv. Vida. Še v temi je ves zasopljen prišel nekdo ponje, češ da so pri maši partizani.

Oni v zasedi in Jurman, ki so ga imeli za talca, so videli bataljonsko kolono, pa se je niso upali napasti. Videli pa so tudi Marka in Kvirina, ki sta zaostala. Ko so bili partizani mimo, se je belo-

gardistična patrulja brž spustila v Pajkovo, ju v gostoljubni hiši ujela ter odgnala nazaj v zasedo k cerkvi Sv. Urha. Hoteli so počakati še eno skupino partizanov, ki je tudi zaostala v neki hiši.

Medtem pa je na Zavrh že prišla bataljonska kolona. Megla se je stopila in sonce je tako zasijalo na zasneženi greben, da je nekomu prišlo na misel, da bi se tu prvič fotografiral ves bataljon.

Čete so bile že poravnane, ko nekdo na okopih pri Sv. Urhu opazi nekoga z

dolgo puško. V trenutku se je bataljon razvil v strelce in planil po bregu proti Sv. Urhu. Še preden pa so borci prišli na strel, so slišali dva poka. Obkoljeno sovražno zasedo so pričeli stiskati. Italijanom in belogardistom ni preostalo drugega, kot da so sprejeli boj, spopad je bil oster. Ko sta 1. in 2. četa menjavali položaje, je cerkev in hrib Sv. Urha za trenutek prekrila megla. Skozi luknjo v obroču so jim ta hipec obkoljeni ušli.

Ne vedoč, kaj se je zgodilo medtem, so partizani pričeli napadati, pa jih je poklical k cerkvi Jurman, da jih ni več.

Marka in Kvirina so našli na okopih negibna. Bila sta Rakovca in izvrstna pevca. Ne bi bila smela v hišo.

Ves ta bojni trušč pa je slišala v Pajkovem zaostala skupina partizanov. Po prvih streljih jih je zapekla vest in brž so jo kar po celem ubrali proti Zavrhu. Če se 2. bataljon na soncu ne bi bil spravljajl k fotografiranju, bi bili imeli Italijani in belogardisti vprav na novega leta dan izredno srečo. Pred puške bi jim bili prišli tudi vsi brigadni in bataljonski starešine...

Spopad okoli Sv. Urha je že davno jenjal, ko so na Zavrh in okoli njega pričele padati mine. Bataljon jo je urno ubral v bran proti novemu sovražniku. Od Ravnika je na čelu svoje kolone spet prodiral župnik Hren... Sam je pri Mramorovem naravnaval minomet in pošiljal novoletne pozdrave na Zavrh, ker je zvedel, kje so partizani.

Dlje pa ni prišel, čeprav so ga šerčerjevci to pot čakali.

Komandanta Luko je strašno mikalo, da bi se maščeval belogardistom in Italijanom za ono noč in za 15. december, ko je že držal škocjansko postojanko skoraj v rokah, se je moral umakniti s tolikimi žrtvami. 4. januarja po polnoči je čez želimeljsko dolino poslal izbrano patroljo. Po srežastem snegu se je vseeno še pred zoro pretihotapila nad cesto, ki pelje skozi Staro Apno v Turjak. Borci so imeli lep pogled na šolo pred seboj, kjer je bila postojanka. Bilo je strupeno mrzlo in so komaj zdržali. Ne-

gibno so ob robu gozda pričakali prvo sonce in nato zbor posadke. Takrat so vžgali z mitraljezi. Oni tam spodaj so se prekopicovali in rjuli od strahu in bolečin. Kako je šele odleglo Luki!

Prav tega dne se je 3. bataljon spopadel z močnim oddelkom Italijanov in belogardistov pri Vintarjih, kamor so bili namenjeni po hrano. Ko so čete zavzemale nove položaje, so vsepovsod natele sovrážne kolone in očitno je postalo, da so nameravali sovražniki še pred jutrom obkoliti vas Novi pot, kamor se je bataljon premaknil šele dan prej. Kolone so prodirale od Lužarjev, od Karlovice in od Žigmaric. Vse njihove nakane, da bi bataljon na prostem obkolili, niso uspele. Za povračilo pa, ker so se morali napadalci umakniti v dolino brez uspeha, so poslali popoldne tja gor na stotine granat, razpočila pa se je morda le vsaka peta...

Bataljon je nato zagazil proti cerkvi sv. Ožbolta na Lužarjih, da bi porušil utrdbe, ki so jih čez dan zgradili Italijani in belogardisti. To izvrstno strateško točko in za prehajanje partizanov z Mokrcra na Bloke in na Travno goro, ključni položaj, so nameravali spremeniti v svojo stalno postojanko.

Pri cerkvi pa so partizani naleteli na namestnika bataljonskega politkomisarja Janka s kurirji in s hudo ranjenim brigadnim obveščevalcem Črtom. Zraven njega je mrtev ležal njegov spremljevalec Zeleni.

Bilo jih je osem, ki so šli z Mokrcra poiskat 3. bataljon. Med njimi tudi Črt. Komandant Vandek je odhajal v Cankarjevo brigado in vprav on bi ga nadomestil. Patrolja je po zasneženi čisti ni še pri visokem soncu gazila od Naredov sem, ko je mednje nenadoma usekal rafal. Zeleni je padel, Črta pa je zadelo skozi kolek in trebuh. Zagledala in napadla jih je tista belogardistična tolpa, ki je od Novega pota pred 3. bataljonom bežala v Karlovice.

Še zavestnega Črta so previdno naložili na smrekove veje in ga po snegu privlekli do hiš za sv. Ožboltom. Na top-

lem ga je obvezala bolničarka Olga. Črt je čutil, da pojema. Svojo črno pelerino je dal za komandanta Stjenko. Vseeno so še zapregli sani, da bi ga odpeljali v Mokrc, pa je bilo prepozno.

Pretreseni partizani so oba padla pokopali znotraj pokopališkega zidu ob cerkvi sv. Ožbolta. V slovo jima je govoril bataljonski komisar Brkin, borci pa so v gluho zimsko noč izstrelili salvo.

Nato je štab bataljona mežnarjevi družini naročil, naj zberejo tisto, kar lahko odnesejo. Da ne bi bilo tamkaj nikdar sovražne trdnjave, so zažgali

mežnarijo in cerkveni stolp. Vnela pa se je še cerkev in tako je vse pogorelo.

Medtem pa so druge tri prve slovenske partizanske brigade po mili volji razsajale ob dolenski in kočevski železniški progi ter podirale postojanko za postojanko demoraliziranega sovražnika. Tam ni bilo belogardističnih kolovodij, kot sta bila župnika Hren in Turk in njima podobni, in ljudi niso ustražovali belogardistični nasilniki.

Tako je bilo tiste dni na bloški planoti, ko je Šerčerjeva brigada izpolnjevala svojo domovinsko dolžnost.

Spomini organizatorja KP v Idrskem in Mlinskem pred 50 leti

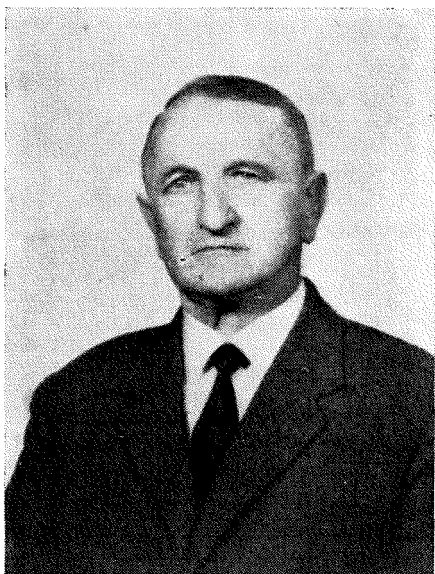
Ivan Kurinčič

V mali vasici Mlinsko, tik ob glavni cesti pred Kobaridom, stoji sredi lepo urejenega vrta hišica, v kateri tiho in skromno preživlja jesen svojega življenja krojač Franc Manfreda s svojo ženo. Pred petdesetimi leti je prvi začel organizirati KP v vasi Idrsko in Mlinsko ter je 23. septembra 1969 praznoval petinšedemdesetletnico življenja.

Obiskal sem ga na domu in ga dobil pri delu na vrtu, kar je njegov konjiček. Zaprošil sem ga, naj mi obudi nekaj spominov o začetnem organiziranju KP in delavskem društvu Ljudski oder pred petdesetimi leti v Idrskem. Z veseljem se je odzval in mi začel pripovedovati:

»V delavsko gibanje sem se vključil že leta 1911 v Beljaku, kjer sem se učil krojaške obrti in tam postal član mladinske organizacije socialistične stranke. Kot krojaški pomočnik pa sem bil kasneje aktiven član socialistične stranke v Beljaku, Meranu in Innsbrucku do izbruha prve vojne. Pomladi 1914 sem se v Meranu udeležil velike delavske stavke. V prvi vojni so me poslali na rusko fronto, kjer sem bil ranjen in se l. 1918

vrnil domov, prežet od idej oktobrske revolucije. Takoj sem začel organizirati in zbirati v svoji krojaški delavnici v Idrskem napredno misleče vaščane in še

Manfreda Franc

posebno povratnike iz Rusije ter jih seznanjal z delavskimi gibanji v svetu. Med svojimi pristaši sem začel širiti napreden tisk Dela iz Trsta, katerega je urejal pokojni Ivan Regent, ter komunistični koledar. Spričo dogodkov oktobrske revolucije je bil takrat zelo ugoden čas za organiziranje delavskih strank, zato sem uspel, da je pristopilo v komunistično stranko okrog 60 simpatizerjev iz Idrskega in Mlinskega. Kot delegat sem se udeležil kongresa KP pri Sv. Križu pri Trstu, kjer sem se osebno spoznal s tovarišem Regentom. Od takratnega kongresa KP sem še z večjo vnemo zbiral v svoji delavnici delavce in siromašne kmete ter jih seznanjal z naprednimi idejami. Ob ustanovitvi partijske celice za Idrsko in Mlinsko 1919. leta sem bil izvoljen za njenega predsednika, za tajnika pa pokojni Uršič Ciril-Petrin iz Mlinskega, za blagajnika pa Volarič Ivan-Sumlja. Zatem je prišel iz Trsta organizator aktivistov Lovko in smo ustanovili še delavsko društvo Ljudski oder. Za predsednika je bil izvoljen Franc Ručna-stric Drejčev, ki je bil tudi povratnik iz Rusije. V sklopu Ljudskega odra so delovali še: dramska skupina, knjižnica in čitalnica, ki so imele svoj sedež pri dolenjem Šhaju. Prvih 80 knjig nam je v dar prinesel Lovko iz Trsta. Kasneje, ko smo druge odseke za silo uredili, smo organizirali še pevski zbor, tega je vodil Albert Ivančič-Piscev, učitelj iz Kobarida.

Vaščane smo hoteli še bolj pritegniti v Ljudski oder in KP, zato smo organizirali še stavbeno zadrugo z namenom, da pomagamo pri obnovi v vojni prizadetim stavbam, katere predsednik je bil Ivan Volarič-Bajs, 57. Najbolj aktivni člani poleg že imenovanih so bili še: Ignac Kurinčič-Polank, 41, Franc Petrica-stric Mešeln, 60, Anton Matevc-Menču, 88, Franc Šhajn, 35 in drugi.

Ta začetna delavnost KP in Ljudskega odra ter odsekov, ki je pritegnila večino vaščanov, da so začeli sodelovati in simpatizirati z nami, pa je začela bosti v oči mladega kaplana v Kobaridu Se-

kula, da nam je začel očitati brezverstvo in brezbožništvo, kar je začelo begati članstvo in simpatizerje. To še posebno zato, ker je Sekula ob pomoči posameznih vaških velikašev v vasi ustanovil novo prosvetno društvo, knjižnico, pevski, dramski, godbeni, kolesarski in druge odseke in krožke. Ko pa je izbruhnil fašizem, je delavnost KP in Ljudskega odra ter odsekov pod silo razmer prenehala. Svoje ožje zveste člane sem še naprej napol ilegalno zbiral v svoji krojaški delavnici pod imenom »ubožne stranke«. Za občinske volitve 1922 nam je prišlo na uho, da so premožnejši konservativistični vaški veljaki sklenili, da ne sme priti na kandidatno listo nobeden naših članov ali simpatizerjev. In prav zaradi tega sem sklical svoje somišljenike v delavnico in postavili smo našo samostojno kandidatno listo, ki je na volitvah absolutno zmagala, tako da je bil Andrej Petrica-Micli, 34, izvoljen za novega župana, za tajnika pa Ciril Uršič iz Mlinskega Petrinja in večina odbornikov so bili naši člani in somišljeniki.

Poleg te volilne zmage smo agitirali tudi za izvolitev komunističnega kandidata v rimski parlament tov. Jožeta Srebrniča iz Solkana.

Na predvolilnem zborovanju na Žganovem dvorišču v Kobaridu sem poleg drugih tudi javno nastopil ter pobijal reakcionarna stališča takratne duhovščine na Kobariškem ter se zavzemal za kandidata KP Srebrniča. Ker niso takratni nasprotniki KP in naprednih idej oktobrske revolucije mogli drugače škodovati, so mi kot v posmeh nadelili psevdonim Sonce, ker sem na zborovanju prikazoval, da ideje oktobrske revolucije gredo naprej kot sonce in da morajo za siromašne kmete in delavski proletariat priti boljši časi. Danes sem zelo vesel, da so se moje trditve pred petdesetimi leti v NOB tudi uresničile.

Zanima me, kako ste se prebijali z osemčlansko družino med fašizmom na Primorskem, in delovanje vaše družine med NOB. Zakaj sta z ženo na stara leta ostala sama doma?

Iz Idrskega sem se oženil na Mlinsko. V zakonu se nama je rodilo pet sinov in hčerka. Bil sem brez vsakega imetja, razen hiše in vrta ter male krojaške delavnice. Otroci so se rodili kot jagode na rožnem vencu. Edini dohodek cele družine je bil moj skromen zaslužek kot krojač. Ni me sram povedati, da smo v družini stradali in čestokrat ni bilo kaj dati v lonec za kosilo številni družini. Otroci so morali iti prosit po vasi ali pa čakati ob ograji kasarne italijanske alpince pred Kobaridom, da so jim s posmehom sem pa tja vrgli kakšen ostanek kruha ali mineštre v držeče kanglice. Pri teh besedah se je ustavil, se za hip globoko zamislil ter vzdihnil, rekoč: To so bila strašna leta zame in za vso družino. Nato je nadaljeval: Prišla je NOB, v gibanje sem se z vso družino vključil in začel aktivno delovati na terenu in v ilegali že v začetku 1943. leta. Od osmih članov družine jih je pet na čelu z ženo, nad petdeset let staro, aktivno delovalo v NOB v ilegali. En sin je bil v internaciji, mene in dvanajstlet-

nega sina so leta 1944 aretirali in zaprli v Gorici. Hišo so mi do tal izropali. Jaz sem bil na smrt obsojen in sem z drugimi čakal na ustrelitev na goriškem gradu. Po čudežnem naključju so mi tik pred ustrelitvijo prinesli spreminjevalno kazen od smrtne na 15 let težke ječe. Vojno smo vsi srečno prestali, razen najmlajšega, trinajstletnega kurirja, ki se ni vrnil iz NOB. Vsi drugi otroci so raztreseni po raznih službah in že poročeni po vseh koncih Jugoslavije. Dva sinova sta še vedno aktivna kapetana JLA in na stara leta sva ostala sama doma, kjer živiva z izredno pokojnino in invalidnino bolj skromno, a vendar zadovoljno, da so vsi otroci preskrbljeni, aktivni in zavedni člani ZK in SZDL. Naše prestano trpljenje in naša borba, ki se je začela pod vodstvom KP že pred petdesetimi leti, ni bila zaman, je končal pripovedovanje ob praznovanju svoje petinsedemdesetletnice.

Vsi njegovi znanci, prijatelji in sodelavci kličemo: Še na mnoga leta, polna zdravja in družinske sreče!

Tinina prva ljubezen

Andreana Družina-Olga

Po celovečernem maršu se je brigada ustavila na robu zadnjih bukovih gozdov Roškega gorovja. Zrak tu ni več hladen in vlažen, temveč lahak in topel, ker je vedno več mladega zelenja. Tu je že pomlad. Ko so borci prišli na Maverlen, so zamaknjeni obstali. Pred njimi je bila vsa Bela krajina, posejana z vasicami in zidanicami, ki so se belile iz rahlo ozelenelih vinogradov, z njivami svetlozelenega žita, ki je valovilo kot morje. Vmes pa pasovi temnih smrek, rahlo zelenih bukev in snežno belih brez.

Brigada je prišla na Maverlen z namenom, da tu ostane nekaj dni in se od-

počije. Mitraljezec Drago se je nemirno obračal na vse strani, dokler ni ugledal partizanke Tine. Nato se je nasmehnil in se vprašal: »Zakaj človek vzljubi drugega človeka? Zakaj ravno tega in ne koga drugega?« Tudi z njim je bilo tako. Zakaj ravno Tina in ne katera druga. Zakaj ne Vesna, Marija, Meta, Dunja, Mija, Olga ali Cveta. Zakaj? Pravzaprav mu vse do zdaj ni bilo do nobene. Nikoli ni dosti gledal za dekleti.

Zdaj pa se je nenadoma vse spremenilo. Nič več si ni dopovedoval, da je vojni čas in našel je sto izgovorov. Vedno si je ogledoval Tino, vedno je prihajal k njej s kakšnim izgovorom. Njej

pa je silila v obraz rdečica, da je bila podobna makovemu cvetu. Tina je za trdno vedela, da jo Drago gleda drugače kot druga dekleta. Tudi sama ga je opazovala. Zdel se ji je drugačen kot drugi fantje. Boljši, lepši. Le zakaj? Morda zato, ker je slovel v brigadi kot najboljši mitraljezec in so ga vse čete snubile, naj pride k njim. Morda zaradi njegovega vedrega obraza, prijetnega glasu, ki je božal kot žamet, kadar je spregovoril. In vedno je s strahom čakala, kadar so se iz bojev vračali partizani. Tina se je bala svojih čustev. Vedela je, da ne sme misliti na ljubezen, vendar je morala misliti nanjo. Dostikrat je bila nejevoljna in jezna nase, ker ni znala svojih misli in želja obvladati. Drugič pa si je rekla: »In zakaj vendar ne? Saj je to prvič, in samo jaz vem za to.«

S strahom je pomislila, kaj bi se zgodilo, če bi to kdo opazil. Dobro je vedela, kaj sledi temu: sestanki, uganjanje in zasliševanje. Bala se je vseh besed, namigovanj in pomilovalnih pogledov. V najboljšem primeru se taka stvar konča s premestitvijo v drugo skupino, kjer spet sledi šepetanje, pomilovalni pogledi itd. Za nobeno ceno se ne bi rada ločila od svoje čete. Vedno se ji je zdelo, in bila je trdno prepričana, da je to najboljša četa v brigadi, da je tu najbolj prijetno in največ tovarištva.

Zdaj pa sta bila oba na robu Bele krajine, kjer je bila pomlad. Vseh se je naenkrat polotila sproščenost, kot že dolgo ne... Obrazi so se zvedrili, postali so drugačni. V njih je bilo nekaj drugega, nekaj prijetnega.

Brigada se je na Maverlenu dodobra odpočila, nato pa je krenila v dolino, kjer naj bi se sešla z brigado Rada Končarja in šla skupno v napad na italijansko postojanko na Vinici pri Kolpi. Vendar pa s to akcijo ni bilo nič. Prvi bataljon naše brigade pa je v vasi Perudice priredil miting, na katerega so prišli skoraj vsi okoličani in vsi prosti borci. Tudi Drago in Tina. Kot vsi drugi, sta tudi ta dva za nekaj ur pozabila na vojno.

»Pojdi, dekle, nekaj ti moram povedati,« ji je šepnil Drago med plesom in jo potegnil iz vrveža. Držal jo je za roke in tekel z njo čez vso vas. Ustavil se je šele na drugem koncu. Obrnil jo je k sebi, jo prijel za ramena ter gledal v njen obraz. V mesečini se mu je obsijan zdel neznansko lep.

»Kaj mi boš povedal, kaj se je zgodilo?« je zaskrbljeno vprašala Tina.

»Ne bodi v skrbeh. Nič takega ni. Toda moram ti razodeti. Danes — zdaj, da jutri ne bi bilo prepozno in nikoli ne bi vedela, da te imam rad.«

Tina ga je gledala in v njenih očeh se je zazrcalil strah, veselje in sreča hkrati.

»Drago, saj vendar veš, kako je? Saj veš, da je vojna in ne moreva niti misliti na to.«

Drago se je veselo nasmejal: »Samo da nisi rekla, da me ne maraš.« In že jo je potegnil k sebi ter jo poljubil. Bili so to prvi poljubi, ki jih je Tina dobila. Okrog njiju je noč dišala po zemlji in travi in molče sta prisluškovala, kako okrog šepetajo tanke breze.

»Pojdiva, Drago, v četo, da ne bo kaj napak,« je s tesnobo zašepetala Tina.

Menda sta bila res zadnja, kajti stražar Miha ju je opominjal: »Ej, vidva, od kod pa tako pozno? Zadnja sta.«

»Tiho bodi, Miha, na mitingu sva bila.«

Stražar Miha je dolgo gledal za njima v temo. Tudi sam je imel doma ženo in otroke in ni vedel, kako in kaj je z njimi. So še živi, kako shajajo brez njega?

Tina se je v temi dotipala do partizanke Cvete, jo prebudila in zlezla k njej pod odejo. Tega, kar je danes doživela, ni mogla obdržati zase. »Cveta, poslušaj me, ne bodi huda. Nekomu moram povedati. Vem, da ni čas za to, toda kaj si morem pomagati. Zaljubljena sem in rad me ima najlepši fant v četi.«

»Koza? Ravno tega ti je treba. Same sitnosti boš imela, če se zve. Dobro veš, kakšna je odredba in funkcionarji se je drže.«

Maksim. Sedej: Talci, 1962, olje

»Cveta, pri nas imamo politkomisar-ko. Bila je ena izmed nas. Tudi ona je mlada. Tudi ona ravno tako kot ti ali jaz lahko to doživim.«

»Res je mlada in ena izmed nas. Tudi razumela bi te, če bi smela, pa ne sme in ne bo ti mogla pomagati tudi, če bi ti rada. Tu je odredba, pa štab bataljona in brigade, pa še partijska celica, ona in ti pa sta sami. Zato ne počenjaj nobene neumnosti.«

»Naj se zgodi, kar se hoče, nazaj ne morem. Cveta, razumi me, to je vendar moja prva ljubezen.«

»Hm. Zaljubljena. Prav, pa bodi zaljubljena, samo zdaj daj mir. Zaspana sem. Jaz ne bom imela nobene sitnosti. Vame ni nihče zaljubljen in jaz v nikogar.«

Tina pa ni mogla zaspati.

Tudi Drago ni mogel zaspati. Mislil je na Tino, mislil je na čas, ko bo konec

vojne in nobena stvar ne bo več prepovedana, najmanj pa ljubezen. Zdelo se mu je neskončno noro, da je ravno partizanom prepovedana ljubezen, to, kar je najlepše. Mislil je na soborce in borke, na vsakega posebej. Je že kdo med njimi, ki je tudi zaljubljen? Nikoli se o tem niso menili. Kot bi se tega nekako bali. Ali ljubezen v teh časih res lahko počaka, jo lahko odložiš? Ne, tega ne moreš odložiti. Gorje ljudem, ki čakajo na ljubezen vse življenje, a je ne dočakajo, ker jo vedno odlagajo na poznejši čas. Nato pa umrejo, ne da bi jo doživeli. Gledal je zvezdnato nebo, ki je vedno bolj bledele in potem je trdno zaspal.

Ljudje v tem delu Bele krajine so se na brigado kmalu privadili. Prihajali so v njen bivač, se udeleževali ur po četah in se spuščali v burne razprave o temi, kakšno bo življenje po vojni. Posebno jih je zanimalo, kako se bo godilo kmetu. Življenje brigade in vrvež okoli nje so videli tudi Italijani in se tako v sveti jezi, da se jim to dogaja pred samim nosom, 15. aprila 1943. leta odpravili proti Maverlenu, kamor je brigada spet prišla pred dnevi. Prvi bataljon, ki je bil ta dan v zasedi proti Črnomlju, je s svojimi izvidnicami sledil sovražniku. Hitro je ocenil položaj in z dvema četama šel Italijanom za hrbet. Usekal je po njem tako, da so se ti znašli v križnem ognju. Od presenečenja so obstali. Niso vedeli, ne kod ne kam, nato pa so se usuli po strmini pred partizanske puške in mitraljeze, prebili partizanski obroč in jo čez drn in strn ucvrli proti Dobliču in naprej v Črnomelj.

Ljudje so tukaj prvič videli, kako so ob belem dnevu in prek polj tekli Italijani in beli, odmetavali od sebe opremo, ki jih je težila. Nedolgo za tem se je iz Črnomlja oglasilo močno streljanje s topovi. Dobličani in Tuševdolci so bili nad partizani tako navdušeni, da so napolnili brente z vinom in jih brigadi prinesli na Maverlen. Nič jih ni motilo topovsko streljanje in granate, ki so se razletele nedaleč nad vasjo. V vas pa ni padla no-

bena. To obstreljevanje je prenehalo šele tedaj, ko so Belokranjci Italijanom v Črnomelj pripeljali na lojterskih vozeh njihove mrtve in ranjene, ki so jih poprej partizani obvezali.

Proti večeru so na Maverlen za moškimi prišle še ženske in dekleta, oprtane z jerbasi, ki so bili polni dobrot, o katerih smo že pozabili, da so sploh še na svetu. Jedli smo in pili ter nazdravljali današnji zmagi. Belokranjska dekleta so prepevala partizanske pesmi in se vrtela z mladimi šercerjevci. Rajanje je trajalo daleč tja v noč in Kuclerjevi fantje z Drenovega griča, ki so vsi igrali na harmoniko, so neprestano gonili njen meh. Vsi smo bili veseli in dobre volje. Saj smo bili lahko. V tem spopadu nismo imeli ne ranjenih ne mrtvih.

Brigada je naslednji dan spet krenila v dolino in nedaleč pred Dragatušem, kjer je bila sovražna postojanka, krenila na levo proti Tribučam. Tam so en dan počivali in potem šli dalje na Bojance. Kdor je tedaj videl borbe, je lahko opazil, kako so se spremenili od takrat, ko so se s težavo prebijali prek Notranske, kako so bili lačni, utrujeni, prezebli in onemogli od maršev. Zdaj so bili spočiti, nahranjeni, čvrsti in borbeni, za kar gre hvala belokranjskim ljudem. Na Bojancih je bil živčav, da zlepa ne tak. Glas o hrabrosti brigade se je naglo širil in ljudje so jih gledali kot deveto čudo. Pa še toliko jih je bilo.

V zasedi proti Vinici in Črnomlju ter Dragatušu pa je bil mir. Okoli poldneva pa je od nekod prijadralo letalo. Krožilo je tako nizko, da se je zdelo, kot da pilot ve, kje so partizanske zasede.

In mitraljezec iz druge čete tretjega bataljona ga je že vzel na muho ter spustil proti njemu dolg rafal. Letalo se je nevarno nagnilo, a le za trenutek, se spet zravnilo in odletelo proti Črnomlju. Popoldne so v štabu 3. bataljona fanta ravno oštevali, ker je po nepotrebnem streljal na letalo in tako izdal položaje brigade ter brez potrebe porabil toliko municije, ko je nenadoma prišla novica, da se je letalo zaradi okvare, ki mu jo je

povzročil naš mitraljezec, zrušilo v bližini Črnomlja. Politkomisar Brkin je tedaj grajo spremenil v pohvalo. Potrepjal je rdečelasega mitraljezca po ramenu, se mu sproščeno nasmejal in dejal:

»Imaš pa res srečo. Ali veš, da jo imaš?«

Novica o tem se je kmalu razširila po vsej brigadi in Bojancih in domača dekleta so izrabila priložnost ter temu v čast organizirale miting. Spet je bilo tu veselje, naš mitraljezec pa je od nerodnosti zardeval in se branil hvale. »Preklete, ko da je to kaj takega. Pritisneš na petelina, pa je!«

Dekleta pa se niso dala ugnati, pele so partizanske pesmi, plesale in se vrtele z mladimi šercerjevci, da so jim nabrala krila narodnih noš visoko frfotala. Drago in Tina sta hodila po Bojancih, se držala za roke in nihče se ni zanju zmenil. V obeh je gorela ljubezen. Upala sta in se tudi bala zanj. Po cesti je prišla gruča mladih ljudi, ki so ju potegnili seboj v vas, kjer je bilo še vse veselo. Raganju sta se predala tudi onadva.

Triindvajsetega maja je brigada krenila iz Bojanc nazaj proti Maverlenu. Tina je bila vsa vznemirjena. To so opazili tudi drugi. Četna politkomisarka je z njo nekaj časa hodila vstric, in ko je v Tininih očeh opazila solze, jo je zaskrbelo zanj. Tina je vedela, da je vsem znana njena ljubezen, zato je prebledela in gledala politkomisarko s strahom. Ta pa je ni grajala, temveč tolažila:

»Pomiri se. Če sta se sprla, se bosta že spravila. Bodi no pametna!«

Tina se je zazrla v komisarkin obraz, ki je bil sedaj hudomušno nasmejan in še zdaleč ne jezen. Zato ji je sedaj bolj zaupljivo rekla:

»Ne, nisva se sprla, samo tako čudno slutnjo imam. Ko da se bo nekaj zgodilo!«

»Kaj bi. Vsak dan se kaj zgodi. Vsi imamo kdaj hude slutnje in vsakogar je po malem tudi strah. A vse mine.«

Tina jo je začudeno gledala in poslušala, saj je bila komisarkina hrabrost vendar znana.

»Je tebe tudi strah? Imaš tudi ti tesnobne občutke?« Politkomisarka se je nasmehnila in še sta si povedali nekaj zaupnih besed, a komisarko so že klicali na konec kolone.

Po tem pogovoru je Tina čutila pomiritev, tesnobe pa se ni mogla znebiti. Komaj se je brigada namestila na Maverlenu in je bil ravno zbor za večerjo, so tja prižvižgale prve italijanske granate. To pot so zadele v črno. Eksplozivne granate so tik nad bataljonsko kuhinjo. Ranjena sta bila kuhar in konjar, nedaleč proč je ubilo konja, drobci so preluknjali kotle in tako je večerja šla po zlu. Povedili smo jo v zaklone, dokler obstreljevanje ni prenehalo. Ponoči je Tina iskala zdravnika. Drago je imel mrzlico in vedno huje je bilo z njim. Šele zdravniku je Drago povedal, da ga je ranil drobec granate. Ker pa je bila ranica majhna, se ni vznemirjal. Šrapnelski izstrelki so bili strupeni in tako je nastala huda infekcija. Prva dva ranjenca sta pravočasno dobila injekcijo in tako je bila zastrupitev odstranjena. Zjutraj je bil Drago že v nezvesti in zdravnik je bil resno zaskrbljen. Tina je v skrbi stekla k četni politkomisarki, ki je ravno odredila ljudi za prenos ranjenec v bolnico. Ko je ugledala Tino, ji je rekla:

»Tudi ti se pripravi. Greš z ranjenci.«

Tina pa je stala pred njo upadla od prečute noči in na smrt prestrašena, z zadrževanimi solzami v očeh. Komisarka jo je pogledala in nejevoljno priganjala. Tedaj je zvedela, kako je z Dragom in da je šele malo prej povedal, kaj se mu je zgodilo. Tina ni več zadrževala solz.

Zdaj je onemela tudi komisarka in se spomnila prejšnjega dne in Tininih slutenj. Tudi sama je že doživela nekaj takega. Preden je bila ranjena, je imela slab občutek. Tisti dan je bila nerazpoložena in strah jo je bilo pred nečim neznanim. »Pojdi in pripravi se za pot. Saj bo še vse dobro,« je rekla Tini, sama pa je stopila k zdravniku dr. Tinetu in ga vprašala, če je res tako hudo.

»Še huje. Najmanj je ranjen, pa je ne bo zvožil kot onadva, ki sta jo pošteno skupila. Fant je napravil usodno napako. »Ne gre vse in vedno samo s korajžo,« je pojasnil zdravnik.

Ljudje in nosila z ranjenci so krenili na pot k bolnišnicam, ki so bile globoko v notranjosti roških gozdov. Hodili so že ves dan in pozno popoldne prispeli na javko bolnišnice, kjer so morali počakati na bolniško osebje. Ranjenca, ki sta dobila injekcije, sta mirno ležala na nosilnicah. Drugače pa je bilo z Dragom, saj so ga že vso noč in ves dan stresali krči. Tina se je zaskrbljeno sklanjala nad njim, mu brisala razgreto in oznojeno čelo in mu močila ustnice. Okoli sedmih je opazila, da se je Drago nenkrat umiril. Njegov obraz je bil bled, a miren. Nato je odprl oči in se zagledal v Tino. Videla je, kako bi ji rad nekaj povedal, vendar prek njegovih ustnic ni prišla nobena beseda. Sklonila se je čisto k njemu in ga rahlo poljubila. Potem je poiskala njegovo roko in si jo prinesla k licu. Na obrazu je začutila rahel vzgib njegovih prstov, kot bi jo hoteli pobožati, in njegov obraz je preblisnil rahel nasmeh. Drago je jasno vedel, kako je z njim, ni pa mogel spraviti iz sebe niti besede. Zato je Tino samo gledal in občudoval. Potem je

obrnil oči od nje in se zagledal v krošnje smrek, hrastov in bukev, ki so se košatile nad njim in v sončne žarke na zelenilu. Potem pa se mu je zazdelo, da sončni žarki ugašajo drug za drugim. Tina je pogledala v njegove nepremične oči in zakričala. Vsi so pritekli k njima in obstali. Nani je pokleknil k Dragu in mu zatisnil oči ter dvignil s tal ihtečo Tino.

»Pojdi, dekle, tvoj jok mu ne koristi. Kar si mogla, si storila. Bil je dober fant, dober borec in dober tovariš. On je končal tako, kako bomo mi, ne vemo. Prekleta vojna.« Dokler niso prišli nosači, so se menili o mitraljezu Dragu in njegovih junačenjih. Vsak je vedel kaj povedati o njem in o njegovem mitraljezu.

Nosači so potem odnesli v bolnišnico vse tri. Oni so poskrbeli tudi za Draga. Borcem pa so svetovali, naj prespe kar tam, ker bi se ponoči v Rogu lahko zgubili. Bili so potrebni spanca in počitka. Polegli so po tleh in zaspali kot ubiti. Tu niso potrebovali ne straž ne dežurnega. Sem ni sovražnik še nikoli zašel.

Noč je bila topla in tiha. Tina ni in ni mogla zaspati, čeprav je bila tako neskončno utrujena. »Ali se je moralo zgoditi prav nama, ko sva se vendar komaj našla? Zakaj ravno nama?«

Prvi s Cerkljanske...

Andrej Pagon-Ogarev

Kako lep je 1632 metrov visoki Pozezen, kadar mu vrh zlatijo prvi žarki vzhajajočega sonca. Še lepši je takrat, kadar njegov vrh odkrijejo nevihtni oblaki in vsega prebarvajo bakreno zlati prameni zahajajočega sonca. Še pred dobro uro je prek njegovih strmin divjala razbesnela nevihta. Nenehno so udarjale strele iz nasršenih oblakov. Od minute do minute je naraščalo bobnenje

in odmevi strel v Idrijski dolini in Baški grapi. Ples razdivjanih naravnih sil je ljudem in živalim vlival strah in spoštovanje. Se navidezno brezčutna drevesa so kot uročena trepetala v strahu, kdaj jih bo oplazila svetla kača strele in do zadnjega vlakenca prešinila s svojo močjo ter švignila v zemljo...

Vendar je tako divjanje le kratkotrajno, prehodno. Nevihtni oblaki kmalu

odpeljejo svoj tovor elektrike na drugo stran Blegaša in Porezna. Na nevihto spominja le hrumenje in bobnenje narasle Idrijce in njenih pritokov...

V vznožju Kojce in Porezna samujejo tihe in mirne vasi: Jesenica, Orehek, Zgornje in Spodnje Ravne, Kojca, Bukovo, Laharn, Žabče in Reka. Kot za povezavo med temi vasi so na strmine in pobočja pripete raztresene kmetije in bajtarije. Med Kojco in Poreznom se v oporo obema prav od gladine Idrijce v podobi nepravilnega trikotnika dviguje hrib Rodne. S koničastim vrhom zakriva pogled na Orehek in na naselje Nemci. Na vzhodni strani Rodn je samotna Orehovška grapa...

Partizanska Orehovška grapa... Prvi trije partizani so se tu pojavili v juniju 1942. Nekdanjo mejo so prekorčili neke v strminah Porezna. Ker niso poznali sveta, so hoteli naravnost na Želin, kjer je bila utrjena sovražna postojanka. Dva domačina, Obram in terenec Rafael, sta jih pravočasno opazila in opozorila na nevarnost. Potem so odšli po drugi, varnejši poti.

Tri mesece kasneje, konec septembra 1942, se je v tej grapi pri kmetu Obramu oglasil Janko Baški, eden izmed prvih petih organizatorjev oboroženega upora na Cerkljansko-Baškem. Ta opisuje vtise takratnega srečanja takole:

Potrkal sem na okno. Kmalu je v vežnih vratih zaškrtal ključ. Odprl je gospodar Peter-Obram. Prvič v življenju sva si segla v roke in se pozdravila »Smrt fašizmu!« Od takrat naprej so se tista vrata neštetokrat odprla, vsakokrat prav tako gostoljubno, tako vse do osvoboditve. Brez pomoči Obramovih, gospodarja Petra, njegove žene Francke in hčerk Zorke ter Angelce, bi bili težko zmogli vse to velikansko delo. Prav tako pomoč so nam dajale sosednje družine. Tudi mali črnooki Tonček, ki je danes Tone in velik fant, je kmalu odkril, da v smrekah nad hišo ponoči nekaj ropota in včasih zasveti lučka. Ko je podnevi v bližini pasel krave in so prišli fašisti, o vsem tem ni nič vedel... take so bile tu

družine, tako je bilo tamkajšnje ljudstvo!«

In tisti septembrski večer je bila v samotni podporezenski grapi postavljena javka 4. Leto dni kasneje, po zlomu Italije leta 1943, se je spremenila v javko tehnike Porezen, ki sta jo v marcu istega leta postavila prva cerkljanska aktivista Jože Primožič-Miklavž in Jaka Štucin-Cvetko. Tehnika je razmnoževala literaturo in letake za vse področje Cerkljanske kotline, vse podporezenske vasi od Ravni do Bukovega, za Baško grapo ter Šebreljsko in Šentviško planoto.

Domačija pri Obramu je opravljala vlogo »partizanskega kolodvora«, saj je bila kurirska pot prek vasi nad Cerknem. Na zahodno stran Primorske je peljala pot prek Oblok nad Baško grapo v Brda, na sedež okrožnega komiteja in na relejno postajo 21, pa prek Polic ali Kazarske.

In tu, v tem tistem okolju — v vznožju Porezna in Kojce, so 24. decembra 1942 padli prvi štirje cerkljanski partizani. Še po dvajsetih letih se živo spominjamo njihovih obrazov, njihove mladosti: njihove predanosti osvobodilni borbi. V vas se obnavlja podoba tistega mrzlega decembrskega dne, ko so že v jutranji zori zaregljale strojnice. Z besedami pesnika se jih spominjamo z veliko hvaležnostjo:

Imeli smo ljudi — vrhu gore hrast,
imeli smo jih — dali smo jih...

Zaradi povezave dogodkov, ki so sledili, naj posežem nekaj mesecev nazaj, ko je bil 10. avgusta 1942 ustanovljen bataljon Simona Gregorčiča. Isti dan je bil Zajčev Peter iz Reke pri Cerknem prvi cerkljanski partizan, imenovan za komandirja tolminske čete. Od tistega dne je bil s svojimi partizani stalno na terenu širšega območja Tolminske, Baške grape in Cerkljanske. Tako je nanoslo, da se je v dneh od 21. do 23. decembra 1942 v gozdu nad hišo kmeta Obrama v Oreškovi grapi zadrževala patrolja šestih

partizanov iz samostojnega voda IV. čete II. bataljona soškega odreda. Komandir je bil tovariš Taras, doma nekje z Gorenjske, vodnik pa že omenjeni Zajčev Peter. Drugi štirje partizani so bili domačini iz teh krajev. Patrulja je zbirala podatke o številu, oborožitvi in premikanju sovražnika v teh krajih. Skrbno je zasledovala kretanje fašističnih, karabinjerskih in vojaških patrulj ter zbirala različne podatke. Vse to so tudi skicirali in opisovali.

Nekaj dni prej, 18. decembra, so fašisti s Cerkljanske in Baške grape internirali osem družin, ker so njihovi fantje in moške že odšli v partizane. Te družine so bile: Zajčeva na Reki, Žefova na Kojci, Čelkova na Bukovem, Podbregarjeva v Spodnjem Bukovem, Ravnanivska iz Orehka, Kašperjeva v Počah ter Stiskarjeva in Černčeva v Planini pri Cerknem. Da bi ljudstvo odvrnili od partizanov, so domačiji v Planini tudi izropali. To bi bili storili tudi v drugih domačijah, če se ne bi zgodilo drugače...

Jože Primožič-Miklavž, Stiskarjev iz Planine, je to takoj sporočil komandirju Tarasu. Ko je vodnik Peter to slišal, je vzkliknil:

»Kar je vrednega v mojem domu, Italijani ne smejo dobiti ničesar!«

Že je snoval načrt, kako bi vse blago odnesli prej, kot se bodo tega zavedeli Italijani. Zamisel je odobril tudi komandir Taras. Vendar so partizani imeli pomisleke, da sami ne bodo mogli odnesti vsega. Miklavž jim je zatrdil, da to ne sme biti zadržek, in poudaril:

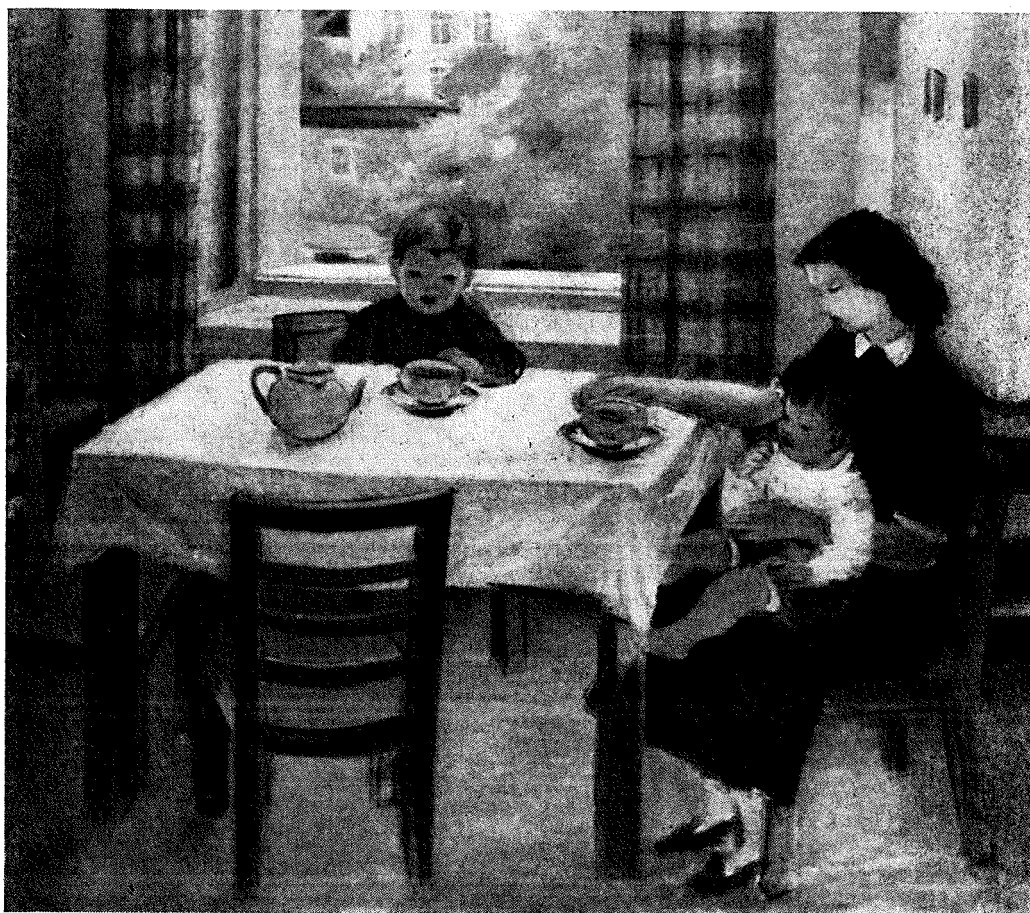
»Dovolj imamo fantov in mož — zanesljivih članov Osvobodilne fronte. Samo povejta, koliko naj jih pripravimo.«

Zvečer 23. decembra je bilo že pripravljenih šestnajst tovarišev. Osem iz Ravní, štirje iz Zakriža in štirje iz Orehka in Orehovske grape. Bili so odločni in pogumni aktivisti Osvobodilne fronte, pripravljeni tudi na žrtve. Šest izmed njih je kasneje svoja življenja žrtvovalo za svobodo: pet kot partizani v borbi, eden med aktivisti na terenu.

O poteku akcije pripoveduje Miklavž takole:

S tovariši iz Zakriža in Ravní smo odšli do kmeta Podrodnakarja, kjer smo se pridružili šestim partizanom iz Tara-sovega voda in štirim tovarišem iz Orehka. Od tu do Zajca na Reki je vso skupino vodil Podrodnakarjev sin Alojz. Ta je tam poznal vse skrite poti in steze. Hodili smo previdno, da ne bi zbudili pozornosti sovražnih patrulj, ki so večkrat prišle iz Želina na Reko. Previdnost je bila potrebna tudi zaradi policijske ure, ki je veljala od osmih zvečer do sedmih zjutraj. K Zajcu smo prišli okrog enajste ure ponoči in takoj začeli pospravljati. V nahrbtnike, vreče in koše je hitro izginjalo žito, živež, obleka in posteljnina. V hlevu je bil še prašič in tri goveda. A kaj narediti s prašičem. Nismo dosti pomišljali. Obram je prinesel s seboj dolg mesarski nož. Nekaj tovarišev je prašiča zgrabilo za rilec, drugi pa za noge. Tovariši so ga držali, tako da ni dal od sebe niti glasu. Obram je bil hiter in spreten mesar in je takoj žival naglo razrezal na primerne kose, ki smo jih stlačili v koše. Bili smo že pripravljeni na odhod. Mimogrede smo spustili še tri goveda in odšli proti vrhu Rodn. Vse bi se bilo srečno izteklo, če ne bi vmes posegel izdajalec.

Včasih so tudi drzno zasnovane partizanske akcije doživele neuspeh, čeprav so predvidevali tudi nepričakovane zapletljaj. Skupina aktivistov, ki je nosila blago, obleke, živež in prašiča, je na vrh Rodn prišla brez zaprek ter poskrila v kaverne vse odneseno blago. Druga skupina, ki jo je sestavljalo vseh šest partizanov, je gnala živino po kolovozu mimo Vrtačerja do Podrodnakarja. Živina se je po poti upirala in se spotikala ob kamenje, kajti po takem ni bila vajena hoditi. Kmalu je začela tudi pešati. Partizane je zaskrbelo, da jih sovražnik ne bi opazil prej, preden bi prišli iz nevarnega pasu. Ker je živina vedno bolj omahovala in pešala, so se odločili, da jo bodo spravili v dolinico med vrhom Rodn in vzhodnim opažem Kojce. Tam

Maksim Sedej: Družina pri mizi, 1938, olje

je bil mlad in zelo gost smrekov gozd. V tisti podrasti bodo dobro skriti, kjer bi lahko počakali do večera. Sele ko bi se spet stemnilo, bi nadaljevali pot...

Še danes, po dvajsetih letih ne vem, kako se je izdajalec prav tisti večer mudil na Reki. Ko so izselili Zajčevo družino, so fašisti oskrbo in varstvo nad praznim domom zaupali odpadniku Čufarju z Bukovskega vrha. Ta je že prej nadzoroval v okolici vse mline. Takrat je bila v veljavi fašistična odredba, po kateri so vsi mlinarji v posebni knjigi morali voditi pregled nad količino in vrsto žita, ki so ga sprejemali v mletje.

S tem je fašistična oblast hotela preprečiti, da bi na skrivaj mleli žito tudi za partizane. Izdajalec Čufar je zelo vestno in hlapčevsko opravljal to mlinarsko nadzorstvo. Zato ga pošteni domačini niso mogli trpeti. Že po prvih glasovih o partizanih, ki so poleti 1941 prišli z onstran Blegaša, so bili pripravljeni pomagati partizanom in osvobodilnemu gibanju. Izdajalec je čutil, da ga ljudje ne marajo, saj je povsod, kamorkoli je prišel, naletel na mrzle in sovražne poglede. Zato se podnevi ni upal kazati ljudem.

Tako je verjetno tudi tisti večer vohljal okrog vasi. Postal je pozoren, ko je

v nočni tišini zaslišal drsanje parkljev ob kamenje in neprestano lajanje psa v bližini Zajčeve domačije. Zaslutil je, da se na zaupani mu Zajčevi domačiji dogaja nekaj nevsakdanjega. Tja si ni upal, pač pa je šel v Jesenico obvestit fašiste.

Podvizal se je mimo Rinka in Bajtarja in na ovinku, kjer se potok Jesenica izliva v Idrijco, zavil v Orehovsko grapo.

Bila je mrzla in jasna lunina noč. Pri Ogramu v Orehovški grapi je na gorki peči dremala gospodinja Francka. Okna so bila zagrnjena z debelimi odejami, da na cesto ni posvetil niti najmanjši pramen luči. Ukaz o zatemnitvi in policijski uri je veljal za vse enako. Iz lahke dremavice so Ogramovko prebudili hitri, drsajoči koraki pod oknom. Zbudili so ji radovednost, kdo naj bi ob tako pozni uri hodil v Orehek. Natihoma je zlezla s peči, ugasnila luč in se po prstih približala oknu. Samo majčkeno je odgrnila zaveso in pokukala na cesto. V mesečini je spoznala sklonjeno postavo moškega, ki se je naglo oddaljevala po cesti proti sosedu Mlinarju. Bil je izdajalec Čufar.

V postojanki vrh Ravni so fašisti sprejeli Čufarja skrajno presenečeno. Kaj ga je prineslo ob tako pozni uri? Še ves zadihan jim je v nekaj besedah sporočil, kaj je sumljivega slišal. Niso mu radi verjeli.

»Partigiani? Banditi? Dove? Imposibile? Così vicino?«

Ko se je oddahnil, je komandantu postojanke podrobneje opisal, kako je slišal sumljivo hojo živine, ki je sem pa tja pritajeno zamukala. Poročilo je podkrepil še s podrobnostjo, kako besno je blizu Zajčeve domačije lajal pes. Komandant fašistov je vse to pozorno poslušal. Zdaj mu je bilo jasno, da se dogaja nekaj sumljivega. Z naglo kretnjo je dvignil telefonsko slušalko in poklical:

»Halo, halo! Je tam postojanka Bukovo? Tu v bližini so partizani, banditi! Takoj zbor vse posadke. Pripeljite jo naglo semkaj. O vsem drugem se dogovorimo!«

Takrat so bile vojaške in fašistične postojanke tudi na Želinu, v Zakrižu, v

Jesenici in na Bukovem. Kraj na Nemcih, kjer so se ustavili partizani z živino, je bil skoro sredi teh postojank. Komaj sto metrov nad gozdičkom je peljala vojaška cesta, ki je povezovala Bukovo z Jesenico. Še v nočni tišini so fašisti in vojaki ta kraj obkolili in čakali, da se zdani.

Komaj je izza Blegaša in Porezna zasvetila zora in prebivalcem okoliških vasi obetala lep zimski dan, so jutranjo tišino razparali rezki strelji pušk in odsekano regljanje strojnic. Ljudje so pravkar vstajali, da bi se lotili vsakdanjih opravil. Prisluhnili so odmevom streljanja in regljanja strojnic, ki je narasčalo od hipa do hipa.

Partizane je izvohal policijski pes in z besnim lajanjem pokazal njihovo skrivališče! Šest partizanov: Taras, Peter, Jelko, Osvetnik, Roman in Slavko je boj sprejelo brez obotavljanja. Drugega jim ni preostalo. Naglo so ocenili položaj in sklenili, da se bodo tolkli do zadnjega naboja. Zavzeli so položaje in odgovarjali le z redkimi strelji, kajti municije niso imeli veliko. Borcem je bilo jasno, da iz gozdička ne bodo prišli več živi. Partizan Osvetnik — temu so fašisti pred leti ubili očeta — je s strojnico splezal v krošnjo goste smreke in od tam zadrževal napadalce, da niso mogli še tesneje skleniti obroča. Če bi bil lahko v taki obrambi vzdržali do noči, bi bili v temi z jurišem poskušali prebiti obroč. A Italijani so jih napadli navsezgoda, zato so bili prisiljeni varčevati z naboji. Upanje, da bodo vzdržali, je bilo zato kaj majhno!

Napadalci niso niti za hip prenehali streljati. Regljanje strojnic je ostro odmevalo v dolino Idrijce in se izgubljalo v Strminah Kojce in Šebreljske planote. Dva partizana sta že obležala na mahu mrtva. Kmalu nato je smrtno zadet omahnil tudi vodnik Peter. Še je imel toliko moči, da se je med grmovjem in visokim vresjem zavlekel precej stran in se skril v gostem grmu. Zdaj so se borili samo še trije: Taras, Jelko in Osvetnik.

Sonce se je že bližalo poldnevu, ko je krogla preluknjala Tarasovo nogo. Zdaj sta ostala samo še dva. Dva proti več kot dvestotim sovražnikom! Jelko je spoznal, da je vsak nadaljnji odpor odveč. Odločil se je za najbolj drzno in tovariško dejanje. Rešiti mora ranjenega komandirja Tarasa.

Prijel je hudo prizadetega soborca in ga kljub gostemu streljanju srečno izvlekel iz obroča. Ko je za trenutek počival na skritem kraju, kjer sta bila vsaj za silo varna pred krogli, sta se začela ogledovati, če mogoče nista kje opraskana od strellov. Jelko je presenečen ugotovil, da mu je krogla v vsej dolžini čevlja posnela usnje. Taras pa je pri pregledu nahrbtnika v zaviti odeji otipal tri krogle, ki so se bile zarile tja, medtem ko ga je Jelko reševal iz obroča. Zato je bilo prav čudno, da sta se prebila. Taras se je potem nekaj dni zdravil v Laharnu pri Žibrnjaku, nato pa v spodnjem Bukovem nad Baško grapo pri posestniku Francu Hvala. Dne 26. januarja 1943 pa je še sodeloval pri napadu na postojanko karabinjerjev v Zakrižu pri Cerknem.

Medtem ko je Jelko reševal ranjenega komandirja Tarasa, se je v gozdčku odigral zadnji prizor tega junaškega odpora. Partizan Osvetnik — to ime je dobil zato, ker se je bil zaklel, da mora maščevati ubitega očeta — je bil medtem ranjen in je zlezal s smreke ter se skril v grmovje. Dotlej gosto streljanje je začelo ponehavati. V presledkih so se oglašali le še posamezni strelji. Čeprav je bil sam in ranjen, se mu fašisti niso upali približati. Končno se je našel fašist, ki je pred seboj proti partizanu gnal velikega psa, sam pa se mu je približeval s strojnico. Osvetnik je čutil, kako naglo mu pešajo moči, vendar je hotel pred smrtjo izpolniti svojo prisego. Ko se mu je fašist čisto približal, je skočil nanj in se, čeprav smrtno ranjen, boril z njim za strojnico. Ko je videl, da fašistu hitijo na pomoč še drugi, je sprožil že pripravljeno ročno bombo; ta je ubila fašista in še enega vojaka. Šele

tedaj je tudi on omahnil na zaplenjeno strojnico. Negibno je obležal na mehkem mahu in izpolnil svojo prisego. Oče je bil maščevan...

Fašisti in vojaki so po končanem boju preiskali ves gozdiček in našli samo tri mrtve partizane: Valentina Eržena-Osvetnika, Bogdana Jerama-Romana, in Gabrijela Pajntarja-Slavka. Njihova trupla so kot drva zmetali na lojtrnik in jih prepeljali na Reko, od tam pa v Cerkno, kjer so jih pokopali. Ljudje so se zgražali, ko so videli, kako divjaško ravnaajo s padlimi partizani.

Zajčevega Petra so našli šele drugi dan po borbi. Izdihnil je skrit v grmovju, kamor se je bil zavlekel že smrtno ranjen. Pokopali so ga v Orehku.

Pozno zvečer so Italijani, da bi prebivalstvu prikriili svoje žrtve — pripeljali na Bukovo še štiri mrtve vojake, ki so padli v boju s šestenco na Nemcih. Tako je imel sovražnik kljub premoči več izgub kot partizani, kajti fašista in vojaka, ki ju je pokončal Osvetnik, so odpeljali drugam. Poleg tega je bilo več napadalcev ranjenih. Koliko, pa domačini niso mogli izvedeti.

Štab II. bataljona soškega odreda je nekaj dni kasneje poslal vojno poročilo o tem junaškem boju, kjer je med drugim zapisano naslednje:

Dne 21. decembra 1942 zjutraj je bila v bližini Bukovega napadena patrolja šestih tovarišev iz samostojnega voda IV. čete. Bili so izdani in napadeni od vseh strani. V brezupnem položaju so boj sprejeli. V tej borbi so padli: vodnik Peter, partizani: Osvetnik, Roman in Slavko. Komandir voda tovariš Taras se je z ranjenim tovarišem Jelkom umaknil. V borbi je pokazal hrabrost in vdanost naši stvari tovariš Osvetnik, ki je, čeprav hudo ranjen, vztrajal naprej. Pobil je enega fašista in enega vojaka ter zaplenil strojnico. Šele ponovno, smrtno ranjen, je klonil. Veliko hrabrost so pokazali tudi ostali tovariši ter zaslužili vso pohvalo.

Okrajni odbor OF za Cerkljansko je po pogrebu padlih borcev organiziral

okrasitev groba. Štirideset velikih rdečih nageljnov je iz Gorice pripeljala tovarišica Lida Štravs. Čeprav je bila v veljavi policijska ura in je bilo takrat v Cerknem več italijanskih vojakov, kvesturinov, fašistov in karabinjerjev kot civilnega prebivalstva, sta v noči od 5. na 6. januar 1943 cvetje odnesla na grob Vida in Fanika — Nataša Štravs.

Tudi aktivisti v Orehovški grapi so zelo lepo okrasili grob Petra Čelika, Zajčevega z Reke. Nad sto velikih rdečih nageljnov je iz Gorice prinesla Angela Lapajna. Mladina je izdelala več slovenskih zastav in na kos deske napisala spominske besede: Žrtvoval si se za svoj veliki ideal. Tu pri svežem grobu ponavljamo prisego, da bo Tvoja prelita kri maščevana.

Vse je skupaj z nageljni v noči od sobote na nedeljo odnesla na grob. V skupini je bil tudi partizan, domačin Alojz Mlakar-Zmaj, ki je na obeh straneh zasneženega groba po dvakrat odtisnil svojo puško.

Fašisti so drugi dan nemočno strmeli v okrašen grob. Ko so zagledali odtise puške, so pobrali zastavice in desko z napisom ter odšli.

Vrh Ravni, kjer se je tisto noč oglasil izdajalec Čufar, štrle danes v zrak samo

še ruševine nekdanje fašistične postojanke.

Izdajalec Čufar je po razpadu fašistične Italije prišel pred partizansko sodišče in bil obsojen na smrt.

Na Nemcih, nad krajem, kjer so padli prvi štirje cerkljanski partizani, stoji danes lep spomenik. Na plošči iz rdečkastega hotaveljskega marmorja so vklesana imena vseh štirih. Spomenik je obrnjen tako, da gleda napis proti vrhu Kojce in Porezna.

Vsako pomlad, ko se po sončnih rebrih Rodn razcvetajo veliki beli cveti teloha in živo zardijo velike zaplate rdečega vresja, se rad vračam na tisti kraj, da se v spominu poklonim padlim domačinom. Od tam se povzpnem še na vrh Porezna. In ko se z njegovih višin razgledujem po dolinah in grapah, mi je skoro dolgčas po nekdanjem partizanskem življenju. Tako tiho je danes pri Ogramu v Orehovški grapi, nekdanjem »partizanskem kolodvoru«, tako tiho v Baški grapi. Kar sam se od nekje utrga vzklík:

Pozdravljen Porezen! Pozdravljen mejnik med tremi dolinami: Baško, Sorško in Cerkljansko! Tvojega vrha danes ne opleta več železno trnje, iz ozkih trdnjavijskih žrel ne grozi več smrt.

Skozi desetdnevno ofenzivo

Miha Bertonc elj

Bilo je konec meseca novembra 1943. leta in obetali so se slabi časi. Sneg je pokril že vse višje ležeče kraje in sovražnik je pripravljaval ofenzivo z namenom, da uniči ali vsaj onemogoči pospešeno partizansko gibanje, ki se je razpredalo v Selški dolini. Že sredi novembra smo prejeli poročila o zbiranju večjih nemških enot, ki so potem v dneh od 15. do 26. novembra operirale na tem področju.

Vse partizanske enote, politični in gospodarski forumi ter terenci so bili opozorjeni in pripravljani na bližajočo se nevarnost. Poleg ambulant, raznih tehnik, gospodarskih komisij, varnostnih organov in kurirskih postaj se je takrat na tem področju zadrževal tudi II. bataljon Prešernove brigade in štab gorenjskega odreda s svojo zaščitno oziroma mobilizacijsko četo. Sovražnik je pritiskal z vseh strani, postavljaval zasede, pošiljal

patrulje ter tako skušal trgati zveze med našimi enotami. Te pa so bile kljub temu v stalni povezavi in obveščene o vseh podrobnostih sovražnikovih namenov in ukrepov.

Najhujši dnevi, ki smo jih preživljali, so bili 21., 22. in 23. novembra.

Tedaj sem se kot obveščevalec štaba gorenjskega odreda zadrževal v štabni četi, ki se je 20. novembra v sestavu 45 borcev zatekla na osamljeno Dobretovo posestvo, last Luke Debeljaka iz Martin vrha. Zavedali smo se, da nam bo ta hiša mogla nuditi zavetišče samo do noči, potem pa bomo morali poiskati varnejše zavetje. Streljanje je prihajalo vedno bliže in vsak čas je bilo pričakovati, da se bo sovražnik pojavil v naši bližini in nas napadel na tej osamljeni kmetiji. Zato smo bili prisiljeni poiskati varnejše zavetje.

Že nekaj ur je minilo, ko so se v poveljstvu čete posvetovali, kaj storiti. Tedaj se je na veliko začudenje vseh pojavil odredni kurir Franc Lotrič-Florijan z ukazom štaba odreda, naj se četa, kolikor ne more dobiti primerneга zavetja v vasi Martin vrh, skuša prebiti prek glavne ceste in Sore v tako imenovan »blok«, to je večji gozd nad Železniki ali pa na drugo varnejše področje na levem bregu Sore. Razmišljati ni bilo kaj, kajti zamudili smo že nekaj večernih ur, ki so bile za take premike najbolj primerne. Takoj smo se domenili za odhod in se z vso opremo ter z nekaj hrane napotili do kmeta Derlinka v Martin vrh. Od tu smo poslali v dolino več izvidnic, ki so jih sestavljali predvsem domačini. Te so imele nalogo, da ugotove, če se prehodi prek mostov prosti in če se je možno usmeriti proti Prtovču v osamljeno vasico pod Ratitovcem. Izvidnice, ki so se začele vračati v poznih nočnih urah, so prinašale zelo neugodna poročila. Pri vseh mostovih in prehodih so bile že sovražnikove zasede.

Ure pa so tako hitro minevale, da je bilo kaj malo časa za nove ukrepe. Po izjavah domačinov naj bi bila za prehod prek ceste in v tistem času narasle Sore

samo še ena možnost in za to smo se tudi odločili. Skozi zasneženi gozd, tisto leto je namreč sneg zapadel zelo zgodaj, smo se spustili po strmem hribu ter prišli do zasilnega mostu, ki je rabil kmetom za spravilo lesa in pridelkov. Ta most ni bil zastražen. Pognali smo se in stekli čezenj in prek ceste ter tako brez presenečenja in žrtev prišli na Sušo. To je hrib med Zalim logom in Železniki, kjer stoji osamljena cerkvica. Medtem so se že pojavila prva znamenja novega dne. Zato smo se po nekaj minutnem počitku takoj napotili skozi gozd in prek senožeti v smer, ki smo si jo načrtali in zanjo smo mislili, da je najboljša. Svetlikalo se je že, poleg tega pa smo se izdali še zaradi glasnega krika neke partizanke, ki ji je spodrsnilo in se je začela valiti po mokri in strmi senožeti, kjer se je malo prej utrgal plaz. Tako so nas nemške zasede, ki so bile pri posestniku Veburu na Jesenovcu, kaj lahko opazile in postale pozorne. Nič hudega slu-teč, smo se močno utrujeni počasi premikali po dolgi grapi proti Prtovču in prispeli tja okrog osme ure. Takoj smo določili stražarska mesta: eno v cerkvenem zvoniku, mitralješka trojka pa je šla nekaj metrov od hleva, kjer se je nastanilo nekaj borcev. Drugi pa so zasedli še druga gospodarska poslopja. Ljudje tu so nas bili vajeni in vedno smo bili dobrodošli. S komando čete in s kuharji smo se zaradi priprave zajtrka in nadaljnjih posvetovanj nastanili v Matjaževi hiši. Odložili smo orožje in ostalo opremo, si sezuli celo čevlje, da bi se vsaj nekoliko posušili ter se tako pripravili za nadaljnjo pot, za umik, na katerega smo že računali.

Nismo se še dodobra razporedili in oddahnili, ko so nas čisto pri hiši vrgli na noge strojnični rafali. Znašli smo se in brez posebne panike zgrabili vsak svojo opremo ter se z naglimi skoki pognali v zimo, izmikaje se sovražnim krog-lam. Nismo se še dodobra otesli presenečenja niti si obuli čevlje in uredili drugo opremo v gozdčiču za vasjo, ko je že bila v plamenu vsa vas. Med ugi-banji, kaj

nam je napraviti, kajti bilo nas je le šestnajst od vse čete, smo že zagledali nemške kolone z živino, ki so se po vojaški četi pomikale proti Železnikom. Njihove nove kolone pa so prihajale prav po poti iz Podlonka. Kaj ukreniti? Napasti številne Nemce in se z njimi spustiti v boj bi bilo nesmiselno! Šestnajst ljudi brez avtomatskega orožja in brez večje zaloge municije ne bi pomenilo nič nasproti nekaj stotim do zob oboroženim Nemcem. Na tem kraju dolgo čakati pa ni bilo varno, kajti ostala nam je samo še ena možnost: umik proti Jelovici ali pa pod vzožjem Ratitovca odriniti v smer proti vasi Torka. Pot proti Jelovici je bila zasnežena in je tudi nismo poznali, zato smo se odločili za smer proti Torki, kjer se je zadrževal II. bataljon Prešernove brigade. Vedeli smo, da se je dan poprej premaknil tja iz Prtovča.

Po nekajurnem napornem maršu smo skozi zasnežene gozdove okrog enih popoldne prišli do bataljona. Ta pa se je že ves dan tolkel z Nemci, ki so od južne in zahodne strani pritiskali proti njim z občutnimi silami. V bataljonu so nas sprejeli z veseljem, kajti vsak oborožen borec je bil več ko dobrodošel. Kljub naši utrujenosti na kak počitek ni bilo niti misliti. Vedeli smo, da se ne bomo mogli dolgo zadrževati v hiši, kjer smo si takoj po prihodu greli premražene ude. Pozivu, naj zamenjamo borce, ki so že dolge ure odbijali močne sovražne kolone, smo se disciplinirano in takoj odzvali. Nemci so streljali močno in neprenehoma, mi pa smo jim odgovarjali samo po potrebi, kajti z municijo je bilo treba varčevati. Nihče ni vedel, koliko časa bo trajalo vse to. Na položajih smo bili dobre dve uri, vse dotlej, ko so nas spet zamenjali bataljonski borci. Ti so s seboj prinesli veselo novico, da so po dolgem času spet zaužili nekaj tople hrane, ki je pripravljena tudi za nas. Z veliko slastjo smo pojedli toplo juho, v kateri je plavalo nekaj koščkov krompirja in mesa, kar je bila običajna partizanska hrana. Tako je želodec po štiriindvajsetih urah spet dobil nekaj

toplote, nam pa je to dalo novih moči za nove napore, ki smo jih morali pričakovati v naslednjih dneh.

Medtem so v štabu bataljona od domačina, ki je imel stalne stike z operativci bataljona, zvedeli tudi podrobnejše podatke, kako je Nemcem brez odpora uspelo priti na Prtovč, dalje, koliko je bilo borcev ujetih in ubitih ter koliko hiš in gospodarskih poslopij so požgali. Nemci so se kakih petdeset metrov neopazno približali mitralješki trojki, ki je imela nalogo varovati dohod. Stražar — mitraljezec, doma iz Škofje Loke, zaradi nezadostne pazljivosti Nemcev ni opazil dovolj zgodaj in je bil ubit že s prvim rafalom. Druga dva stražarja pa sta zaradi presenečenja in preteče nevarnosti zbežala v varnejše zavetje, ne da bi bila medtem spustila proti sovražniku kak strel. Po nesrečnem naključju je bil ujet še borec Alojzij Šmid iz Selc; tega so kasneje ustrelili kot talca. Večja sreča pa je bila ta dan naklonjena borcu Jožetu (priimka se ne spominjam), ta se je hitro znašel in v zadnjem hipu z ležišča nad hlevom skočil skozi odprtino v hlev, odvezal kravo ter jo peljal v smer, kjer je potem iskal zavetišče. Nemci so mislili, da je fant domačin, zato niso takoj uganili, kdo bi bil človek s kravo. Tako je šele zadnja njihova zaseda udarila za njima. Na srečo najprej po kravi, toda ta je Jožetu nudila kritje. Potem se je pognal za cerkev, ki mu je omogočila umik in tako tudi rešitev. Na Prtovču so tisti dan pogorele štiri hiše z gospodarskimi poslopji. Med tovariševim pripovedovanjem se je že popolnoma stemnilo.

Blížala se je že šesta ura, v štabu bataljona pa je potekal resen, zaupljiv pomenek, kaj storiti. Obkoljeni smo bili že od treh strani. Preostajala je samo še edina možnost, da se umaknemo prek Ratitovca v Jelovico! Po ukazu komandanta Franca Jernejca-Milčeta so borci, ki niso ostali na položaju, hiteli pospravljati opremo ter se pripravljati na premik. Že nekaj pred sedmo uro je krenila izvidnica, kmalu za njo pa se je po-

Maksim Sedej: Počitek, 1939, olje

mikala kolona borcev, ki je nosila nekaj ranjencev, kuhinjsko opremo ter gnala po zasneženi stezi mulo in vola. Šele sedaj sem opazil, da se uvršča v kolono tudi kakih trideset francoskih ujetnikov, za katere sem kasneje zvedel, da jih je bataljon pripeljal s primorske strani. Medtem ko se je kolona pomikala po strmini, so dežurni bataljona in čet obšli položaje ter se postopoma tudi oni z borci umikali za kolono. Ta steza, ki je rabila poleti za živino, mi je bila v spominu in poznana iz otroških let, ko sem hodil na Ratitovec. Nošnja ranjencev, kuhinjske opreme in gonja živine je zahtevalo od vseh nepopisne napore. Zlasti prenašanje ranjencev je bilo težavno. Po tri, štiri metre smo se premaknili, stali nekaj minut ter spet ponavljali isto.

Nekje pod vrhom pa, ko smo stali in čakali na enem samem kraju že dobre pol ure ter si s premikanjem nog skušali ogreti premočena in premrla telesa, je nenadoma močno zagrmelo. Utrgal se je plaz in nesel s seboj mulo ter vola. Se dolgo je bilo slišati grozeče grmenje, preden je to utihnilo in se vse skupaj ustavilo pod velikimi Torkarskimi pečnami. Izredno naključje ni zahtevalo človeških žrtev, kajti kolona je takrat že vsa prešla iz nevarnega kraja. A vsak izmed nas je v volu videl kosilo za naslednji dan, zato smo z žalostjo zrlji v temo in poslušali zamolklo bučanje. Težko je bilo potolažiti skrbnega komandanta Milčeta; ta je sprva mislil, da so se borci naveličali potiskati živino in so jo namenoma spustili v globino.

Ko je bila vsa zadeva pojasnjena, smo se spet po metrih pričeli pomikati proti vrhu. Za nekaj minut smo se ustavili na vrhu Ratitovca pri pogorišču nekdanje Krekove koče. — Kam sedaj? — Komanda bataljona je odločila, da gremo v smer proti Bohinju na Pečano. To je planinsko naselje s sirarno, z nekaj živinskimi stajami in pašniki, kjer se v poletnih mesecih pase bohinjska živina. Ura je bila že več kot dve ponoči, ko smo končno le prišli do teh hlevov. Za pot iz Torke na Pečano, ki bi jo v po-

letnem času prehodili v poldrugi uri, smo potrebovali celih sedem ur. Takoj smo razpostavili straže, drugi pa smo zasedli prazne hleve ter odložili opremo in orožje. Radi bi si bili sezuli čevlje, si jih posušili in ogreli mokre noge, toda tega si nismo mogli privoščiti. Vsak čas smo lahko pričakovali sovražnika, ki bi utegnil pritisniti s katerekoli strani, predvsem pa iz bohinjske, kjer je bil najprimernejši teren. Zaradi velike utrujenosti smo plegli kar po zmrznjenem govejem blatu. Ta se je sčasoma zaradi toplote naših teles pričel pod nami mehčati. A kljub temu smo dremali. Izčrpanost in utrujenost sta bili prehudi. Toda spali smo le za eno ali dve uri, kajti mrz, ki se je poostiril v zgodnjih jutranjih urah in je silil skozi opaže zasilnih hlevov, nas je predramil in stresel. Potem smo se stiskali drug k drugemu, pokrili z mokrimi odejami ter težko čakali dneva, še teže pa topel zajtrk.

Ni se še popolnoma zdanilo, ko je dežurni bataljona sklical zbor. Pridružili smo se tudi osamljeni odredovci. Vsak je dobil malo toplega močnika, to naj bi bilo vse okrepčilo za nadaljnjo pot. Toda nismo še do kraja pojedli resastega močnika, ki je bil kar iz krmilne moke, ko smo nekaj sto metrov stran zaslišali močno streljanje. Malo pred zborom so namreč zaradi varnosti poslali v okolico tri patrulje: eno proti Ratitovcu, drugo proti Sorici in tretjo v smeri proti Bohinju. Nemci, ki so prihajali z bohinjske strani, so tako naleteli na našo patruljo v sestavi treh borcev in udarili po njej. Ti trije borci so vsi padli, vendar pa s svojimi življenji rešili ves bataljon in še druge.

Trajalo je le nekaj sekund, že smo imeli vsak svojo opremo in orožje na sebi ter bili pripravljeni za premik. Krenili smo proti Ratitovcu, naglo zasedli primerne položaje in pustili sovražnika, da se je močno približal našim zasedam. Nestrpno smo čakali komandantovo povelje za napad. Nemci so takoj, ko so naleteli na našo izvidnico, okrepili svojo pozornost in se čisto počasi ter silno

oprezno približevali našim tihim cevem. Minilo je dobre pol ure, preden so se začeli zbirati in kopičiti. Prepričani so bili, da nas ni nikjer več in ogledovali naše kratkotrajno počivališče. Skupina pa se je, ne da bi bila to vedela, začela bližati našim mitralješkimi zasedam. Gledali smo prihajajoče kolone in že merili vsak svoj cilj. To tišino je naenkrat pretrgal močan komandantov glas: »Juriš! Udari!«

Takrat je zagrmelo z vseh položajev in že smo videli prve zelene postave, ki so padle kot pokošene, in slišali krike njihovih ranjencev. Pet mitraljezov je udarjalo po sovražniku, drugi pa smo s puškami dopolnjevali njihove presledke. Sovražnik je začel pritiskati z močnejšimi silami in boj je trajal vse do enajstih. Uspeh, ki ga je bataljon s pomočjo naših borcev dosegel v nekaj urah, je bil eden največjih, ki jih je kdajkoli doživel. V tem boju je padlo več kot petdeset Nemcev, medtem ko na naši strani ni bilo nobenih žrtev. Edino Francozi so spet prišli v nemške roke. Ko je streljanje nekoliko ponehalo, ni kazalo čakati novih sovražnikovih kolon, kajti pričelo je primanjkovati municije. Nič čudnega, saj so boji trajali že dva dni neprestano. Zato je ob enajstih prišlo povelje, naj položaje postopoma zapustimo. Boj je tako sicer minil, začel pa se je naporen marš, ki niti v štabu ni zagotavljal kaj bolj določenega. Hodili smo vse popoldne, si sproti utirali gaz v snegu ter šele v mraku prišli na prevoženo pot, ki je bila znana posameznikom. Po njej smo okrog sedmih zvečer prišli na samotno Novakovo domačijo pod Jelovico. Hiša in hlev sta bila prazna, kajti gospodar se je dan poprej z živino umaknil k sorodnikom v dolino.

Del štaba s kuharji se je nastanil v hiši, drugi pa smo si poiskali zavetje v hlevu. Na lakoto ni nihče mislil toliko, kolikor na to, kje si bo poiskal primeren prostor za počitek. Vmes smo se pogovarjali o prestanih bojih tega in prejšnjega dne ter drug drugega spodbujali s tiho željo, da bi vsaj nekaj dni spet pre-

živeli v miru in si nabrali novih moči ter municije. Ta razgovor je prekinil bataljonski dežurni, komandir čete tovariš Golob in z glasnim pozivom za večerjo predramil tudi tovariše, ki so od utrujenosti ob prihodu takoj zaspali. Z veliko slastjo smo pojedli toplo juho, v kateri je bilo nekaj koščkov krompirja. Medtem ko je vojska počivala, je štab odločil, da se bomo ponoči prebili prek glavne ceste in Sore ter skozi vasi Ostri vrh, Martin vrh in Davčo na Primorsko, kjer bi se pridružili drugim enotam Prešernove brigade, ki so se tedaj zadrževale v okolici Cerknega. Zato je bil počitek zelo kratek.

Nekaj pred polnočjo se je kolona pričela spuščati v dolino. Že pri prvih hišah pred Češnjico smo prejeli podatke, da je v vasi nastanjen nemški štab, v katerem so podnevi videli tudi ujetega borca Alojza Šmida in neko partizanko. Štab seveda ni bil osamljen, gotovo so bile v njegovi bližini tudi močnejše skupine. Ni bilo kaj pomišljati. Bližala se je tretja ura zjutraj in to področje smo morali čimprej zapustiti ter priti prek Sore za vsako ceno. Izvidnica je že krenila na pot in prekoračila najprej cesto in most, ne da bi se bil pri tem oglasil kakšen strel. Prepričani smo bili, da so Nemci namenoma spustili naše izvidnice čez cesto in most. Toda čakati še dlje nam ni kazalo. Še z večjo opreznostjo kot dotlej se je kolona v dolgi razdalji začela pomikati naprej. Neprijetni so bili občutki, ko smo tekli in skakali čez cesto in prek mostu, kajti vsak hip smo pričakovali, kdaj bo zaropotalo. Zato so bili naši živci napeti, kot če bi bilo že pokalo. V dobri uri je bil ves bataljon z dvestodesetimi borci čez. Vsi smo bili presenečeni in zdelo se nam je neverjetno, da smo imeli tako srečo. Le kaj so mislili Nemci, da niso zavarovali tega mostu? Morda nas tu niso pričakovali.

Po nekaj dneh smo zvedeli, da smo šli mimo nemške zasede, ki pa iz nepojasnjenih vzrokov ni začela streljati. Domnevali smo, da je bila tudi nemška vojska utrujena od bojev in maršev; če

bi bili začeli streljati, bi njihov štab, ki je bil v bližini, spet mobiliziral še druge sile ter jih pognal v zasledovanje za nami. Ali pa so se čutili preslabe proti naši dolgi koloni? Čez hrib smo prišli v Studensko grapo ter se tihoma pomikali proti vasi Ostri vrh. Na grebenu, kjer se odpre lep razgled, je izvidnica nenadoma obstala in tudi mi prvi iz kolone, ki smo se ji najbolj približali. Kakih sto metrov od nas je v gospodarskem poslopju posvetila luč! Tega ni mogel poročati nihče drug kot Nemci. Verjetno so nas začutili in postali pozorni. Luč tam pred nami pa se je prižigala v različnih barvah. Nemci so hoteli verjetno zvedeti kdo smo. Ker niso bili na jasnem, če so bližajoči se ljudje njihove enote ali partizani, niso takoj streljali proti nam. Tako je šlo sporočilo od borca do borca, da se bomo spustili nazaj v dolino in po nasprotni strani prek vasi Golica skušali obiti sovražnika. To nam je uspelo brez strela, le napor je bil večji. Daniti se je že pričelo, ko smo se na nasprotni strani po strmem bregu bližali vrhu.

Utrujeni in izčrpani smo hitrih korakov morali dalje proti vojaški cesti, ki pelje iz Škofje Loke prek Lubnika do vznožja Blegošja. Popoln dan je že bil, ko se je kolona po tej cesti pomikala iz Martin vrha navzgor proti Blegošu. Šele tu smo se nekoliko sprostili, kajti na tem področju ni bilo pričakovati kakšnih presenečenj. Okoli dvanajstih smo prišli na Črni kal, to je kraj blizu ne-

kdanje italijanske meje oziroma mejo med Gorenjsko in Primorsko. Tu smo se ustavili in pripravili za krajši počitek. Po daljšem pregovarjanju smo se odredovci odločili, da se bomo končno odpeli od bataljona, ki je imel predviden še dveurni marš do štaba brigade in njenih ostalih enot. Vedeli smo, da je bil štab odreda med ofenzivo v okolici Martin vrha, zato smo z njim morali priti v stik čimprej. Vračali smo se spet tja, od koder smo pravkar prišli. Z največjo previdnostjo smo se približali hiši v Martin vrhu in zvedeli, da so se medtem vsi Nemci umaknili v dolino. Ko smo se naslednji dan sešli s štabom odreda, ki je prav tako srečno preстал ofenzivo, je bilo veselje nepopisno. Štab se je namreč zadrževal v seniku nad vasjo Smoljeva, komaj 20 minut od Železnikov. Kmet je Nemce, ki so bili namenjeni v smer, kjer se je zadrževal štab odreda, opijanil in tako morda odvrnil ali celo preprečil kaj hujšega.

Tako smo preživljali deseturno ofenzivo. Kljub neprespanim nočem, mokroti, mrazu, utrujenosti in predvsem kljub velikanskemu številu Nemcev nismo klonili. Res smo se v glavnem umikali, kar v takih okoliščinah edino preostane, zato pa smo udarili tam in takrat, ko je ustrezalo nam! Nabrali pa smo si predvsem novih izkušenj ter bili po nekajdnevnem počitku spet sposobni za nove pohode, nove boje in spopade.

V sovražnikovem zaledju

Stane Petelin-Vojko

Za enote 9. korpusa so proti koncu leta 1944 nastopili hudi časi. Nemška fronta v Italiji se je čedalje bolj pomikala proti severu, kar je poveljstvu tako imenovane Jadranske operativne cone povzročalo hude skrbi. Poskrbeti bi

namreč moralo za varen umik glavnih nemških sil iz Italije čez ozemlje Slovenskega primorja proti Avstriji. To pa ni bila lahka zadeva, kajti brigade 9. korpusa se niso zadrževale le v hribovitih krajih vzhodnega dela Slovenskega pri-

morja, temveč je bila takrat, razen Cerkljanskega, sestavni del osvobojenega ozemlja tudi vsa Trnovska planota in celo Vipavska dolina. Naše enote pa so bile tudi na Krasu, Pivki in Slovenski Benečiji ter so neprestano udarjale zlasti po sovražnikovih prometnih zvezah.

Zato je nemško poveljstvo v Slovenskem primorju sredi decembra 1944 proti enotam 9. korpusa pričelo z večjimi ofenzivnimi akcijami, ki so se s krajšimi presledki nadaljevale prav do konca maja. V decembrski ofenzivi so Nemci s koncentričnimi udari iz Gorice, Idrije, Postojne in Sežane naše brigade poskušali vreči s Trnovske planote in Krasa v Vipavsko dolino in jih tam uničiti. Ko pa jim to ni uspelo, so v Vipavski dolini in ob robu Trnovskega gozda vzpostavili vrsto novih postojank in tako pretrgali skoraj vse stike med glavnino 9. korpusa v Trnovskem gozdu in Vipavsko dolino, ki je dotlej oskrbovala naše enote s hrano in opremo.

Razmere so bile toliko hujše, ker se je to dogajalo v zimskem času, ko je bilo v Trnovskem gozdu snega čez kolena, mraza pa tudi do 25 stopinj pod ničlo in ker od zahodnih zaveznikov že več tednov ni bilo nobene zračne pošiljke orožja, hrane in opreme. Naše enote so sicer večkrat poskušale razbiti sovražnikov obroč, ki jih je stiskal čedalje tesneje — tako je Kosovelova brigada 21. januarja po dvodnevni bojih na Trnovem skoraj povsem uničila italijanski fašistični bataljon Fulmine — vendar so Nemci vsako tako luknjo sproti zamašili z novimi silami. To jim ni bilo težko, saj so v tistih dneh privlekli na ozemlje Slovenskega primorja na tisoče nedičevcev, ki so se nastanili okrog Postojne, mihajlovičevih četnikov, ki so se ustavili na Krasu in v Vipavski dolini, italijanskih fašistov, kozakov, Mongolov, slovenskih domobrancev, hrvaških ustašev, kasneje pa so prišle celo francoske, španske in grške kvizlinške enote.

Štab korpusa je hotel doseči sprostitev sovražnikovega pritiska proti Trnov-

skemu gozdu tudi tako, da je v nemško zaledje pošiljal posamezne enote, ki naj bi napadale sovražnikove oskrbovalne kolone, patrulje in postojanke ter tako v vrstah Nemcev in njihovih zaveznikov povzročale zmedo.

Ena izmed teh enot je bila tudi udarna četa 31. divizije, ki jo je sestavljalo 89 samih prostovoljcev, oboroženih predvsem z avtomatskim orožjem. Ko je štab korpusa sodil, da je udarna četa, ki je bila ustanovljena sredi decembra 1944, dovolj pripravljena za izvrševanje tudi najtežavnejših nalog, jo je sredi januarja poslal na Kras, da bi z nenadnimi napadi po sovražnikovih kolonah v nemškem zaledju olajšala položaj glavnine 9. korpusa v Trnovskem gozdu. Ob odhodu je bilo udarnikom pol v šali pol zares naročeno, naj se srečno vrnejo, toda le v nemških uniformah. Takrat še nihče ni pomislil, da bi se to napotilo utegnilo uresničiti dobesedno.

Potem ko so se udarniki 12. januarja poslovili od štaba Gradnikove brigade, ki se je bil v tistih dneh zadrževal v Čepovanu, ni bilo od njih nobenih obvestil več. Nihče ni vedel, kod hodijo in če sploh še obstajajo.

Nekega lepega dne pa je v štabu Gradnikove brigade nenadoma nastal preplah. Stražarji so namreč skoraj v zadnjem hipu opazili, kako se po cesti od Lokev navzdol proti Čepovanu pomika dolga vrsta vojakov v nemških uniformah.

Štabu brigade ni šlo v glavo, kako bi se sredi osvobojenega ozemlja nenadoma mogli pojaviti Nemci, in da mu ne bi o tem nihče javil. Za vsak primer pa je le ukazal, naj vse moštvo nemudoma pohiti na položaje. Ko pa je »nemška« kolona prišla čisto blizu, so ugotovili, da je bil preplah nepotreben. To niso bili Nemci, temveč udarniki v nemških uniformah. Kako so bili prišli do njih?

Udarna četa je pod vodstvom preudarnega in hrabrega komandirja Ivana Lebana pri vasi Lipi na Krasu izvojevala veliko zmago. Ko se je četa 16. januarja zadrževala v vasi Škrbini, so jo

obvestili, da se iz Lipe proti Škrbini pomika močnejša nemška kolona. Udarniki so takoj krenili nadnje, razdeljeni v tri kolone.

Sovražnik — bilo je 350 esesovcev — jih je kmalu opazil ter jih pričel obstreljevati z mitraljezi in s težkimi minometalci. Udarniki so se sprva spričo hudega ognja morali nekoliko umakniti in sprejeti pozicijsko borbo s štirikrat močnejšim in dobro oboroženim sovražnikom.

Medsebojno obstreljevanje je trajalo od pol enih do poznih popoldanskih ur. Tedaj pa se je četa kot en mož dvignila izza zaklonov in odločno jurišala na sovražnika. Nemški policisti niso pričakovali kaj takega. Nekaj časa so se še upirali, nato pa se je njihov umik spremenil v paničen beg. Zmaga udarne čete je bila popolna: v tem boju je padlo okrog petdeset nemških vojakov, medtem ko po nekaterih drugih podatkih sodimo, da so esesovci imeli 72 mrtvih, 60 pa jih je bilo ranjenih.

O tem, da boj ni bil lahek, nam pričajo hude izgube, ki jih je pretrpela tudi udarna četa: padlo je šest borcev, sedem pa jih je bilo ranjenih.

Esesovci so se umaknili tako hitro, da so ob tem pozabili na pratež. Sicer pa ga ne bi bili mogli vzeti s seboj, četudi bi ga bili hoteli. Udarniki so namreč že med bojem pobili devetnajst konj in šest mul, tistih pet konj, ki so ostali še celi, pa so zaplenili. Udarne četa je zasegla bogat vojni plen: razen živeža, odej in druge vojaške opreme je zaplenila še en težki in dva lahka minometalca, puškomitraljez šarc in več pušk. Na vozovih so našli tudi kakih petdeset kompletnih nemških uniform, v katere so se takoj preoblekli in tako potem, ko so se vračali čez Trnovski gozd proti Čepovanu, preplašili štab Gradnikove brigade.

V tej borbi so se brez dvoma izkazali prav vsi udarniki, sicer ne bi bili dosegli tako lepega uspeha nad sovražnikom, ki je bil številčno in tehnično toliko močnejši od njih. Še posebej pa je

treba omeniti Pavleta Demšarja, ki je med jurišem od padlega tovariša vzel strojnico in v najbolj kritičnem trenutku z natančnim ognjem veliko pripomogel h končnemu uspehu.

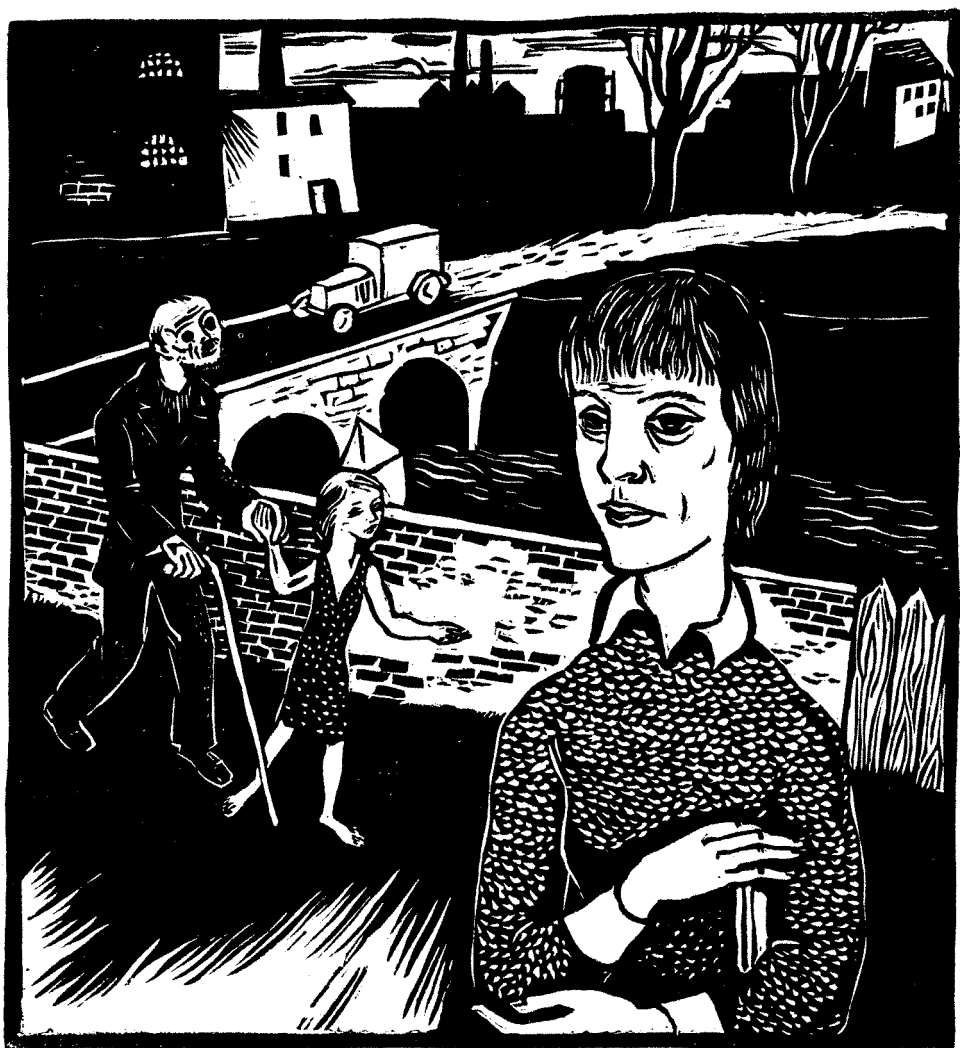
Isto velja tudi za Alojza Krivca, ki je pričel streljati po sovražniku z mitraljezom šele iz neposredne bližine in ga s tem tako zmedel, da se ni mogel več uspešno upirati jurišu udarnikov.

Omeniti moramo tudi Draga Lampreta; ta je s svojo desetino zadrževal sovražnikovo kolono vse dotlej, dokler niso prihiteli še drugi njegovi tovariši in so jo nato s skupnimi močmi popolnoma razbili. O junaštvu Draga Lampreta priča tudi to, ko je prejšnje leto ob prehodu čez ledeno Savo rešil šest potapljačev se tovarišev, ki niso znali plavati, nato pa se je potopil še po težko bredu, ki jo je bil eden izmed njih spustil iz rok.

Udarne četa se je po tej akciji vrnila čez Čepovan na Cerkljansko, toda kmalu se je — tokrat skupno z Gradnikovo brigado — ponovno vrnila v Vipavsko dolino in na Kras.

To je bilo potrebno tudi zato, da bi ubranili vipavsko prebivalstvo pred čedalje hujšim teroriziranjem domobranskega pokretnega bataljona, ki se je bil v tistih dneh iz Prestranka premaknil v Ajdovščino. Domobranske enote so se zaradi odsotnosti naših enot spuščale v vsako vipavsko vas ter ropale in pobijale ljudi.

Zato je bil — po besedah načelnika štaba 31. divizije, ki je vodil ti dve enoti v Vipavsko dolino — glavni cilj Gradnikove brigade in udarne čete v tem, »da uničujemo sovražnikove patrulje in kolone ter s tem sovražniku preprečujemo izpade v vipavske vasi... Razen tega bomo izvajali tudi mobilizacijo... Mi bomo čim bolj gibljivi in bomo uporabljali isto taktiko, kot jo ima udarna četa... Pri akcijah bo sodelovala tudi udarna četa, ki jo bomo vselej postavili nekoliko stran od brigade, da bi v primeru, ko bi se glavnina zapletla v boj, udarila sovražniku v hrbet...«

Maksim Sedej: Predmestje, 1933, linorez.

Prebivalstvo je gradnikovce sprejelo z velikim navdušenjem:

»Povsod, kjer so naše enote, je prebivalstvo silno navdušeno nad Gradnikovo brigado in udarno četo. Želijo, da bi v vseh vaseh prirejali mitinge, kar pa nam je seveda nemogoče, ker se premikamo skoraj vsako noč,« je poročal načelnik štaba divizije.

Brigada je okrog Ajdovščine in drugih postojank držala zasede tri dni, toda domobrancev, ki so bili zvedeli za navzočnost brigade in udarne čete, ni bilo od nikoder na spregled, čeravno so bili prej s svojim patroljiranjem zelo prizadevni. Prva »borba« se je razvnela 2. februarja pri Velikih Žabljah, ko je tik pred svitom v našo zasedo padla »so-

vražnikova« kolona in so naši zaplenili mulo z živežem. Kasneje so z obžalovanjem ugotovili, da so bili to intendanti Gregorčičeve brigade, zato so morali zaplenjeno mulo vrniti, hkrati pa so se z olajšanjem oddahnili, ko so zvedeli, da je spopad minil brez žrtev.

Glede na to, da pred Ajdovščino ni bilo nobenega posla, se je brigada premaknila v Preserje nad Dornberkom, od koder je pošiljala zasede pred sovražnikove postojanke v Dornberku, Šempasu in Štanjelu. Bilo pa je vse zaman, kajti Nemci, Italijani in domobranci se niso hoteli ganiti iz postojank. Vsi so z gradnikovci in udarniki imeli slabe izkušnje in niso tvegali ponovnega srečanja z njimi.

Tedaj pa so v štabu Gradnikove brigade zvedeli, da je z Reke na Kras prišlo okrog 1200 četnikov, ki so v Kostanjevici, Opatjem selu in še po nekaterih drugih kraških vaseh vzpostavili nove postojanke. To so bili pripadniki Mihajlovičeve divizije, ki je kasneje s svojimi tremi korpusi (dalmatinski s sedežem v Tržiču, liški s sedežem v Vipavi in bosenski s sedežem v Podnanosu) štel okrog 6000 mož.

Po informativnem poročilu štaba 9. korpusa povzemamo, da so bili ti četniki doma iz Srbije, Like in Dalmacije. Imeli so srbske zastave, razen tega pa še četniške (črna z belo mrtvaško glavo) z nekim napisom. Oblečeni so bili slabo, precej jih je nosilo bele platnene hlače in opanke. Nosili so dolge lase in nekateri izmed njih tudi dolge brade. Disciplina je bila slaba. Njihovo geslo je bilo: »U boj za kralja i otadžbinu!«

Štab brigade je pravilno sklepal, da novodošli četniki še ne poznajo razmer in bi se na njihov račun dalo kaj iztržiti. Zato se je brigada 5. februarja premaknila v vas Lipo in še isto noč z eno četo napadla Kostanjevico, kjer se je nastanilo kakih 220 bradatih četnikov. Po polurnem boju so se četniki razbežali na vse strani, Kostanjevica pa je bila spet v naših rokah.

Naslednje jutro je močnejša četniška kolona pričela prodirati iz Opatjega sela proti Kostanjevici, v bližini katere so gradnikovci postavili zasedo. Naš načrt ni bil slab, vendar ni uspel. Zaseda naj bi se po prvih strelah pričela umikati proti Temenici, da bi zvabila četnike za seboj. Tedaj pa bi jim udarna četa, ki se je bila pritajila nekje ob strani, udarila v bok in jih temeljito razbila. Četniki pa so bili preveč previdni in niso nasledili naši zvijači. Navzlic temu pa so imeli tega dne hude izgube: naši poročajo o petnajstih mrtvih in dvanajstih ranjenih četnikih.

Tudi 7. februarja so se zapletli v manjše spopade z Mihajlovičevimi četniki, tako da so imeli dva mrtva in šest ranjenih.

Velik uspeh pa je tega dne zabeležila zaseda 3. bataljona pri Gorjanskem. V to vas je iz smeri Klancev pogosto prihajala skupina italijanskih fašistov, ki so ropali vse, kar jim je prišlo pod roke. Tokrat pa so jim borci 3. bataljona pošteno zagodli. Ko so se bili italijanski roparji spustili po cesti navzdol v dolinico, ki je ležala tik pod našo zasedo, so jih borci spustili v neposredno bližino, nato pa jih silovito napadli. Od 47 fašistov v tej skupini jih je padlo šest, osem je bilo ranjenih, devetnajst pa jih je živih prišlo v naše roke, medtem ko so se drugi razbežali na vse strani. Naši so zaplenili dva puškomitraljeza in devetnajst pušk ter precej municije in opreme.

Tako je na veliko zadovoljstvo borcev 3. bataljona, še bolj pa domačinov, fašistične roparje, ki so znali izkazovati svoje junaštvo le nad neoboroženim prebivalstvom, doletela zaslužena kazen.

Po teh bojih je na Krasu spet zavladal mir. Četniki in Italijani so dobili svoje. Ker pa se potem niso upali več iz svojih postojank priti na plano, je brigada spet ostala brez dela. Zato se je premaknila nazaj v Vipavsko dolino, v Renče. Prišla pa je ob pravem času: Nemci so pripravili »hajko« na povelj-

stvo goriškega vojaškega področja, ki se je takrat zadrževalo v okolici Renč.

Brigada je na Krasu pustila le 1. bataljon, ki naj bi s položajev Fajtji hrib—Triješnek varoval njen hrbet ter pogнал Italijane in četnike nazaj v postojanke, če bi se jih spet polotila želja po ropanju, z glavnino pa je 8. februarja zvečer prispela v Renče.

Naslednjega dne je že navsezgodaj pričelo pokati pri 2. bataljonu v Gradišču, kamor je iz Dornberka rinilo kakih 150 italijanskih fašistov. Bataljon je nad Gradiščem sicer imel засedo, vendar pa se je morala umakniti. Odpovedala jim je namreč težka bređa. Tako so se fašisti polastili te važne višinske točke, toda ni dolgo ostala v njihovih rokah. Brž ko se je bataljon osredotočil, je namreč krenil v protinapad in do devetih vse Italijane pregnal nazaj proti Dornberku. Osramočeni fašisti so nato iz Dornberka in s položajev pod Prvačino še precej dolgo s težkimi minometalci nabijali po naših položajih, vendar brez vsake večje škode.

V tej borbi so Italijani imeli — kot smo zvedeli pozneje — šest mrtvih in štiri ranjene. Da pa je bataljon dosegel tak uspeh, je brez dvoma največja zasługa njegovega komandanta Jakca Karla Nardina, saj je znal svoje borce voditi tako, da bi šel vsakdo izmed njih za svojim komandatom tudi v ogenj.

Hkrati z 2. bataljonom pa se je v boj zapletel tudi 3. bataljon, ki je imel položaje na nasprotni strani Renč, pri Špacapanih. Tod je poskušalo prodreti kakih 250 Nemcev, a jih je bataljon zadrževal dolgo in uspešno.

Tretja sovražnikova skupina pa je v Renče kanila priti iz Bukovice, tako da bi se s splavom prepeljala čez reko Vipavo, kajti most je bil porušen. To pa jim je preprečil mitraljezec Gradnikove brigade, ko je s položajev na levem bregu Vipave sovražnikove vojake prisilil, da so se pred njegovimi rafali umaknili v porušeno hišo onstran reke. Tam pa jim naš mitraljez ni mogel več do žive-

ga. Toda gradnikovci so tudi tokrat znali ugnati sovražnika v kozji rog.

V pomoč so namreč dobili še težki minometalec, iz katerega so nekaj min izstrelili točno med na pol porušeno zidovje, med skrivajoče se sovražnikove vojake. To je Italijane iz njihovih zaklonov pregnalo spet na čistino. Takrat pa so se spet oglasili naši mitraljezi, kosili po bežečem sovražniku. Kasneje so ugotovili, da je iz te sovražnikove skupine padlo deset vojakov, sedem pa jih je bilo ranjenih.

Medtem se je boj razživel tudi na levem krilu. Nemcem so namreč prispele okrepitve, pomagala pa sta jim tudi dva tanka. Takrat so naši spoznali, kakšno napako so napravili prejšnjo noč, ker niso poti — misleč, da je za tanke neprehodna — minirali. Tako se je 3. bataljon moral na pobočjih Fajtjega hriba umakniti na višje položaje, nemška kolona s tankoma pa je prodrla v same Renče. Ko pa je hotela nadaljevati pot proti Lukežičem, so jo zadržali naši mitraljezi in protitankovske puške, ki so en tank poškodovale tako močno, da ga je drugi moral od vleči nazaj proti Gorici. V večernih urah pa se je sovražnik dokončno umaknil iz Renč.

Gradnikovci so bili z izidom bojev lahko zelo zadovoljni. Po poznejših ugotovitvah je sovražnik tega dne imel tri deset mrtvih in devetnajst ranjenih vojakov, razen tega pa sta bila poškodovana tudi oba tanka — eden huje, drugi laže. Gradnikovci so imeli le dva ranjenca.

Naslednjo noč so gradnikovci napadli Bilje. V tej postojanki je bilo razen Italijanov še kakih 120 kozakov. Tako so borci Gradnikove brigade na tej zadnji »turneji« po Vipavski dolini in po Krasu imeli priložnost, da se razen z Nemci, Italijani, domobranci in četniki seznanijo še s kozaki.

Tokrat pa borci Gradnikove brigade niso imeli sreče, kajti zagrešili so hudo napako. Namesto, da bi bili — kot so to storili v Kostanjevici — brez strela

vdrli v vasi in šele nato na presenečenje sovražnika odprli ogenj, so pričeli streljati že pred vasjo, jurišali pa so šele čez nekaj minut. Tako so dali sovražniku priložnost, da je pravočasno zasedel položaje, se pripravil na napad in ga odbil. Tako jo je biljska posadka odnesla sorazmerno poceni, saj je imela — kot se je kasneje zvedelo — le šest mrtvih.

Po tem boju je brigada nekaj dni počivala, in sicer spričo »višje sile«. Zmanjkalo je namreč municije. Šele potem ko so s precejšnjo zamudo — medtem je namreč v Trnovskem gozdu spet divjala sovražnikova ofenziva — prejeli novo pošiljko, so mogli nadaljevati akcije.

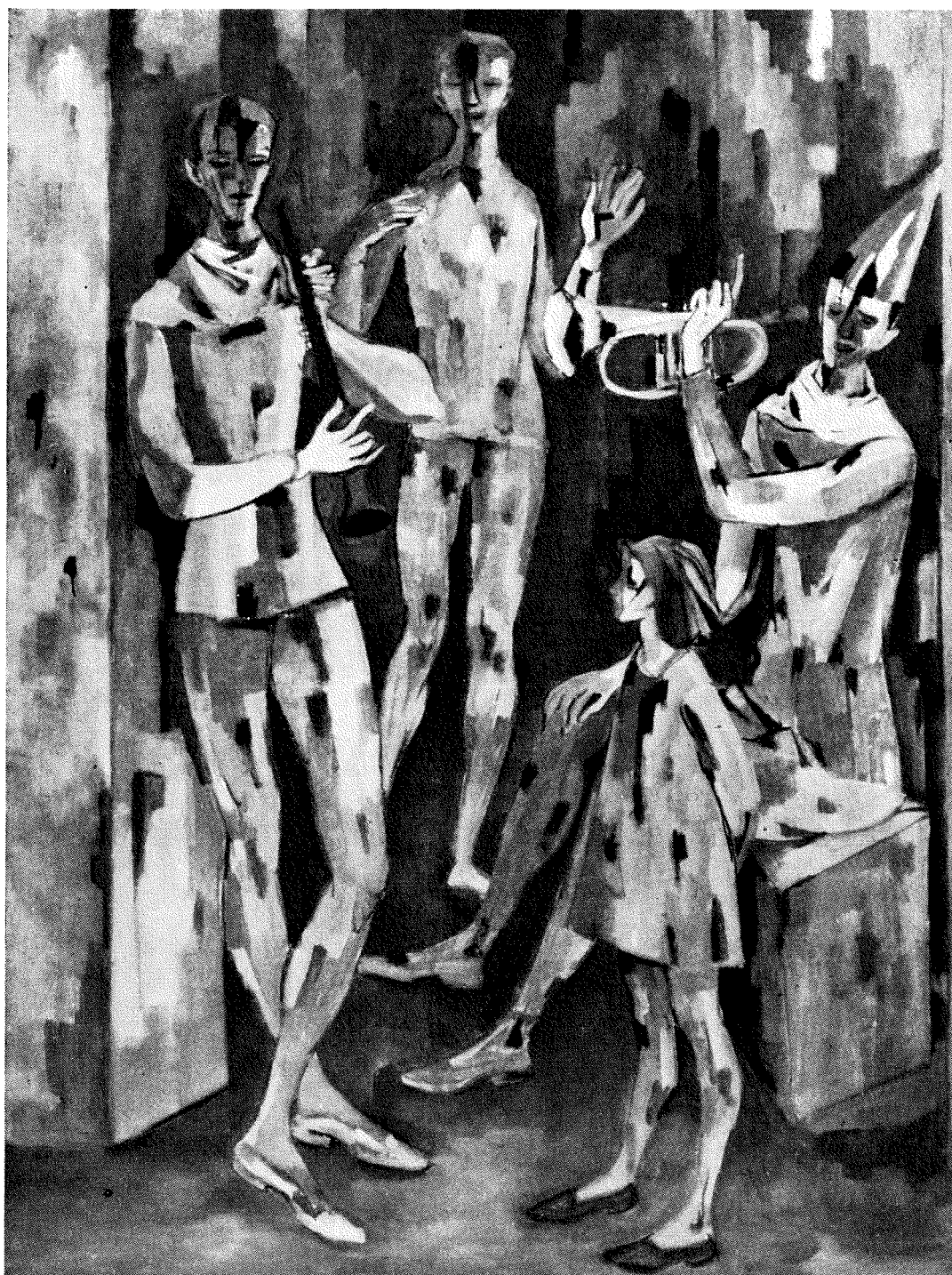
Brigada se je nato premaknila bliže k cesti Ajdovščina—Gorica in postavila zasedo nad Selom, da bi tako olajšala položaj drugim našim enotam, ki so se borile v Trnovskem gozdu in odbijale najnovejšo sovražnikovo ofenzivo. Čakanje v zasedi ni bilo brez koristi. Še istega dne se je na cesti prikazala sovražnikova kolona, ki sta jo spremljali dve oklopni vozili. Boj je bil hud. Sovražnik je ob podpori oklopnih vozil sicer skušal prodreti našim v hrbet, vendar so ga gradnikovci zavrnil.

Zadnji spopad pred odhodom iz Vipavske doline je doživela brigada 17. fe-

bruarja, ko je pred Dornberkom čakala na prihod četnikov, ki naj bi se po obvestilih nastanili v Saksidih, Rihemberku in Gradišču. In zares: ko je v zgodnjih jutranjih urah iz postojanke krenila četniška kolona, ki je štela kakih 200 mož, jo je Gradnikova brigada nemudoma napadla in jo po kratkem boju vrgla nazaj v postojanko.

S tem se je izteklo skoraj tritedensko bivanje Gradnikove brigade v Vipavski dolini in na Krasu, v neposrednem zaledju sovražnikovih sil, ki so blokirale in neprestano napadale glavnino 9. korpusa v Trnovskem gozdu. V tem času se je spet pokazala izredna borbenost brigade, saj skoraj ni bilo boja, ki ga ne bi bila končala s popolnim uspehom. V primerjavi s sovražnikom je imela zelo majhne izgube. Padla sta le dva njena borca, ranjenih pa je bilo pet, medtem ko je na sovražnikovi strani bilo v istem času okrog petinosemdeset mrtvih, dosti ranjenih, devetnajst njegovih vojakov pa so naši borci celo ujeli.

Brigada je nalogo, ki jo je bila prejela, uspešno izpeljala: z neprestanimi premiki od ene do druge sovražnikove postojanke je Nemce in njihove zaveznike v Vipavski dolini in na Krasu potisnila v popolno defenzivo.

Maksim Sedej: Deklica in maškare, 1963, olje

Nekaj misli o jugoslovanskem filmu

Zvone Kržišnik

Filmski dramaturgi, kritiki, recenzi in vsi drugi spoznavavci, ki jih jedrnatno imenujemo cineaste, so javnosti posredovali nemalo laskavih mišljenj in opomb o sodobnem jugoslovanskem filmu. Ljubljansko občinstvo si je pred nedavnim imelo priložnost ogledati vrsto del, ki so jih bili uvrstili v spored pod imenom Mala Pula. Ni bilo samo enkrat poudarjeno, da ta program skupaj s še nekaterimi dosežki predstavlja vrh našega filmskega snovanja, ki se tu pa tam rado krsti z oznako: novi val.

Ne mislim se spuščati v razmišljanje o slogovni in obrtni dognanosti teh filmov, saj je povsem na dlani, da kažejo v primerjavi s filmi izpred kakih desetih let zares presenetljiv napredek. Kar zadeva filmsko umetnost v ožjem, dejal bi strokovnem smislu, soglašam, da se je povzpela v omenjenih delih na zavidljivo višino. Kar je še pomembneje, tu je mogoče govoriti tudi o značilnem jugoslovanskem izvirnem izrazu, podobno kot smo pred leti govorili o izvirni italijanski, francoski, poljski, češki ali kaki drugi izraznosti v filmski umetnosti.

Nikakor pa ne morem soglašati z vsebinsko opredeljenostjo novega vala oziroma ni mi všeč njegova dosledna težnja, da bi prikazoval razmere v današnji jugoslovanski družbi zgolj z negativnih plati. Film je zelo moderno in učinkovito sredstvo za opisovanje, pa tudi za tvorno oblikovanje odnosov med ljudmi in tedaj mora biti več kot fotografija. Zanj velja, podobno kot za gledališče, Shakespearova zahteva, naj drži življenju zrcalo, to pa pomeni, naj odseva ne subjektivno plosko, marveč globinsko in plastično podobo svojega časa.

Ni mi težko poiskati primerov, ki kažejo, da naš film tej zahtevi ne streže oziroma ne želi streči. Najmanj, kar je: do umetniške resnice se vede pristransko, tako da jo s kopičenjem mračnih učinkov pogosto pači.

Gledalcem je gotovo še v spominu film Zelimira Žilnika Zgodnja dela. V prospektu Mala Pula sem bral, da ta film skupaj s še nekaterimi predstavlja snovanje, ki »v smislu vsega izvirnega

in analitičnega odkriva zavzeto strukturo filmske umetnosti in našega družbenega trenutka«. To akcijo opravlja tako, da nas kamera poldrugo uro brez oddiha vodi skozi kupe smeti in vsakršne nesnage ter ponazarja eksistenčno stisko, iz katere ni izhoda. In samo to bi naj bil »naš družbeni trenutek«, prikazan po mišljenju berlinske žirije tako natančno, da si je film zaslužil Zlatega medveda. Mislim, da milijoni naših delovnih ljudi vsak dan sproti demantirajo to lažno filmano situacijo, kajti ko bi bila resnica približno podobna Žilnikovi, mladi avtor ne bi bil nikoli prišel do sredstev in možnosti, da bi bil uresničil svoj univerzalni pamflet zoper človeško upanje.

Film Kmalu bo konec sveta je po trditvi reklame »poln avtorjeve fantazije in romantičnosti«. Aleksander Petrović nam je tu prikazal Srem, pokrajino, v kateri naj bi živeli zgolj slabi ljudje, kdor pa tam že ne bi bil do kraja sprijen, naj bi bil bebast ali pa bi moral tragično umreti. In zato ni škoda, da bo kmalu konec sveta. Moralna beteznost je neozdravljiva, saj k tej danosti prispevajo zlasti tudi komunisti.

Na srečo sem bil nemalokrat v Sremu, v sremskih vaseh in mestih, pa mi tedaj ni treba verjeti Aleksandru Petroviću. Tudi ko ne bi bil nikoli tam, bi se zanesel na prastaro vednost in vero, ki sporočata, da noben človek ni samo slab, temveč da je vsak tudi dober. Tudi če prikazuje umetnost človeka z njegovih mračnih strani, pa je najmanj to, da ne more izključiti iz njegovega bivanja vrednosti dela. To pa je avtor dosledno storil. V njegovem filmu razen svinjskega pastirja nihče nič ne dela. Srem se nam potemtaka v filmu vidi samo kot dežela pijančevanja, sušičnih muzikantov, desperatnega bohemstva in nasploh brezupnih socialnih razmer. Doslej pa smo verjeli, da ta koruzna in pšenična žitnica terja od njenih prebivalcev od dne do dne potoke znoja, da je očiščujoče trdo delo bistvena sremska značilnost in ne nazadnje, da so življenjske razmere tam celo bolj urejene kot

marsikje v naši državi. Prav mogoče se v Sremu utegnemo srečati s tiskami, kakor jih kaže omenjeni film, vendar je s stališča iskanja umetniške resnice nedopustno slikati in poudarjati vse samo črno.

Podobno negativno pristranost je čutili v delu Živojina Pavlovića Zaseda. Prospekt pravi, da je film »napol avtobiografsko dojemanje življenja in sveta v tistih najbolj vetrovnih dneh naše Revolucije, ko je Revolucija prežala na človeka v novih zasedah«. Poklicni reklamier, ki je pisal ta prospekt, je očitno čutil nelagodje advokata, ki brani nepravilno pravdo, pa se je skušal nekako naivno zavarovati, s tem da je pisal besedo revolucija z veliko začetnico. Dejansko zadošča mala začetnica, če naj bi bila naša revolucija zgolj takšna, kakor jo prikazuje film Zaseda.

Avtor nam je postregel s serijo kadorov, v katerih ne nastopajo značaji, temveč tipi. Ta tipizacija pa želi posredovati prepričanje, da so bili člani partizanske varnostne službe bodisi pijanci bodisi kroloki, da so aktivistke izmed človeških lastnosti premogle kvečjemu spolno poželjivost, da so bili razlašeni razredni nasprotniki deležni zgolj krutosti in mrznje, da so bile udarniške delovne akcije predvsem izraz naivnosti in splošnega topoumja, da so bili mladi ljudje v revoluciji nekakšni neosveščenci in platonični iskanci — in tako naprej. Nobenega dvoma ni, da so revolucijo spremljale tudi takšne značilnosti, vendar jih ni dopustno raztegovati in tipizirati toliko, da bi utegnile zbudjati v današnjem mladem človeku spontan za-

ključek: »Torej tako je bilo takrat.« Zakaj, kje in v čigavo korist je avtor pozabil povedati, da je bila revolucija tudi in predvsem edinstvena mobilizacija zavesti, bojne ustvarjalnosti, junaštva, tovarištva in marsikatero druge humanistične vrline?

Davno so pri nas že presežene razmere, ko smo si želeli filmov, ki bi se z močjo umetniške resnice povzpeli nad črno-bele slikanice, nad agitpropovsko propagando, nad hvalisanje in glorificiranje partizanstva. V imenu takšnega protesta nam ni več treba delati filmov, saj smo v poltretjem desetletju primerno razčistili pojme umetnostne angažiranosti. Če torej navzlic temu nastajajo filmi z neke vrste protestno vsebino, se moramo sproti vprašati: Proti čemu so naperjeni? Na dlani je odgovor, da hočejo biti kritika družbe, ali kot naglašajo, analitično soočenje z družbenim trenutkom, ki ga opredeljujejo različne krize. Do tu je vse zelo prav. Nikakor pa ni sprejemljivo to, kar polagoma prehaja v sistem, namreč, da ti filmi opisujejo krize skrajno enostransko in izhajajo zgolj iz nekakšne anarhične vnaprejšnje negacije. Tako hote ali nehotе pristajajo na umetniško enako nevdržnih pozicijah, kakor je pristajal tako imenovani socialistični realizem, ki je gradil na vnaprejšnjem pozitivizmu. In ker so ti filmi v primerjavi z nekdajnimi zares formalne mojstrovine, se je zelo težko izmakniti njihovem vplivu. Vendar — če verujemo, da je naša prihodnost v gradnji in ustvarjalni akciji, moramo odkloniti vplive, ki poklanjajo tako malo svetlobe naši preteklosti in sedanjosti.

Knjižni pregled 1969

V naši reviji spremljamo naš knjižni trg in beležimo izid novih knjig, vsaj nekaterih, kolikor se pač da. Ob koncu leta in ob njega začetku pa o knjigah pišemo nekaj več. Ob novem letu navadno gledamo v naprej in poročamo o knjižnih načrtih. Ob koncu leta delamo bilanco za nazaj in pregledujemo, kaj smo izdali, kaj bi lahko; takrat tudi primerjamo knjižno žetev z žetvijo preteklih let. Slovenski knjižni trg je kljub majhnosti vendarle tako velik, da bi nas samo naštevanje vseh izdaj zavedlo predač. Tudi ni naš namen dati kakega

statističnega ali bibliografskega pregleda izdaj v določenem obdobju. Naj zato v tem pregledu izdaj minulega leta pregledamo v obrisih letošnjo slovensko knjižno žetev, morda bolj domača, izvirna dela, predvsem pa tiste knjige, ki govorijo o osvobodilnem boju, o vojnah in revoluciji. Naš pregled tudi ne more biti popoln, kajti treba je upoštevati, da bo od tedaj, ko je sestavljen pregled, do konca leta v enem mesecu nekaj knjig še izšlo.

Najprej moramo spregovoriti o izvirnih slovenskih novitetah. V letu 1967 smo ugotavljali, da kakih velikih zadev-

nih tekstov nismo dobili. Lani smo poročali, da v letu 1968 kaj posebno presenetljivega na slovenski knjižni trg ni prišlo, vendar pa je bil viden napredek v kvaliteti. Pač zato, ker so založbe skrbile svoje programe in je izbor strožji. Pa tudi zato, ker so tudi slovenski bralci danes zahtevnejši. Tisto, kar je bilo dobro morda pred desetimi in več leti, to danes ne more več ustrezati. Nekaj podobnega lahko ugotovimo tudi za leto 1969. Kakor je na eni strani število izvirnih slovenskih novitet približno enako, tako pa je kvaliteta izdanih knjig vse boljša.

Lani smo na prvem mestu poročali o romanu Toneta Svetine Ukana. Letos smo pričakovali tretjo in zadnjo knjigo tega romana. Žal pa se je izid precej zavlekel in tako o tretji knjigi tega obširnega partizanskega romana, enega najboljših zadnjih let, še ne moremo poročati. Tekst, ki izrazito govori o zadnji vojni v Poljanski dolini, je pravzaprav le Vladimira Kavčiča roman Žrtve, katerega sta izšli že dve knjigi. Verjetno bo literarna kritika to obširno delo o usodnem času doline in njenih ljudeh, ocenila kot najboljši tekst tega leta, čeprav bo celotna izdaja razbita na tri leta. Usodno dogajanje in obračuni med ljudmi so napisani psihološko prenikavo, v moderni pripovedni tehniki, vsekakor pa tako, da knjiga bralca prevzame.

Drugi tekst, ki ga v tej zvrsti moramo omeniti, je knjiga iz okupiranega Maribora, roman pisateljice Nade Gabrovič Vsaka noč mine. Tu pa moramo ugotoviti, da gre za manj uspešno delo mariborske pisateljice, ki si je s svojimi prvimi knjigami pridobila tako bralce kot kritiko. Roman Vsaka noč mine je sicer uspel prikaz morečega ozračja v okupiranem mestu, kot celota pa je to ostal poskus, da bi poglobljeno obravnavala medvojne razmere in usodo ljudi v vojnem času.

Tretji tekst se tematike je povest Ivana Jana Mrtvi ne lažejo (obe zadnji knjigi je izdal zavod Borec). Gre za neke vrste akcijski roman, ki nima večjih umetniških pretenzij. Kot akcijski roman pa je delo napisano tako, da nas kot pripoved o razkrivanju izdajalcev, dovolj ne pritegne.

Zato pa moramo toliko bolj pozdraviti novo knjigo Manice Lobnikove Mlade trave (založba Mladinska knjiga), ki je prinesla pripoved avtorice o doživetjih v partizanih, toda morda še bolj izpoved kakor pripoved. Čeprav pisateljica prikazuje dogodke in svoja doživetja v zadnjem letu vojne, pa se vendar zdi, da so vojni dogodki, pohodi, akcije, trpljenja,

opisani bolj mimogrede. Bistvo knjige je izpoved mladega dekleta, prikaz notranjih stisk, težav in razočaranj, spoznanj in upanj. Zato ne gre za običajno knjigo o partizanstvu, kakršnih smo dobili že precej, temveč za izpoved o notranjih stiskah in spoznanjih sveta v usodnem vojnem času.

Anton Ingolič se v svojem najnovejšem romanu Šumijo gozdovi domači loteva povojne problematike, ko so nesmiselno izkoriščali in uničevali slovenske gozdove neposredno po vojni. Vendar je ta njegov kritično napisani tekst o naši povojni družbeni stvarnosti, tekst o politiki na vasi in tekst o usodi intelektualca, nekdanjega partizana, tesno povezan z našo revolucijo. Ingoličev roman je kot dokumentarno delo odlični, manj pa morda kot roman o človeku, ki se upira taki politiki, bori za poštenje in pravico, pa v tem boju podleže. Kot celota pa je ta obširna pripoved samo še en dober roman v vrsti številnih Ingoličevih del, v katerih postaja vse bolj zrel, kritičen in tudi duhovno poglobljen. Zato lahko govorimo o zrelem in branja vrednem pripovednem delu sodobne slovenske proze.

Manj pa nas navduši roman o sodobni stvarnosti, ki ga je pod naslovom Stolpnica osamelih žensk napisala Mira Miheličeva (založba Lipa). Avtorica predstavlja vrsto ženskih likov in njihovih usod, ki so se začele že pred leti, deloma tudi med vojno, vendar je nekoliko ohlapen in manj zanimiv roman o ženskih usodah. Dogajanja v romanu je malo, več je pripovedovanja o dogajanjih. Pisateljica upira svoj pogled v preteklost, in kar se zgodi v sodobnosti, je vse bolj odmev nekdanjega, tudi vojnega časa. To pa daje romanu neko statičnost. In ker tudi ves tekst ni napisan posebno zanimivo, bo knjiga slovenske bralce najbrž manj ogrela.

Med novelističnimi zbirkami moramo na prvem mestu omeniti zbirko novel Vitomila Zupana Sončne lise, ki vsebuje nekatere Zupanove znane partizanske novele, predstavlja pa sicer izbor pisateljave proze. Knjigo Zupanovih novel bodo gotovo mnogi prebrali in Cankarjeva založba je storila prav, da je pisatelj, morda malce pozabljenega, znova predstavila.

Če se ozmemo po drugih slovenskih novitetah, bomo kmalu pri kraju. Ni jih ravno največ. Mimi Malenškova je izdala ne najbolj dognan roman o skladatelju Jakobu Gallusu Poslušaj zemlja (Lipa), ki pa je kot vsi biografski romani vendarle deležen širšega zanimanja. France Bevk je pri Mladinski knjigi izdal knjigo

o svoji mladosti. V njej je na prvo mesto postavil dve že objavljeni deli, polovico knjige o svojih mladih letih, do prve svetovne vojne, pa napisal na novo. V tej svoji pripovedi se je izkazal kot pripovednik v svojih najboljših delih. Lepo je uspel tudi najnovejši roman iz sodobnega življenja Leopolda Suhodolčana Bog ljubezni (založba Obzorja). Kvaliteta je knjiga Pavla Zidarja kratkih novel in črtic z naslovom Stanja (Cankarjeva založba), manj pa Oskarja Hudalesa zgodovinski roman Požar krvi, posvečen najstarejšemu obdobju slovenske zgodovine. Že zaradi popolnosti tega pregleda moramo omeniti uspele prvenec Nade Matičič, roman Svetloba v somraku, knjigo Nade Kraigherjeve Dokler živimo ter Jožeta Snoja eksperimentalni roman Hodnik; obe sta izšli pri mariborski založbi Obzorja. Vlado Peteršič se je predstaval z romanom Brazgotina, ki je deloma partizanski, deloma pa ljubezenski roman. Morda bi navedli še najnovejšo knjigo Pavla Zidarja Jugo, povest o življenjski usodi učitelja, pa bi serijo izvirnih novitov lahko končali. Seveda so slovenske založbe izdale še vrsto drugih knjig slovenskih avtorjev. Naj samo omenimo, da je Državna založba s svojimi izbranimi deli slovenskih klasikov prišla do devetdesete knjige, da je Mladinska knjiga izdala več kompletov izbranih del slovenskih avtorjev v zbirki Naša beseda in so dela slovenskih klasikov izhajala še v okviru raznih drugih zbirk. Toda naštevanje vseh teh izdaj bi nas zavedlo na stransko pot. Izgubili bi se že v samem naštevanju knjig, pregled nad knjižnim trgom, tistih živih sodobnih izdaj, ki nas posebej zanimajo, pa bi izgubili. Lahko bi omenili tudi izredno bogato letošnjo pesniško žetev, saj se je pojavilo toliko pesniških zbirk, kot le malokdaj prej. Novi in neznani avtorji, pa tudi priznani pesniki so pri slovenskih založbah našli vso podporo in razumevanje. Končno smo morali tudi dela mladinske literature pustiti v nemar.

Zato pa nas toliko bolj zanimajo dela, ki niso čisto leposlovna in sodijo bodisi med dokumentarna dela, spominske zapise ali razprave. V prvi vrsti imamo v mislih knjige, ki govorijo o osvobodilnem boju, vojni in revoluciji. Poglejmo si samo nekaj teh izdaj založniškega zavoda Borec, pa bomo spoznali, da je bila letošnja tovrstna žetev uspešnejša od lanske. Med spominskimi knjigami moramo na prvem mestu omeniti odlično napisano knjigo Ladislava Grata-Kijeva V metežu. To je knjiga, ki jo je zaradi sočnosti, pristnosti posredovanih doživetij

in iskrenosti v prikazovanju dogodkov vredno vzeti v roke.

Knjiga Janka Ošnjaka Pod Matajurjem je deloma posvečena avtorjevemu doživetju med vojno deloma pa rodni Beneški Sloveniji, ki je tako dobila eno redkih predstavitev v knjigi. Manjšo novost predstavlja knjiga Janeza Gerčarja Begunje, ker gre bolj za dopolnjeno dokumentarno knjigo o gestapovski mučnici kot pa za noviteto. Zbornik spominskih sestavkov, nanašajočih se na oktobrsko revolucijo, predstavlja knjiga Jugoslovani v oktobru, pri kateri pa gre deloma za izvirno delo deloma za prevod prispevkov avtorjev iz drugih predelov Jugoslavije. Spominske narave je tudi knjiga Antona Ahčina-Darka Spomini iz štirih brigad (Obzorja).

Sicer pa letošnja bera knjig te vrste ni tako majhna. Naj omenimo knjigo Franceta Klopčiča Velika razmejitve, ki jo je izdala Državna založba Slovenije. To delo, ki smo ga dobili šele za petdeseto obletnico ustanovitve Komunistične partije Slovenije, prinaša študijo o nastanku Komunistične partije aprila leta 1920 in o njeni dejavnosti od maja do septembra 1920. Ta preprosto in jasno napisana študija je zapolnila vrzel v slovenski politični zgodovini, želeli bi bilo le še knjige o nadaljnjih obdobjih v delovanju Partije. Ustanovitev je naslov prve knjige v zbirki Dokumenti štirih generacij, posvečene isti temi, ustanovitvi Komunistične partije Slovenije. Ta knjiga, ki jo je prav tako uredil France Klopčič, predstavlja dopolnitev prejšnje, le da ima poleg uvoda predvsem dokumente in slikovno gradivo na omenjeno temo. Knjiga Alenke Nedog je posvečena življenju in revolucionarnemu delu Toneta Tomšiča. Avtorica je zbrala veliko gradiva in posredovala bralcem nova dognanja o politični zgodovini v času med vojnami. Obenem pa pomeni ta knjiga eno prvih tehtnejših del, posvečenih slovenskim revolucionarjem, eno prvih knjig, ki so šele v zasnovi, pa bi bile že zdavnaj morale priti na dan. O dogodkih na Češkoslovaškem govori knjiga Janeza Staniča Češkoslovaška nevarnost (Mladinska knjiga), o slovenskem partizanskem gospodarstvu pa je obširno študijo napisal zgodovinar Metod Mikuž (Borec). Janez Gustinčič je avtor še ene knjige o Češkoslovaški in usodnih dogodkih v njej v letu 1968, izšle pri Državni založbi. Ne smemo prezreti odlično napisane knjige o peti prekomorski brigadi, katere avtorji so Jože Smit, Rado Bordon in Albert Klun, knjige, ki ni pomembna samo kot zgodovinski vir, temveč tudi kot knjiga, ki je

nekatera delikatna vprašanja v zvezi z udeležbo mobiliziranih slovenskih fantov v nemški vojski postavila na pravo mesto. To knjigo je izdalo časopisno založniško podjetje Soča v Novi Gorici, ki je poskrbelo za izdajo še dveh tovrstnih zbornikov, knjig o partizanskih letalcih-prekomorcih (avtor Rafael Perhauc) in o tankistih-prekomorcih (avtorja Babič in Luštek). Naj opozorimo na knjigo Edvarda Kardelja Potovanje skozi čas, ki sicer ni novost na knjižnem trgu, toda nova, ilustrirana izdaja tega dela, ki je v propagiranju naprednega pojmovanja zgodovine odigralo pomembno vlogo, pomeni ne samo novo zanimivo izdajo, temveč tudi knjigo, ki bo tudi današnjim mladim bralcem pripomogla bolje spoznavati zgodovino človeškega rodu. Tudi knjiga s poslovilnimi pismi na smrt obsojenih (Obzorja) ni novost, saj gre le za dopolnjeno in razširjeno izdajo knjige, ki je prišla na knjižni trg že pred leti. Dopolnjeno in razširjeno izdajo predstavlja tudi nova objava Spominov znanega slovenskega revolucionarja in političnega delavca Ivana Krefata. Tudi ta knjiga je izšla pri Obzorjih.

Med knjigami družboslovja in politične literature naj zabeležimo knjigo Marjana Britovška Revolucionarni idejni preobrat med prvo svetovno vojno, ki obravnava polom druge internacionale, pa Vladimira Pertota knjigo Ekonomika mednarodne menjave v intervencionizmu (Cankarjeva založba) pa knjigo Abeceda ekonomije Franceta Černeta (Mladinska knjiga). Pri tej založbi je izšla tudi knjižica Andreja Novaka o krizi na Bližnjem vzhodu, omenili pa bi lahko še nekaj podobnih knjig, med njimi tudi takih, ki izidejo še do konca leta.

Po tem pregledu izvirnih slovenskih leposlovnih del in del dokumentarne narave seveda ne smemo prezreti prevodov, saj zavzema prevodna literatura v naši založniški dejavnosti več kot pomembno mesto. Naj na prvem mestu zabeležimo prevod iz jugoslovanske književnosti. Letos je teh prevodov malo. Toda roman Mladena Oljače Kozara (Mladinska knjiga) je gotovo odlična umetniška stvaritev, predvsem pa najboljši tekst na tematiko osvobodilnega boja, kar so jih v letu 1969 izdale slovenske založbe. Knjiga, napisana v moderni pripovedni tehniki, je epopeja o ljudstvu izpod Kozare in o silnem trpljenju v letu 1942. Kot zanimiv roman in kot dovršena umetniška stvaritev je to delo v svetu že znanega pisatelja, vredno priznanja in zasluži pozornost bralcev. Nič manj ni zanimiv roman nem-

škega pisatelja Heinza Konsalika V omami LSD (založba Lipa), ki sicer govori predvsem o posledicah mamila LSD in sodobni nemški stvarnosti. Ima pa tesno povezavo z minulo vojno in ga zato lahko uvrstimo v to vrstst pripovednih del. Tekst češkega pisatelja Milana Kundere Šala pripoveduje o usodah čeških intelektualcev med stalinističnim terorjem na Češkem. Umetniško ta tekst sicer ni vrhunska stvaritev in je morda bolj kronika kot roman, je pa branja vreden, čeprav nam posreduje v literarni obliki le to, kar o češki stvarnosti vemo iz drugih virov. Knjigo je izdala DZS.

Nekaj del s to tematiko je v svojem knjižnem programu za leto 1969 napovedala založba Lipa, vendar o njih še ne moremo poročati, ker knjige še niso izšle. Pač pa je založba Obzorja že izdala nekaj knjig na to temo. Naj omenimo knjigo znanega nemškega pisatelja Hansa Hellmuta Kirsta Zadnjo karto izigra smrt, knjigo, ki pripoveduje o znanem vohunu Richardu Sorgeju. Delo bralca informira, obenem pa ga sili k razmišljanju. Iz programa te založbe naj omenimo roman Hansa Habeja o nacističnem filmskem režiserju in njegovem sinu (Christoph in njegov oče), roman Zadnjih sto dni, ameriškega avtorja Johna Tolanda in roman o usodi revolucionarja, ki ga je napisal madžarski pisec Sandor Somogyi Toth pod naslovom Bil si prerok. Prezreti tudi ne smemo romana Volkovi (Cankarjeva založba), ki ga je napisal H. H. Kirst in govori o stari mazurski vasi, na meji med Poljsko in Nemčijo ter usodah ljudi te vasi.

Več je v letošnjem letu izšlo prevodov knjig, ki ne vsebujejo pripovednih del in so bolj dokumentarne narave. Čeprav je med temi deli tudi nekaj takih knjig, ki so že na meji med leposlovjem in dokumentarno literaturo (na primer spominov), jih uvrščamo na to mesto, ker vsekakor bolj sodijo sem. Seveda pa to ni bistvenega pomena, poglavito je, da izid teh knjig beležimo in nanje opozorimo bralce.

Če začnemo s prevodi iz srbohrvaščine, moramo omeniti knjigo Nikole Nikolića o taborišču smrti Jasenovac (Borec). Pri časopisnem podjetju Delo je izšla izredno zanimiva knjiga Vladimira Dedičera Izgubljeni boj J. V. Stalina, knjigo o spopadu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo po letu 1948. Čeprav gre sicer za avtorjevo pripoved o osebnih doživetjih, pa vsebuje ta knjiga toliko avtentičnega gradiva o resničnih dogajanjih, da mimo teh podatkov ne bo

Maksim Sedej: Konjeniška bitka, 1953, lesorez

mogel noben zgodovinar. Podobno temo obravnava v svojem delu Svetozar Vukmanović-Tempo. Gre za publikacijo Stalin in Jugoslavija, ki je pri Mladinski knjigi izšla v zbirki aktualnih del Pričevanja. Knjiga Dragana Taškovskega Rojstvo makedonskega naroda obravnava zgodovino makedonskega naroda.

Lani smo poročali šele o prvi knjigi de Gaullovih spominov, ki jih je posredovala slovenskim bralcem Državna založba. Letos pa lahko poročamo o drugi in tretji knjigi tega zanimivega avtobiografskega pričevanja, ki ga je vredno brati. Enako je zanimivo delo Vzpon in propad tretjega rajha, ki ga napisal ameriški publicist William Shirer in obravnava zgodovino nacistične Nemči-

je od prvih začetkov hitlerizma do konca druge svetovne vojne. Sovjetski zgodovinar Nekrič je napisal kritično delo o prvih mesecih vojne med Sovjetsko zvezo in Nemčijo. Prav je, da je Mladinska knjiga to delo pripravila tudi za slovenske bralce. Večjo pozornost bo gotovo pritegnila knjiga o konferenci v Jalti (Borec), delo ameriškega avtorja Arthurja Conteja, saj je ta knjiga posvečena konferenci, na kateri so voditelji treh zavezniških držav odločali o delitvi sveta. O sodobni gospodarski problematiki in o invaziji ameriškega kapitala ter tehnologije v Evropo govori zanimiva knjiga francoskega publicista Servan-Schreiberja, izšla pod naslovom Ameriško izzivanje (Državna založba).

Knjiga Juliusa Maderja Roparski zaklad (Borec) pripoveduje o nacističnem ropanju dragocenosti in njih skrivanju pred koncem vojne. Pri Državni založbi izidejo še spomini sovjetskega maršala Zukova ter izbor spominov sovjetskega pisatelja Ilije Ehrenburga. Biografije o nacističnih veljakah Göringu, Goebbelsu in Himmlerju (Obzorja) jemljejo ves blišč nacističnim veljakom. Biografija o znanem sovjetskem agentu Philbyju (Cankarjeva založba) pa je menda najboljša od štirih knjig, ki so bile doslej napisane o tem izrednem angleškem veljaku, članu angleške protiobveščevalne službe, dejansko pa sovjetskemu agentu. Tudi knjiga Španija proti Španiji, knjiga o španski državljanski vojni (avtor je Hugh Thomas) je, sodeč po ocenah, najboljšo tovrstno delo o usodni državljanski vojni. Knjiga je našla svoje mesto v zbirki Bios Cankarjeve založbe. Založba Lipa je napovedala štiri knjige o drugi svetovni vojni, vendar knjig do danes še ni na knjižnem trgu. Že ta bežni pregled kaže, da je tovrstnih del precej in so tudi slovenske založbe poskrbele, da so slovenski bralci seznanjeni s tovrstnimi aktualnimi dogajanjem in zanimivimi knjigami tujih avtorjev.

Ce sedaj skušamo napraviti kritično bilanco, lahko to strnemo v nekaj ugo-

tovitev. O izvirnem slovenskem leposlovju je težko soditi, ali je napravilo korak naprej ali pa je stagniralo. Vsekakor veliko posebno velikih del nismo dobili. Izvirno slovensko pripovedno literaturo označimo lahko za solidno. Pač pa je opaziti, da je izšlo več neleposlovnih del, zlasti takih, ki govore o vojni, revoluciji. Lotili smo se tém, ki so že dolgo čakale na obdelavo. Posebno pa velja to še za prevode. Medtem ko je bilo letos manj prevodov romanov, ki govore o vojni in revoluciji, pa je izšlo vse več dokumentarnih del, prevodov iz tujih literatur. To je razumljivo, ker se pač skušamo vse bolj vključiti v dogajanje po svetu in tudi držati korak z literaturo o aktualnih političnih in gospodarskih dogajanjih po svetu. Vsekakor so slovenske založbe v izdajanju prevodne literature močno napredovale, tako po aktualnosti del kot po njihovi kvaliteti. Pri domačih delih so pač bile navezane na domačo tvornost. Medtem ko je izvirna slovenska poezija v l. 1968 doživela v izdajanju knjig izreden razmah, pa velja za pripovedništvo in dokumentarna dela domačih avtorjev zgolj ocena solidnost. Več poguma, več zagnanosti pa bi tudi v tem pogledu ne škodilo.

S. R.

Edvard Kardelj: Potovanje skozi čas

Pod naslovom Edo Kardelj: Potovanje skozi čas je junija leta 1934 pri takratni Mladinski Matici v Ljubljani izšla knjiga, ki je zbudila velik odmev. Vse takratne slovenske revije so zabeležile njen izid in knjigo pozitivno, deloma pa tudi negativno ocenile. Revija Književnost je zapisala, da je pisatelj podal zgodovino človeške družbe od pradede do danes brez vsake sentimentalnosti in filozofiranja. »Ustvaril je kritičen pregled nastajanja in razvoja človeške družbe na ekonomski podlagi. Vse je povedano jasno in razumljivo, obenem pa napeto.« Tudi Ljubljanski zvon je knjigo dobro ocenil in zapisal: »Misel, uvesti mladega bralca v gospodarsko zgodovino človeštva, je gotovo posrečena, toda težko izvedljiva. Treba je najti posebno obliko, ki se prilaga umskim zmožnostim otroka na tej stopnji razvoja. Kardelj se je odločil za pripovedno

obliko, da bi otrok ne odložil knjigo kot nezanimivo že po prvih straneh.« Tudi pedagoško glasilo Popotnik pozitivno ocenjuje knjigo, enako tudi tedanji dnevnik Jutro. Dijaški list Mentor je avtorju izrekel priznanje, da pač prijetno seznanja mladino z zgodovino gospodarstva, seveda pa je list tudi ugotovil, da je idejno, materialistično gledanje napačno. Iz svetovnonazorskih in političnih gledišč je (po podatkih B. Gerlanca v reviji Knjiga, iz katere so ti podatki) delo odklonila tudi Mladika. Vsekakor pa je bila to knjiga, ki je imela med vsemi izdajami Mladinske matice najširši odmev. V posredni obliki pa je knjiga imela svoj neprijeten odmev še leto kasneje. Zaradi anonimne ovadbe prosvetnemu ministrstvu v Beogradu je takratni minister prosvete predlagal celo ukinitve Mladinske matice, češ da zastruplja slovensko krščansko mladino s

spisi, ki vodijo v komunizem. Slovensko učiteljstvo, ki je vodilo Mladinsko matico, je protestiralo proti takim naklepom in glavni prosvetni svet je predlog o ukinitvi Mladinske matice zavrnil. Ta pomembna slovenska mladinska založba je ostala, Kardeljeva knjiga pa je med mladimi slovenskimi bralci odigrala pomembno vlogo in so jo vse do vojne močno iskali.

Kardeljev spis je drugič izšel v knjigi leta 1964 pri Pomurski založbi v Murski Soboti. Kot izvem iz avtorjevega predgovora, se je avtor pomišljal, da bi knjigo znova izdal. Pristal je na ponovno izdajo, ker je delo svojstven primer takratnega širjenja revolucionarne misli. Delo bi bilo potrebno dopolnitve in popravkov, toda pisec se je odločil, da delo pusti tako, kot je bilo. Zaradi takratnega absolutizma in cenzure marsikatera misel ni mogla biti razvita do večje jasnosti in marsikatera beseda ni bila dorečena ali pa povedana po ezopovsko. Vendar je avtor pustil spis v taki obliki, kot je bil napisan pred tridesetimi leti, da ne bi izgubil barve časa, v katerem je nastal.

Zdaj imamo to Kardeljevo mladostno delo znova na knjižnem trgu. V novi knjižni zbirki Naš čudoviti svet, katero začenja, je delo ponovno izdala Mladinska knjiga v Ljubljani. Seveda knjiga danes ne pomeni več novosti niti nima več takega pomena kot ga je imela pred petintridesetimi leti, ko je bila revolucionarno dejanje v mladinski literaturi in izobrazbi mladega rodu. Knjiga pa bo vendar koristila tudi današnjemu mlademu pokolenju, saj konec koncev vendarle nimamo dosti knjig, ki bi tako po-

ljudno in zanimivo podajale zgodovino človeštva. Knjiga je sicer imela podnaslov gospodarska zgodovina. Toda knjiga daleč presega okvir gospodarske zgodovine, saj gre dejansko za občo zgodovino človeštva, za zgodovino razvoja človeškega rodu, človeške družbe in človeške misli. Poglavlja, ki imajo svojstveno privlačne naslove, so pač zaradi ezopovskega načina pisanja knjige morala dobiti take naslove. V resnici pa predstavljajo poglavja posameznega obdobja v razvoju zgodovine človeštva od prvih začetkov do kapitalizma in najnovejšega časa. Tudi pisanje, zlasti njega neposrednost, pripomore k temu, da je branje zanimivo in bralca pritegne. Tako Kardeljev spis — ki bo hkrati prvič izšel tudi v srbohrvaščini — še vedno prihaja med naše mlade ljudi kot tehten prispevek za sodobno, materialistično pojmovanje sveta.

Ob sedanji izdaji je potrebno ugotoviti še nekaj, in sicer opremo knjige oziroma ilustracije. Že predvojni recenzenti so opozarjali na bistveno pomanjkljivost, pomanjkanje slik. Tudi izdaja pri Pomurski založbi je imela skromno likovno opremo. Sedanja izdaja Kardeljevega spisa pri Mladinski knjigi pa je opremljena tako, kot si za vsako tovrstno knjigo lahko samo želimo. Knjigo je opremil kritik in esejist Oto Bihalji-Merin, ki je poskrbel za res prefinjeno likovno opremo knjige. V tekst je odlično vkomponiral barvne podobe, fotografije in risbe, ki kar mogoče popolno dopolnjujejo tekst. Tako je knjiga postala popolnejša ne glede na to, da je že tudi zaradi samih odličnih podob privlačnejša za vsakega mladega bralca.

S. R.

Ob katalogu Muzeja ljudske revolucije

Muzej ljudske revolucije Slovenije je izdal in založil katalog oziroma vodnik po stalni razstavi, ki muzeološko prikazuje zgodovinsko obdobje o naprednem delavskem in splošno ljudskem gibanju med svetovnima vojnama ter med narodnoosvobodilnim bojem in ljudsko revolucijo na Slovenskem. Katalog obsega približno 75 strani tekstovnega in fotografskega gradiva dokumentov, dogodkov in predmetov, ki jih razstava obravnava. Slovenska kulturna javnost je tako prišla do priročnika, ki bo poslej ne samo uspešen vodnik po stalni razstavi v

Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani, temveč tudi bogat pripomoček za preučevanje delavskega gibanja, narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije na slovenskem ozemlju.

V uvodu vodnika po razstavi je zapisano, da je izvršni odbor Osvobodilne fronte že 12. januarja 1944 ustanovil »Znanstveni inštitut pri IOOF« z nalogo, da »zbira in pripravlja dokazno gradivo«, ki so ga potrebovali organi narodnoosvobodilnega gibanja in je po osvoboditvi služilo komisijam za dokumentacijo pri sklepanju mirovnih pogodb.

Ne bo odveč, če tudi ob tej priložnosti posvetimo nekaj besed historiatu te naše prve znanstvene ustanove:

Njeni sodelavci so takoj začeli zbirati dokazno gradivo partizanskega in okupatorskega izvora po vsem osvobojenem ozemlju, pa tudi na področjih, ki so jih kontrolirale enote narodnoosvobodilne vojske. Na pobudo inštituta je predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta že 12. marca 1944 izdalo odlok, po katerem so bile vse organizacije, ustanove, podjetja, tiskarne in tehnike, ki so izdajale na osvobojenem ali po narodnoosvobodilni vojski kontroliranem ozemlju, kakršenkoli tisk, namenjen javnosti, dolžne pošiljati po dva izvoda inštitutu. Kmalu za tem je tudi glavni štab NOV Slovenije izdal podrejenim štabom navodila, naj zbira in hrani vse partizansko in okupatorsko gradivo.

Odveč je poudarjati, da so bile pomemben vir dokaznega gradiva za inštitut tudi občasne razstave v nekaterih središčih osvobojenega ozemlja. Te razstave so še med bojem prikazovale partizansko dejavnost na vojaškem, kulturno-umetniškem in gospodarskem področju.

Po osvoboditvi se je Znanstveni inštitut preselil v Ljubljano. Njegova osrednja naloga je bila zbrati arhivsko, knjižno, fotografsko in drugo dokazno gradivo političnih in vojaških vodstev ter množičnih organizacij med NOB iz vseh slovenskih pokrajin, vsega narodnega ozemlja. Desetega februarja 1948 je prevzel delo Znanstvenega inštituta novoustanovljeni Muzej narodne osvoboditve in s tem tudi vso bogato dediščino. V ustanovitvenem aktu je bilo muzeju naloženo, naj iz zbranega gradiva izoblikuje za široke ljudske množice stalno razstavo, ki bo natančno prikazovala dogodke in ideale narodnoosvobodilnega boja. Ker pa Muzej narodne osvoboditve tedaj še ni imel svojih prostorov, je z občasnimi razstavami gostoval v različnih krajih, vzporedno z njimi pa pripravljal stalno razstavo, ki je bila 26. aprila 1955 odprta v prenovljenem Cekinovem gradu.

Leta 1962 se je Muzej narodne osvoboditve preimenoval v Muzej ljudske revolucije. S tem je razširil svoje delovno področje tudi na predvojno delavsko gibanje na Slovenskem. Stalna razstava je bila tako ponovno dopolnjena in prenovljena 7. maja 1965, natanko dvajset let po osvoboditvi.

Kdor se je kdajkoli mudil v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani v tivoliskem gradu, bo predobro vedel, koliko

truda so morali njegovi sodelavci vložiti v tisto, kar je danes prikazano obiskovalcu. Katalog oziroma vodnik po razstavi, ki so ga pripravili sodelavci muzeja Milan Brezovar, Franc Krese-Coban, Mira Mihevc, Zorka Tribušon in Matija Žgajnar, oblikovno pa uredil oblikovalec zbirke Lojze Gostiša, nas pregledno popelje skozi vse prostore muzeja in tudi izčrpno komentira ob sleherni zbirki.

Napredno delavsko gibanje, nastanek jugoslovanske države, komunistična stranka na Slovenskem, obznana in zakon o zaščiti države, gospodarska kriza, boj komunistične stranke Jugoslavije proti šestojanuarski diktaturi, slovensko narodno vprašanje, ljudska fronta, Slovenci v španski revoluciji, ustanovni kongres komunistične stranke Slovenije, zveza delovnega ljudstva, peta državna konferenca — to so poglavja iz slovenskega delavskega gibanja med vojnama, ki jim katalog oziroma vodnik po razstavi odmerja dobršen del svojega prostora, opisana pa so tako predstavno, da bi gradivo iz te edicije lahko rabilo tudi študiju novejšo slovenske zgodovine po naših šolah. V tem je tako dvojna vrednost te brošure.

Jugoslavija in trojni pakt, napad nanjo 6. aprila 1941, Slovenija pod nemškimi, italijanskimi in madžarskimi okupatorji, sodelovanje slovenske buržoazije z njimi, ustanovitev vojnega komiteja s tovaršem Titom na čelu, ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda, partijska konferenca 1. in 2. junija 1941 v Trnovem v Ljubljani, ustanovitev glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet 22. junija 1941, napisne, trosilne in sabotažne akcije v prvih mesecih odporiškega gibanja, zasedanje vrhovnega plenuma osvobodilne fronte pa ustanovitve prvih partizanskih čet na slovenskem ozemlju — tem dogodkom in dogodom med drugo vojno v širšem evropskem oziroma svetovnem prostoru katalog prav tako posveča bogato gradivo, da ne omenjamo posebej podrobnosti opisov in temu dodanega fotografskega gradiva o vstaji na Gorenjskem, o večjih vojaških spopadih partizanskih čet z okupatorji, o preseljevanju Slovencev na Gorenjskem in Štajerskem, o nasilnem ponemčevanju našega življa, o nasilju, ki se je začelo v Rašici 18. septembra 1941, nadaljevalo pa v Begunjah, koder so nacisti ne samo zapirali, temveč tudi strahovito mučili in streljali, do Drage, Frankolovega, Radohove vasi, Brežic, Dravograda, Maribora, celjskega Piskra, Murske Sobote itd.

Katalog spregovori posebej o tretji dvorani:

Koncentracijska taborišča, ofenziva partizanske vojske, osvobodeno ozemlje in ljudska oblast, narodna zaščita, varnostno obveščevalna služba, Ljubljana v boju pa radio OF, plebiscitne akcije, slovenska narodna pomoč, roška in nemška ofenziva, ustanovitev prvih brigad: Tomšičeve, Gubčeve, Cankarjeve in Serčerjeve.

Sledijo zapisi in dokumenti v četrti dvorani Muzeja ljudske revolucije, ki v svojem, sicer baročnem miljeju, obravnava umetnost v narodnoosvobodilnem boju, prikazuje stvaritve pesnikov, pisateljev, slikarjev in glasbenikov v ilegali okupiranih mest, v zaporih, internacijah, koncentracijskih taboriščih, v partizanski vojski in njenem zaledju.

Peta dvorana v Muzeju in katalogu daje vpogled v reorganizacijo NOV Slovenije, komentira politični položaj okrog I. zasedanja AVNOJ v Bihaću, silni ofenzivni razmah narodnoosvobodilne vojske v tem obdobju, prezentira »Dolomitsko izjavo«, v kateri sta skupini kršćanskih socialistov in sokolov v OF priznali komunistični partiji vodilno vlogo. Dosti

prostora oziroma dokumentarnega gradiva je zatem posvečenega ustanovitvi divizij narodnoosvobodilne vojske, kaptulaciji Italije, s katero so belogardišćne enote na Slovenskem izgubile svojega prvega varuha, splošni mobilizaciji v NOV in ofenzivi 7. korpusa, splošni ljudski vstaji v Slovenskem primorju, Zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in deležu slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ v Jajcu, nemški ofenzivi jeseni leta 1943, pa protiofenzivi enot NOV, zločinskim nakanam slovenske kontrarevolucije, da bi obrnile kolo zgodovine itd.

Dogodki si na razstavi v muzeju kot v katalogu slede tudi nadalje po kronologiji, zato jih ne bomo posebej opisovali. Eno pa je gotovo: katalog oziroma vodnik po razstavi Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani je živa zgodovina njenega naslova, naše narodne rasti in ponovnega prebujenja, naše zaverovanosti v prihodnost, ki jo je napovedala partizanska puška. Izdajatelju in založniku tega priročnika gre za to — mimo priznanja — tudi iskrena zahvala!

M. M.

Boj — svojevrstna knjiga v spomin na revolucionarno dejavnost pred vojno

Pred nami je lepo opremljena knjižica, drobna po obsegu, toda svojevrstna in zanimiva po svoji vsebini. Naslov BOJ sicer nakazuje njeno vsebino. Toda ime na avtorja knjiga ne nosi. Zato nas knjiga utegne še bolj zanimati. Deloma gre za prevod iz angleščine, za delo ameriškega pisatelja, deloma pa za pripoved slovenskega revolucionarja. Knjiga ima uvod in še predgovor. Zakaj torej gre pri tej knjižici?

Louis Adamić, znani ameriški pisatelj slovenskega rodu, je v letih 1932—1933 preživel v stari domovini skoraj leto dni. Napredno usmerjeni pisatelj se je v domovini seznanil z razmerami, ki so nastale zaradi diktature kralja Aleksandra. Ameriški pisatelj je v stiku z delavci po Sloveniji in Hrvaški, v stiku s študenti, profesorji in književniki spoznal politično nasilje, ki je takrat vladalo v Jugoslaviji ter se seznanil s preganjanjem komunistov ter naprednih ljudi in s terorjem, ki ga je nad njimi izvajala policija. Do avtorja so prišle vesti o mučenjih v policijskih zaporih v Zagrebu, Nišu, Novem Sadu, zlasti pa v beograd-

ski Glavnjači. Žrtve policijskega režima so Adamiću same pripovedovale o tem. Eden od teh je bil tudi Edvard Kardelj, ki je Adamiću pripovedoval svoja doživetja v policijskih zaporih. Adamić je po vrnitvi v Ameriko o vsem tem napisal knjigo. Napisal ji je predgovor, v katerem je ameriške bralce seznanil z razmerami v Jugoslaviji. Bistvo knjige pa predstavlja pripoved Edvarda Kardelja, kakor jo je zapisal Adamić. Na koncu knjige, ki nosi naslov *Struggle* in je v New Yorku izšla leta 1935, pa je avtor dodal protestno pismo ameriških književnikov in kulturnih delavcev. To Adamićevo knjigo smo s predgovorom Ivana Bratka dobili sedaj tudi v slovenščini. Izdala jo je Državna založba Slovenije.

»Boj, ki je jedro pričujoče knjige,« piše Ivan Bratko v svojem predgovoru k slovenski izdaji, »objavljamo prvič v slovenskem jeziku. Po sedemindesetih letih vračamo iz angleščine v slovenski original to kratko, a pretresljivo listino. V založbi smo sodili, da tudi zdaj — ob petdesetletnici Komunistične partije Jugoslavije — ne bomo prepozni, saj je

Struggle še vedno živ, dokler se bo človeštvo bojevalo proti premišljenim nasilnikom in njihovim vedno podobnim metodam: proti pritisku, mučenju, zastrášanju in pobijanju najnaprednejših. Kosmajac, Stanković in drugi mučitelji sadisti, o katerih govori Struggle, mi ne bodo nikoli zbledeli v spominu. Ko smo kot gimnazijci pred petintridesetimi leti poslušali krvave zgodbe o tem, kaj so počeli v Glavnjači in na policijah v Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu in drugod, sta nas spreletavala srh in ogorčenje. Ko je pozneje, po letu 1932 nas same doletela usoda robijašev, je Aleksandrova strahovlada že slabela, mučili in pretepali so manj. Boj nam v življenjskih podobah razgrne eno najtežjih obdobj v naši zgodovini, nemara najstrašnejše za komuniste, saj so tedaj predstavljali potisnjeno manjšino, ki je bila deležna spoštovanja in simpatij ljudstva, ne pa še njegove dejavne in vsestranske podpore. Knjiga, ki leži pred nami, je kot triptih. V sredi je glavni del: Edvard Kardelj, ki mu je bilo tedaj trindvajset let, pripoveduje Louisu Adamiču, staremu petintrideset let, zgodbo o svojih romanjih skozi policijske mučilnice od Ljubljane prek Zagreba do Beograda. Njuno prvo srečanje je pripravil Boris Kidrič. Ob straneh pa sta preprosti in pristni Predgovor Louisa Adamiča ter Protestno pismo ameriških pisateljev, znanstvenikov, urednikov, univerzitetnih profesorjev, založnikov in drugih zoper vojaško fašistični teror v Jugoslaviji...«

Ivan Bratko ugotavlja, da je Adamič mojstrsko opravil svojo nalogo, ko je v predgovoru seznanil ameriško javnost z razmerami v Jugoslaviji. Adamičev predgovor je v resnici tak, da bo še danes mnoge, ki policijskega terorja v stari Jugoslaviji niso občutili, seznanil in prepričal o tem, kakšne so bile metode policijskega režima. Adamič v predgovoru prikazuje razpoloženje večine prebivalstva stare Jugoslavije, ki je nasprotovalo kliki politikov, kapitalistov in militaristov, delujočih po navodilih kralja Aleksandra. Nato opisuje težke gospodarske, družbene in politične razmere, posebej pa še revolucionarno dejavnost komunistov. Proti njim nastopa policijski aparat 15 000 tajnih agentov in 60 000 uniformiranih žandarjev, katerim pomaga vrsta ovaduhov med natakarki, prodajalci, sprevodniki pa tudi študenti. Kakšen je teror v policijskih zaporih, zlasti v Glavnjači, prikazuje Adamič podrobneje in beleži, da je v času njegovega pisanja v zaporih 2460 političnih preganjancev, obsojenih na eno do dvanajstih

let. Pri tem ugotavlja, da se metode policije lahko primerjajo z inkvizicijskimi, da pa so v resnici mešanica metod iz stare Rusije in Turčije.

Osrednji del knjige je pripoved Edvarda Kardelja o tem, kako je sam doživel policijski teror nad seboj, preganjanje in mučenje. Edvard Kardelj je letos sam pojasnil, kako je nastal zapis njegove pripovedi. Ob koncu leta 1929 je bil prvič zaprt za dva meseca, po povratku iz zapor pa so ga postavili za sekretarja SKOJ za Slovenijo. Sredi februarja istega leta ga je policija ponovno aretirala. Zaprl in mučili so ga na ljubljanski policiji, nato v Zagrebu, slednjič pa so ga prepeljali v beograjsko Glavnjačo, kjer je bilo telesno mučenje glavno sredstvo policijskega zasliševanja. Topl in mučili so ga na različne načine, med drugim so ga obesili z najvišjega nadstropja policije in mu grozili, da ga spuste na tla, če ne prizna obdolžitve. Kljub temu da ni ničesar priznal, je bil obsojen na dve leti zapor. »Ko sem se leta 1932 sestal z ameriškim pisateljem slovenskega rodu Louisem Adamičem,« piše Kardelj, »ki je tedaj prvič obiskal Jugoslavijo, me je le-ta prosil, naj mu opišem svoje doživljanje v Glavnjači. To sem tudi storil in mu napisal podrobno poročilo o tem, kar sem sam doživel ali pa kar so doživeli tovariši, ki so bili z menoj v zaporu. Pri tem sem seveda del svojih doživetij pripisal drugim ali pa narobe, da bi s tem policiji onemogočil ugotoviti avtorja tega teksta.« Kardelj se spominja, kako se je trudil napisati zgodbo, ne pa suhoparno poročilo. To je Adamič izrecno želel, ker mu je šlo za čim večji učinek pri ameriškem bralcu. Adamič pa je tekst sam še nekoliko obdelal in to ali ono spreminil, vpletel pa tudi nekaj razlage.

Na koncu knjige je protestno pismo, ki so ga med drugim podpisali tudi Theodore Dreiser, Upton Sinclair, Erskine Caldwell, John Dos Passos in še številni drugi kulturni delavci Amerike. Izvenci pa kot protest proti policijskemu nasilju nad jugoslovanskimi naprednimi ljudmi.

Knjiga Boj, taka kot prihaja sedaj med nas v slovenski izdaji, je dokument boja proti diktaturi in prikazuje, kako je prodirala resnica o jugoslovanskih borbah proti diktaturi v svet. Predstavlja pa danes tudi počastitev spomina Louisa Adamiča, saj je prav s to svojo knjigo pripomogel k prodiranju te resnice med ameriške ljudi. V današnji obliki pa pomeni tudi svojevrstno zanimivost za slovenske bralce.

S. R.

Maksim Sedej: Dvojica, 1955, barvni lesorez

Slikar in grafik Maksim Sedej

Slikar Maksim Sedej je še en naš umetnik slikar, čigar letošnji življenjski jubilej je neopazno minil in do katerega smo dokaj skopi. Njegove monografije nimamo, obsežnejši katalog je izdala Moderna galerija ob njegovi retrospektivni razstavi 1966. leta.

Zakaj sem se spomnila prav na slikarja Sedeja? Poleg jubileja še zaradi občutenih likovnih izpovedi socialne vsebine, predvsem dveh grafičnih ciklusov.

Prvi ciklus linorezov *Predmestje* 1933 je samostojna publikacija desetih listov z naslovi: Jutro, Večer, Ljubezen, Mrtvo dete, Pogreb, Nedelja, Družina, Berač, Bolnik, Brez dela. Le-ta je nastal popolnoma samoiniciativno, deloma še v Zagrebu, deloma v Ljubljani v letih 1932—1933. Nastal je na podlagi resničnih dogodkov iz zagrebškega predmestja in mladostnih spominov kakor linorez Mrtvo dete po dogodku, ko je tašči umrl šestmesečni otrok za pljučnico, Pogreb, ko je moral oče v spremstvu matere sam odnesti krsto z mrtvim otrokom ipd. V zgodnji mladosti in v študijskih letih je namreč slikar dodobra okusil vso bedo proletariata. Komaj štiriindvajsetleten slikar je izdal ta ciklus v samozaložbi. V tiskarni so mu po posredovanju znanca natisnili 25 do 30 izvodov, prodajali pa so ga v Jugoslovanski knjigarni za minimalno ceno. Kasneje pa je slikar še sam natisnil okoli 50 izvodov. Majhna naklada je zadostovala, zakaj socialne motivike Sedeja, Miheliča in drugih umetnikov »družbena smetana«, ki bi njih dela najlaže kupovala, ni želela. Ta motivika je bila za višjo družbo tako neprijetno resnična, da bi morda nazadnje še lahko kakemu pripadniku te zbudila vest. Že s tem resnično doživetim, prepričljivim, motivno bogatim ciklusom je postal Sedej eden najpomembnejših likovnih izpovedovalcev socialne vsebine pri nas.

Leta 1936 je nastal drug ciklus dvajsetih lesorezov kot ilustracije knjige Ludvika Mrzela *Bog v Trbovljah* (samozaložba, tisk Blaznikove tiskarne, izšla v letu 1937 in ponatisnjena 1938). Sorodno socialno-nazorsko usmerjena slikar in pisatelj sta se prijateljsko pogovorila za opremo knjige. Slikar se je seveda moral držati predloge in pripraviti lesoreze k posameznim črticam, inspirirala pa ga je poleg osebnih doživetij še proletarska poezija Čeha Jiriya Wolkerja (npr. *Pravljice* v prevodu S. Trdinove, Ljubljana, 1931). Večino lesorezovnih plošč tega ciklusa je moral socialno ogroženi slikar v najtežjih dneh uporabiti kot kurjavo. Žalostna usoda žalostnega ciklusa še bolj žalostnega položaja slikarja. Ciklus je nadaljevanje prejšnjega, le da je motiv še bolj reducirana in likovno razvit.

Med deli s socialno vsebino je še znano olje *Brez dela* 1941, ki ga je slikar upodobil po naročilu dr. Karla Dobide za Delavsko zbornico, nadalje številne ilustracije itd.

V vseh teh delih je umetnik prikazal životarjenje izkoriščanih, brezposelnih ter njihovih družin s stalnimi spremljevalci — skrbjo, lakoto, boleznijo,

propadanjem, smrtjo; zločine brezobzirnih izkoriščevalcev ob njihovem okoriščanju s tujim delom in sredstvi; ne nazadnje bedo rudarjev, ki jim je kot sin nekdanjega westfalskega rudarja mogel še posebej prisluhniti ob njihovem najbolj težakem delu, ko so za miloščino kopali pod zemljo v stalni nevarnosti, da bodo tam tudi ostali in zapustili nepreskrbljeno družino na milost in nemilost vedno bolj dehumaniziranemu svetu, in še mnoge druge izrodke časa.

Upodabljal pa je tudi vojno motiviko, npr. v olju Pogreb okupatorjeve žrtve (pogreb talca), 1946; Begunci, 1946; Talci, 1962; v lesorezu Izgnanci, 1946 itd. V znanem olju Na balkonu (1937 in 1939) pa je v ospredju češki pisatelj Moravec, ki je zbežal pred Nemci in bil med vojno ustreljen v Karlovcu.

Kot pri socialni motiviki so tudi pri vojni najprepričljivejša dela v grafični črno-beli tehniki, saj so v zanj značilnem barvnem izrazu motivi izgubili vso realnost. Že ostrina sama mu je tuja kot liriku, nadomešča jo z otožnostjo in simboliko.

Motive povojne gradnje je slikar najpogosteje upodabljal v večjih kompozicijah, npr. v freski. Ti pa so le zavirali njegovo ustvarjalnost, saj je moral v njih zatajiti svoje slikarske vrednote.

Socialno obarvan pa je pravzaprav skoraj celoten opus, posebno najpogostejši motiv v skromen prostor utesnjene družine. To noto v njegovih delih tembolj občutimo, če vemo, da je bilo slikarju kljub številni družini dodeljeno stanovanje z ateljejem šele z izgraditvijo teh na Večni poti za študentskim naseljem.

Že ob omenjenem lahko spoznamo tudi pglavitne poteze njegovega značaja — poštenost, skromnost, obzirnost in topel, ljubezniv, tankočuten odnos do bližnjih in okolice. Živi duhovno nadvse bogato življenje ter umetniško

Maksim Sedej: Ilustracija

izredno razgledano, čeprav je zrasel in se razvijal v materialno skromnih razmerah.

Rojen je bil 26. maja 1909 na Dobračevem pri Žireh. Po tehnični srednji šoli v Ljubljani (1923—1925, prof. A. Repič in F. Kralj) je med leti 1928 do 1932 študiral na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu (prof. Becić, Taglia, Kljaković). Študijsko je potoval po Italiji, Franciji, Švici. Leta 1932 se je za stalno naselil v Ljubljani. Bil je med ustanovitelji Kluba neodvisnih 1937. Leta 1949 je bil imenovan za profesorja na Umetnostno-obrtni šoli, 1950 za docenta, 1963 za izrednega in 1965 za rednega profesorja na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani.

Samostojno je razstavljal v Ljubljani, Trstu, Kranju. Prvič se je udeležil razstave 1933. leta. Sodeloval je na številnih razstavah doma in v tujini ter na mednarodnih bienalih v Benetkah 1940 in 1954 in drugih. Leta 1939 je prejel II. nagrado na razpisu Banske uprave (1938) za okrasitev hodnika; I. 1947 II. nagrado za slikarsko delo med NOB in po osvoboditvi Komiteja za kulturo in umetnost vlade FLRJ; leta 1967 Prešernovo nagrado, nadalje tri Levstikove nagrade Mladinske knjige za ilustracije knjig: 1953 Tisoč in ena noč; 1954 B. Magajne: Racko in Lija; 1956 Langusa: Potovanje v tisočera mesta.

Uveljavil se je predvsem v olju (figuralna kompozicija v interierju, krajini, artisti, dela na temo, akti, portreti, tihožitja, po vojni še obmorski in ribiški motivi), nadalje v grafiki (predvsem v lesorezu, ciklus Bog v Trbovljah in povojni lesorezi ter v linorezu, ciklus Predmestje). Ilustriral je številne knjige raznih avtorjev, med njimi L. Mrzela, B. Magajne, L. Zupanca, M. Gorkega, I. Minattija, I. Cankarja, J. Jurčiča, E. Perocijeve, Langusa, J. in W. Grimma, F. L. Bauma, D. Oblaka, O. Župančiča, T. Seliškarja, R. J. Fraermana, dr. F. Smerduja, Kramolca, nadalje V. Winklerja, I. Tavčarja, Travna, dr. M. Avčina, A. Remca, razne pripovedke in pravljice. Pred vojno je sodeloval kot ilustrator v Zvončku, Domu in svetu, po vojni v Pavlihi, Cicibanu, Pionirju. Delal je tudi v freski (npr. kompozicija Zlatorog v Čečevi vili v Ljubljani in kompozicija na Bledu, obe iz leta 1942 in uničeni); z R. Debenjakom kompozicija za Dom milice v Ljubljani 1948; kompozicija za Litostroj — Mladina se vključuje v proizvodnjo 1949, kopiral je še gotske freske za našo veliko srednjeveško razstavo fresk v Parizu 1950.

Slikarstvo Maksima Sedeja se je razvijalo od barvnega realizma na zagrebški akademiji do samosvojega, globoko ponotranjenega, mojstrsko prepesnjenega realnega sveta, kar je dosegel s poenostavljanjem, karakteriziranjem, simboliko. Sledilo je za ustvarjalca tuje obdobje dokumentarno realističnega slikarstva socialističnega realizma. Po njem je prek analitično kubističnega obdobja rahle geometrizacije prišel do novejših izsledkov in iskanj.

Najpomembnejši so njegovi slikarski dosežki v barvno skladnih upodobitvah intimnega družinskega sveta. V te je vložil ves svoj register likovnih rešitev in doživetij. Na visoko mesto se je povzpел tudi v grafiki, ki dopolnjuje njegov slikarski opus in se je poslužuje predvsem v izpovedih dramatične vsebine, po vojni pa tudi v nekoliko širši tematiki. Izredno kvaliteto je dosegel v prefinjeni lirični risbi, osnovi vseh njegovih ustvaritev.

Tipično »sedejevska« je likovna prepesnitev malega sveta, s katerim živi ali mu je po občutju blizu in prav ta poetičnost je glavna vrednota tega občutljivega, polnokrvnega ustvarjalca in umetnika humanista.

Vera Visočnik

Opus Dei nevarnejša politična sila od falangistov

Spremembe, ki so se pred časom zgodile v španski vladi, pomenijo najpomembnejši dogodek v deželi tam od Francovega prevzema oblasti po državljanski vojni. Prvič je bil sploh imenovan predsednik vlade, in sicer Luis Carrero Blanco. In sedaj prvič sestavlja špansko vlado nehomogena politična skupina, ali bolje rečeno — dve skupini. Vse do tega trenutka je Franco diktiral in s trdo roko vodil njeno politiko in vse odločitve. Zdaj pa se je ustvarilo ravnotežje sil. Skupina »tehnokratov« je takoj pompozno zavzela svoje mesto v vladi. Zato so prvič v zgodovini Francove Španije falangisti javno protestirali po ulicah Madrida in svoje nezadovoljstvo glasno izražali s klici: »Dol z Opus Dei!«

Kaj je pravzaprav Opus Dei:

To je politično gibanje katolikov, v katerega je vključeno še članstvo Svetega križa. In vse te politične spremembe v Španiji so povzročili prav oni. Falangisti se močno boje, da v prihodnje ne bodo več dovolj močna politična sila v boju za oblast.

Organizacijo Opus Dei je ustanovil leta 1928 španski podeželski duhovnik, katerega je papež kaj kmalu izključil iz Cerkve in ga razglasil za krivoverca zaradi njegovih brezbožnih idej. Toda le-ta se ni kaj dosti menil za papeževe prepovedi. Okoli sebe je zbiral nadarjeno, a revno špansko mladino in v tedanjih težkih razmerah, ki so vladale v Španiji, imel kmalu že velik krog somišljenikov. Ideje tega podeželskega duhovnika niso bile nič kaj skromne, zato so tudi našle ugodna tla za razvoj. Kajti želel je šolati čimveč nadarjenih, a siromašnih, na vseh fakultetah in ti bi nekoč, ko bodo postala tla v Španiji ugodna, prevzeli oblast v svoje roke. V ta namen so zbrali doma in v tujini ogromno sredstev in kaj kmalu imeli okrog sebe že prvo inteligenco.

Organizacija se je zlasti okrepila po II. svetovni vojni in se vgnezdila tudi v drugih državah. Po neuradnih podatkih imajo danes svoje organizacije že v 73 državah z nad 12 milijoni članov. Poleg tega imajo pod svojim okriljem v svetu že 300 študentskih združenj, prav tako med najrevnejšimi sloji, ki se jim po njihovih ciljih

obeta sijajna prihodnost. Razumljivo je, da so te organizacije v svetu tajne, zato je tudi resnični prikaz razprostranjenosti nemogoč.

Pridobivanje politične moči v Španiji:

Svojo največjo moč je organizacija razvila v Španiji. Nekaj desetletij je delala v strogi tajnosti, a se neverjetno razširila. Toda leta 1957 je ob neki vladni spremembi pridobila ministrsko mesto v njej, kajti novi minister je bil član te tajne organizacije. Tiho in neopazno so v poznejših letih prevzemali ministrska mesta, direktorska mesta v kabinetih ministrov, visoka mesta funkcionarjev, direktorjev bank ter veliko administrativnih mest v mestnih in občinskih upravah.

Tako so člani Opus Dei in svetega križa zaradi nevednosti falangistov tiho in neopazno načrtno prevzemali svoja mesta in tako imajo danes v svojih rokah banke, založbe in časopise, ves kompleks kemične industrije, zunanjo trgovino ter še in še.

Premier Carrero Blanco sicer ni član Opus Dei, vendar ni nikoli pokazal, da mu ti ljudje niso po volji. Ta vojak trde volje je tiho postavil svojo nogo na ladjo, ki kaže, da bo kaj kmalu ena največjih političnih sil v Španiji. Vseskozi si skrivoma prizadeva, da bi na vse položaje vključil čimveč pripadnikov Opus Dei, to se pravi »tehnokratov«.

Tako je član Opus Dei Lopez Rodo prevzel ministrstvo za planiranje, Aleberto Ullastres, nekdanji trgovinski minister je postal predstavnik v SET, Villa Palasi minister za prosveto in tako dalje. Število se bo kmalu povečalo na račun falangistov. Danes je skoraj že vseh štirideset ministrov v vladi Carrera Blanca naklonjeno idejam Opus Dei, če že niso člani organizacije.

»Pohod na Evropo...«

Danes imajo falangisti v vladi le še dva »čista pripadnika. Toda tudi njuni mesti se majeta. Vse kaže, da bosta ob 36. obletnici, odkar se je Franco povzpел na oblast, verjetno zamenjana še ta dva. Ne smemo namreč pozabiti, da je tudi določitev princa Juana Carlosa za naslednika Franca delo

Opus Dei, saj je bil določen kot njihov kandidat številka ena. Lahko rečemo, da je prišel na to mesto prav zaradi podpore ljudi v vladi, kot so Lopez Rodo in številni drugi.

Vsa prizadevanja falangistov, da bi pričali Franca v tej njegovi odločitvi, so bila zaman. Falangisti so zato potegnili na dan največjo tajnost: afero Matesa. Javno so oživili enega največjih škandalov v gospodarstvu Španije vseh časov (80 milijard francoskih frankov je izginilo po prijateljskih zvezah neznano kam). Cikali so na člane Opus Dei in hoteli ob tem diskreditirati nekaj ministrov, članov te orga-

nizacije. Toda vsi ti poskusi falangistov so se razblinili, ker niso imeli oprijemljivih dokazov, nasprotna stran pa veliko, veliko močnejše. Afera Matesa se je morala hitro pozabiti. Pri tem člani Opus Dei niso izgubili političnega vpliva, pač pa so ga še pridobili, tako da so danes sila, ki praktično vlada Španiji.

Pred kratkim je eden izmed njihovih voditeljev izjavil:

»Uspeli smo izpodriniti zadnjo Francovo vlado in uresničili prvo vlado brez falangistov. Kaj kmalu bomo napravili pohod na Evropo!«

NOUVEL OBSERVATEUR, 9. 11. 69

Je napočil trenutek, ko bodo grški generali morali popustiti

Zadnje čase niso potekali nič kaj lahki dnevi za generale, ki so se postavili na čelo Grčije. Pričelo se je z eksplozijo! Karamanlis, nekdanji predsednik vlade Grčije in eden izmed grških politikov, čigar ugled mora priznati tudi sedanja grška vlada, je razglasil režim za tiranski in pozval vojsko, naj ga odstrani. Nato je evropski svet v celoti obsodil početje grške vlade ter pozval vodstvo, naj izključi Grčijo iz članstva na svojem prihodnjem sestanku. Pred kratkim pa so tudi predstavniki NATO pritiskali na svoje vodstvo, da prisili Papandopulos na takojšnjo obnovo človečanskih pravic v deželi in imenuje demokratično vlado. Doma pa sedanjega predsednika napadajo tako levi kot desni politiki, ki podpirajo Karamanlisove grožnje. Soočil se je tudi z dvema zelo uglednima ekonomistoma, Papaligourasom in Pesmazoglouom, ki sta postavila na kocko svojo svobodo, da sta znanstveno podprla javno mnenje in opozorila vlado, da njena sedanja ekonomska politika vodi deželo v zelo resne težave. Poleg tega levicari pogostokrat z bombami napadajo vladne ustanove.

Prav gotovo ni naključje, da se v svojem tridesetmesečnem vladanju sedanja vlada ne počuti preveč lagodno. Celotno ameriški obrambni svet je sprejel nekatera svojega stališča do Grčije. Kako se bodo v Grčiji stvari urejale v prihodnje, je veliko odvisno od ameriških odločitev. Glavno vprašanje je, ali bodo ZDA zopet zavzele tako pomemben položaj v programu vojaške pomoči, ki so ga začasno ustavili po državnem udaru leta 1967. Grška vlada je razjarjena in ponižana, da kot zelo pomembna podpornica Atlantske zveze ne more dobiti več tankov, topov in letal.

Papandopulos si prizadeva, da bi kjerkoli in kakorkoli pridobil orožje, ki ga potrebuje. Američani se dobro zavedajo, da je veliko drugih pripravljenih takoj prodati Grčiji orožje, če bodo še naprej odklanjali velik del vojaške pomoči. Za francosko vlado je znano, da nima velikih političnih pomislekov pri prodaji svojega orožja, saj je še Izraelu velikodušno obljubila vojaška letala mirage, vžela predjem in jih nikoli ni izročila. Večino sedanjih grških politikov ne bi vznemirjali pomisleki, če bi predsednik vlade poslal seznam za nabavo orožja Bonnu, Rimu ali celo Londonu, zlasti zato, ker je grška vojska na splošno zelo dobro opremljena za svojo notranjo varnost. Poleg tega pa je Washington ob tako dobri opremljenosti drugih držav članic NATO pakta z različnimi vrstami orožja, prepričan, da bi mogla bolj kot kdajkoli prej vojaško močna Grčija spremeniti ravnotežje sil v Sredozemlju. Vojaška baza v Libiji — Wheelus je skoraj izgubljena, sovjetsko ladjevje je še vedno navzoče, na Srednjem vzhodu se vsak čas lahko vname kaj hujšega, Italija, kot je videti, leze v neozdravljivo politično krizo. V vsej tej zmedii kaže, da je Grčija v režimu trde roke še zadnja opora, ki stoji v obrambi proti komunizmu. Proti tem vojaškim argumentom pa želi State Department razčistiti z grško vlado in jo vsekar prisiliti, da vrne deželi vsaj malo demokracije, drugače tudi ameriška vlada ne more zagovarjati svoje pomoči pred ameriško javnostjo.

Papandopulosova obsedenost za nabavo orožja je veliko globlja, kot samo ponos vojaka v dobro oboroženi vojski. Osnova njegove moči, ki jo je uporabil za prevrat, je skupina nekaj stotin oficirjev. Ti ljudje

sedaj poveljujejo vsem vojaškim enotam, nadzirajo državno varnost in zavzemajo ključne položaje, odkoder lahko nadzirajo vsa početja generalov. Če bo Papandopulos izgubil njihovo lojalnost, potem bo njegov položaj zelo nestabilen.

To seveda niso tisti vojaki, na katere se je obrnil Karamanlis. Predvsem je apeliral na večino oficirskega kadra, ki še vedno upa na vrnitev kralja Konstantina in so postali zelo vznemirjeni, ko so zvedeli, da bi bila Grčija prav lahko izključena iz Atlantskega pakta. Ta kader je prepričan, da bi pravo vodstvo v Grčiji in z lojalnostjo večine oficirjev še lahko rešilo deželo, sedanje vodstvo pa bi se kljub vsemu lahko častno umaknilo. Seveda ni dvomov, da bo ta večinski oficirski kader postal zelo zaskrbljen, če bodo Grčijo izključili iz »evropskega sveta« in če bi ZDA odgovorile, da v takšnih razmerah, kot danes vladajo v Grčiji, pač vojaška pomoč ni nujna. Mogoče je v teh svojih predvidevanjih Karamanlis le preveč optimističen. Kajti grški oficirji so tista skupina ljudi, ki je v novem režimu pridobila največ, tako materialno kot moralno. Danes so nov privilegiran sloj in v tem trenutku prav gotovo niso nič kaj pripravljeni postaviti na kocko vse, kar so pridobili. Toda mnenje večine le-teh bi se prav gotovo omajalo, če bi se pokazali resnični vzroki za neuspehe na zunanjem področju.

Celo sedaj je nekaj oficirjev, članov vojaškega sveta, ki ostro napadajo Papandopulosa in njegovo vladanje. Njim se zdi, da se preveč približujejo idejam starega režima, ki ga je hotela revolucija uničiti. In medtem ko nekateri iskreno želijo, da bi Grčija posnemala Francijo in se sama odrekla članstvu v paktu NATO ter se bolj navezala na Vzhod, pa drugi žele, da se uniči še tisti drobnji ostanek demokracije doma in se za vsako ceno kjerkoli nabavi orožje.

Tako je veliko vprašanje, v kako resne težave bo zašel predsednik vojaškega režima, če se ameriška vlada odloči, da bo še vedno zadržala embargo na vojaško pomoč Grčiji. Ameriška vlada ima tudi doma veliko zagovornikov za takšno svojo politiko, saj v Grčiji počasi narašča vse večje nezadovoljstvo proti ZDA. Kajti mnogi Grki mislijo — skoraj gotovo napačno — da so Američani stali za vojaškim prevratom v Grčiji. In ko bo napočil trenutek, ko bodo sami zbirali svojo vlado, bodo nihali med vojaškim režimom in zahodom, in to bo resnično pravi trenutek za skrajno levo.

Argumenti, s katerimi prihaja na dan grški premier, da bo uresničil demokracijo, stojijo na zelo šibkih nogah. Dva politika, Averof in Markezinis, sta postavila pogoje,

na podlagi katerih bi bila pripravljena sodelovati z junto, da bi se v deželi restavrirala demokracija. Oba so odločno zavrnili. Sedanji režim se popolnoma zaveda, da je zaradi svojih okrutnih postopkov v tridesetih mesecih vladanja izgubil podporo ljudstva in se sploh boji predlagati splošne volitve. Zaradi trde roke, zahrbtnosti in ne-taktične politike, nasilno izvajanje svojih zahtev do ljudstva, povečevanje tajne policije in denunciantov, ki pošiljajo vedno nove in nove množice v zapore ali izgnanstvo na daljne otoke v razmere, ki so za človeka nedostojne, so Grki spoznali, da ne morejo od sedanje vlade pričakovati nikakršne lojalnosti ali popuščanja. Zato odklanjajo vsako politično delovanje, ki bi bilo v prid sedanji vladi, odklanjajo vsako opozicijsko izpostavljanje ter organizirajo tajne organizacije, ki so vse usmerjene proti vladi, proti režimu, proti njihovi politiki in proti njihovim nameram za vzpostavljane nekih oblik demokracije. Toda ta navidezna politična pasivnost, ki jo je rodilo grobo teptanje osnovnih človeških pravic in strah, nikakor ni apatija. Bombe, ki vse pogosteje eksplodirajo po Atenah in drugih večjih mestih, so znak, da v grškem ljudstvu podtalno vre.

Vsega tega se zaveda tudi Papandopulos. Po Karamanlisovem pozivu grškim oficirjem je takoj ukazal zapreti dva poslanca, ki sta bila osumljena, da tajno soglašata s Karamanlisovimi idejami. Pa vendar, kljub vsemu navedenemu bi bila resnična sila, ki bi zamajala sedanji grški režim, le pritisk na vojsko. To je namera članic NATO pakta, če bodo resnično izpeljale svoje sedanje grožnje. Tako ameriška vlada in tudi evropske vlade bi morale veliko bolj odkrito nastopiti proti Papandopulosu. Jasno bi mu morali dopovedati, da mora takoj osvoboditi večino političnih jetnikov in brez odlašanja vzpostaviti ustavne svobosčine. Seveda bi ga k temu prisililo tudi nezadovoljstvo vojaškega vodstva, če bo Grčija dokončno izključena iz »evropskega sveta«. In prav v tem trenutku je še priložnost zahoda, da res nekaj stori za Grčijo in grško ljudstvo. Kajti če Papandopulos ne bi poslušal teh nasvetov, potem se bo v odločilnem trenutku moral soočiti s svojimi lastnimi oficirji. Mogoče ne nazadnje tudi z dobro organiziranim odporiškim gibanjem, ki bi že kdaj reagiralo, če se ne bi balo prevelikih človeških žrtev. Oficirji bi se prav gotovo odločili za obnovo kraljevine in postavili Karamanlisa na čelo vlade, kar bi bilo prav gotovo bolje za Grčijo, kot pa sedanja strahovlada. Kako pa bi se odločilo ljudstvo v pravem trenutku, pa ni težko ugani.

ECONOMIST, 25. 10. 69

Ozadje sedanje splošne krize v Argentini

Argentinska ustava določa predsedniške volitve vsakih šest let, toda od padca Perona leta 1955 in do tedaj, ko je prevzela oblast vojaška junta, se je izmenjalo šest različnih predsednikov. Le dva od vseh so izvolili na splošnih volitvah, drugi pa so prišli na oblast kot močnejša vojaška skupina z vojaškimi puči. Seveda vse te številne spremembe in vladni koncepti niso imeli najbolj ugodnih vplivov na politično razpoloženje v deželi. Po pravici povedano, prav ti vojaški režimi so najgloblji vzrok vseh neredov, saj sami niso spoštovali ustavnih določil in so jih pač krojili po svoje, kot je komu najbolj ustrezalo. Tako ni težko sestaviti najrazličnejših komponent, ki so pripeljale do nezavidne politične situacije v deželi, ki ima na eni strani najvišji življenjski standard in zelo varljivo socialno strukturo na južnoameriškem kontinentu.

Le malo politikov bi zanikalo, da je glavni vzrok politične nestabilnosti v deželi zelo slab gospodarski napredek. Še več, sploh ni mogoče več skrivati, da za politično nezadovoljstvo, ki raste iz dneva v dan, ni prav ekonomska stagnacija direktni vzrok, saj je dežela poznala veliko boljše čase od današnjih.

Vse od leta 1880 naprej je pompozni proces gospodarskega napredka spremljal tudi zelo visok družbeni napredek. Ta je počasi pričel zastajati po letu 1930, ko je nastopila v svetu vsesplošna ekonomska kriza. Pa vendar se je že leta 1935 stanje popravilo, ko se je pričel nagli razvoj industrije. Takšna rast se je nadaljevala tudi med II. svetovno vojno, ko si je dežela ustvarila nezaviden ekonomski položaj. Sočasno je seveda sledil tudi družbeni razvoj, ki je z neverjetno naglico porinil naprej določen družbeni sloj in zagotovil Peronu vladavino.

Toda že leta 1952 je nastopila ponovna in zelo huda ekonomska kriza, od katere pa se, žal, dežela do danes še ni opomogla. Upanje za hitrejši družbeni napredek, ki so ga gojili v dolgih desetletjih nenehne gospodarske rasti, je počasi usihalo. Vendar večina prebivalstva danes tega še vedno ne more doumeti. Zakaj tako!

Mnogi še vedno živijo v iluzijah, da je Argentina dežela z neizmernimi naravnimi bogastvi in edino, kar potrebuje, je dobra vlada, pa bo spet postala obljubljen dežela. Vsa ta velika pričakovanja so dobila nove spodbude v kratkih obdobjih gospodarskega »booma« v letih 1959–60 in 1964–65, v katerih je vso deželo zajel val varljive evforije. Toda vsi ti gospodarski

»boomi« od leta 1952 dalje so vedno znova pripeljali ljudstvo v revščino, razočaranje in obup. Takšen položaj pa se je seveda še slabšal s stalnimi spremembami in kršitvami ustavnih določil.

Eden izmed največjih paradoksov sedanje Argentine je v tem, da vsak vojaški udar in tisti, ki se mu postavi na čelo, nastopa v imenu ustavnih določil, ki jih predhodnik ni spoštoval, toda tudi naslednik jih ne spoštuje. Tako so se vrstili državni udari, novo teptanje ustavnih pravic vseh zadnjih štirideset let, v katerih dežela ni poznala niti najmanjših znakov demokratične ureditve ali vodstva, ki bi ga izvolilo ljudstvo na svobodnih volitvah in bi pozneje spoštovalo dobronamerne pripombe opozicije. Kratki prikaz režimov zadnjih štirideset let bo več kot pojasnilo položaj:

1930–32: Vojaška oblast

1932–43: konzervativna vlada, zasnovana na volilni goljufiji

1943–46: vojaška oblast

1946–55: peronistična večina, ki brutalno ravna z opozicijo

1955–58: vojaška vlada

1958–62: civilna vlada, ki je bila izvoljena na volitvah, na katerih ni smela največja stranka glasovati za svojega kandidata

1962–63: vojaška oblast

1963–66: prav isto, kot v obdobju od 1958–62

1966: vojaška oblast.

Vsi poskusi, da bi se vzpostavila le manjša demokratična oblika, so takoj nalezli na vojaško intervencijo. V zadnjem letu Frondizijevega vladanja je vlada dovolila peronistom postaviti na deželnih volitvah tudi svojega kandidata. Rezultat je bil katastrofalen: v pokrajini Buenos Aires je zmagal peronist, predstavnik sindikatov. Že naslednji dan so volitve preklicali in že čez nekaj tednov je sledil vojaški udar. Prav isto se je zgodilo predsedniku Illiamu. Peronisti so se vedno bolj krepili, tako da 1962 vojska ni več čakala volilnih rezultatov, pač pa postavila civilno vlado devet mesecev pred volitvami. Žal pa so civilne vlade napravile še veliko več škode kot vojaški režimi, ker so dovoljevale še več korupcije in še manj skrbele za kakršen koli napredek. Hotele so vzpostaviti zahodno vrsto demokracije, vendar so bile preveč šibke, da bi se jim bilo to kdaj posrečilo.

Ljudstvo pa je pač živelo po svoje. Ko so bili peronisti, kot ena najmočnejših političnih strank v deželi, leta 1955 prepove-

dani, so se počasi pričele oblikovati manjše politične skupine, ki so krojile usodo po svoje.

Eno najmočnejših gibanj med množica mi so postali sindikati. V deželi, ki vse do nedavnega ni poznala velikega odstotka nezaposlenosti, sindikati niso imeli prav ugodnih tal za razvoj, a so kljub vsemu dosegali zelo velike uspehe v prizadevanjih za višjo življenjsko raven delavstva. Ustanovljeni v začetku tega stoletja so odlično napredovali in se pod Peronovo vladavino celo okrepili. Tako jih Peronovi nasledniki niso več uspeli streti, ker so že preveč številna organizirana sila, ki je naenkrat postala močna opozicija.

Toda sledil je ponovni vojaški udar in krmilo dežele je vzel v roke general Onganía. Njegov položaj se je vedno bolj krepil, predvsem zaradi ugodne gospodarske situacije. Tako so se pričele v deželi pojavljati težnje, da bi ustanovili nekakšne golistične in falangistične stranke. Toda konec leta je Onganía hitro pričel izgubljati priljubljenost, zato se je odločil za novo gospodarsko politiko v deželi. Za ministra za gospodarstvo je postavil dr. Vasena, zelo znanega ekonomista z liberalnimi nagnjenji. Njegovo imenovanje je zbudilo val navdušenja, tako doma kot v tujini. Videti je bilo, da se bo režim počasi prilagodil potrebam dežele in ostal na oblasti vsaj deset let. Razvoj naj bi tekkel skladno na ekonomskem, družbenem in političnem področju. Ni bilo sicer preveč jasno, kako bo z ustavo, vendar tedaj ni nihče preveč mislil na to. Uspehi na ekonomskem in družbenem področju bodo pač prinesli napredek tudi na ostalo. General Onganía,

čigar priljubljenost je rastla, je kaj kmalu zamenjal vojaške sile s civilnimi.

Leta 1968, ko je bilo videti, da je vlada trdna »kakor kamen kost«, se je pričelo kazati nezadovoljstvo delavstva, toda vojska je trdno stala na predsednikovi strani. Položaj pa se je vseeno umiril in ostal neizpremenjen samo zaradi malo boljših gospodarskih razmer, ki jih je pridobila z ekonomskim načrtom razvoja ministra Vasena. Zunanjetrgovinska bilanca je postala pozitivna in resnično so nastopili kratki meseci nekakšne iluzorne blaginje. Celo sindikati so pričeli pritiskati na delodajalce, da bi prešli na soudeležbo in večjo delitev dobička, kar je podpirala tudi vlada.

Toda vsa ta, na videz tako trdna zgradba, se je maja meseca 1969 pričela nevarno podirati. Študentje in delavci so dramatično spremenili navidez tako mirno politično prizorišče. Vlada je zapadla v krizo, iz katere več ne vidi izhoda. Spet je nastopila z vojaško silo, ta pa je to pot zbudila vedno hujše in hujše odpore. Političnim zahtevam so se pridružile še ekonomske. Delavci vedno glasneje zahtevajo zvišanje mezd. Nove stavke požirajo še tisto malo gospodarskega napredka, ki bi bil v takšnih razmerah mogoče.

Zato je malo upanja, da se bo Argentina kmalu izvlekla iz vsesplošne krize. General Onganía obljublja sicer vse mogoče, toda celo sam, kaj šele kdo drug ni prepričan, da bo lahko ponovno vzpostavil ustavna določila, ustregel delavcem, omogočil delo političnih strank ter končno razpisal svobodne volitve, katerih rezultate bodo spoštovali.

WORLD REPORT 11/69

Prizadevanja francoske generalitete za prostor v Sredozemlju

Že odkar je Michel Debré zasedel mesto obrambnega ministra v francoski vladi, si prizadeva, da bi v francosko vojaško strategijo vnesel tisto, čemur vojaški krogi v svojem jeziku pravijo »sredozemska hipoteza«. To se pravi, da bi tako ali drugače tudi Francija, kljub zelo slabemu upanju, zavzela strateško mesto v Sredozemlju, v tem važnem vojaškem prostoru, kjer zdaj vladata le ZDA in Sovjetska zveza.

Mogoče bi komu zvenela ta prizadevanja le kot akademska hipoteza, vendar so dogodki, ki že nekaj časa pretresajo Libanon,

to neznatno republiko na Bližnjem vzhodu, potrdili, da bi bila to resna nuja. V Libanonu se je nekaj podobnega dogajalo že leta 1958. Ob revoluciji v Iraku, ki je izbruhnila 14. VII. 58, je libanonski premier Chamoun izjavil, da mu niti politična usmerjenost dežele niti vera ne dovolujeta, da bi poklical na pomoč ameriško armado. Toda kljub tej njegovi izjavi se je kaj kmalu velik del od 10.000 ameriških marincev VI. flote, ki so že od leta 1948 v Sredozemlju, izkrcal v Beirutu s svojim obsežnim vojaškim potencialom. Vlada v

Moskvi je sicer takoj opozorila ameriško vlado, da se naj ne vmešava, toda kaj več od tega niso mogli ukreniti.

Na tem koncu sveta se je do danes marsikaj spremenilo, zlasti pa z navzočnostjo sovjetskega vojaškega ladjevja v Sredozemlju. Po izjavah ameriškega admirala Horacia Rivera, komandanta NATO za južno Evropo, je v Sredozemlju vedno pripravljenih 64 sovjetskih vojnih ladij. Poleg tega imajo še dovolj vojaških helikopterjev za prevoz orožja. Po sporazumu v Montreauxu iz leta 1936 so sovjetske vojaške ladje dolžne prijaviti turški vladi osem dni prej prehod prek Bosporja, vendar včasih od tega sporazuma odstopajo.

Sovjetski vojaški potencial v vodah Sredozemskega morja je veliko večji in močnejši kot ameriške VI. flote, ki ima le 50 ladij. Toda če k amerškemu ladjevju prištejemo še pomorsko vojaško moč držav članic NATO pakta — angleško, grško, italijansko in turško ladjevje, potem je seveda Zahod mnogo močnejši od Sovjetske zveze.

Francija, kot je znano, je stopila iz NATO pakta leta 1966. Od takrat dalje se ni nikoli več udeležila pogostih pomorskih manevrov sil NATO. Tako je njen položaj podoben sovjetskemu, ali pa še veliko bolj delikaten. Prav temu vprašanju je bil posvečen nedavni obisk francoskega admirala Patouja v Sovjetski zvezi. Francija si res prizadeva, da bi si zaradi različnih vzrokov izborila del vojaškega strateškega prostora v Sredozemlju.

Ob napadu palestinskih komandosov na izraelsko letalo na beirutskem letališču, je nekdanji libanonski minister za informacije Gorse izjavil: »Francija ne bo nikoli ostala neprizadeta, če bodo drugi grozili Libanonu.« Za vladavine generala de Gaulla so se Libanonci tesno naslanjali na Francijo, ker so čutili v njej zagotovilo za svojo neodvisnost. Seveda danes temu ni tako, in Debré si za kaj takega ne prizadeva.

Vendar kljub vsemu ostaja sedanji obrambni minister Francije pri pogledih, kakršne je imel general de Gaulle. Ta je

namreč predvidel, da se bo zaradi ravnotežja nekoč moralo pojaviti v Sredozemlju tudi sovjetsko vojaško ladjevje. Prav tako se je uresničila njegova napoved ob koncu šestdnevne vojne: »Izraelska zmaga je prinesla veliko več problemov, kot jih v resnici zasluži. Boste že videli, kaj bodo napravili Rusi.« To svojo hipotezo je preveril na svoje oči leta 1968, ko je obiskal Turčijo. Ko se je popeljal ob obali na jahti Atatürk, sta mimo pripeljali dve sovjetski vojaški ladji.

»Sredozemska hipoteza,« kot je Debré imenoval svoje zamisli o stopu Francije v Sredozemlje z velikim korakom, je še vedno v povojih. Obrambni minister prepričuje generale z besedami kardinala Richelieuja, češ: Richelieu je že tedaj uvidel, da je pomorska vojaška moč nedosegljiva, tako po moči kot v prestižu, kajti ladjevje je mobilno. Lahko se umakne ali napreduje, ne da bi utrpelo velike izgube. Sovjetska zveza je uvidela in potrdila moč vojaškega ladjevja, ko je v najkrajšem možnem času pripeljala raketne rampe na Kubo prav pred nos Američanom.

Francija je s svojim pomorskim vojaškim potencialom že davno prekosila Richelieujeve zamisli, saj ima danes številne pomorske obalne baze na svojem teritoriju, nekaj vojaškega ladjevja in atomsko podmornico Le Redoutable. Zato Debréjeve zamisli o »sredozemski hipotezi« niso čisto akademske, marveč stvarnost, s katero je potrebno računati. Francija stopnjuje napore, da bi te svoje načrte čimprej uresničila, s čemer naj bi si pridobila prednost v strateškem območju Sredozemlja. Prepričani so, da bi ob sedanjem razmerju vojaških sil v Sredozemlju, s povečanjem svojega vojaškega ladjevja lahko ustvarili izredno koristno ravnotežje, zlasti kadar bi šlo za male države, ki mejijo na Sredozemlje, pa niso članice NATO pakta. Obrambni minister Debré predvideva, da bo to velikega pomena za prihodnost.

L'EXPRESS, 2. 11. 69

LEPOSLOVJE

BOJER, Johan: Ljudje ob morju. Prevedel: Jože Dolenc. Ljudska knjiga 104. Prešernova družba, V Ljubljani 1969. 24 str.

DRUON, Maurice: Prekleti kralji. 5. in 6. knjiga. Zgodovinski roman. Prevedel: Ivan Skušek. Zbirka »Bios«. Urednik: Peter Levec. Oprema: Grega Košak. Cankarjeva založba, V Ljubljani 1969. 669+(III) str.

GOLON, Anne in Serge: Angelikina skušnjava. Zabavni roman. Prevedel: Boris Verbič. Opremil: Mitja Race. Založba Lipa, Koper 1969. 601+(III) str.

HEMINGWAY, Ernest: Starec in morje: Izbral in prevedel: Janez Gradišnik. Svetovni klasiki. Opremil: Janez Bernik. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 291+(IV) str.

JAN, Ivan: Mrtvi ne lažejo. Opremil: Ivan Seljak-Čopič. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 304 str.

JAVORSEK, Jože: Kako je mogoče. 2. izdaja. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 256+(I) str.

JÓKAI, Mór: Velikaš. Roman. Iz madžarsčine prevedel: Jože Hradil. Opremil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 519+(I) str.

KERSNIK, Janko: Ciklamen. Roman. Uredil in spremno besedo napisal Andrej Inkret. Ilustriral: Milan Bizovičar. Opremil: Janez Vidic. Iz slovenske kulturne zakladnice 9. Založba Obzorja. Maribor 1969. 231+(I) str. + 10 sl.

KONSALIK, Heinz: Diagnoza rak. Roman. Prevod: Mirko Nepast. Oprema: Milan Arnež. Založba Lipa. Koper 1969. 349+(II) str.

MATICIC, Nada: Ljudje z rdečim nebom. Roman. Knjižnica Levstikov hram. Ureja: Ivan Potrč. Opremil: Tone Zajc. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 491+(IV) str.

MIHELIC, Mira: Stolpnica osamelih žensk. Roman. Opremil: Grega Košak. Založba Lipa. Koper 1969. 389+(II) str.

PETERŠIČ, Vlado: Brazgotina. Roman. Opremil: Uroš Vagaja. Obzorja. Maribor 1969. 496+(III) str.

ŠIDOLL, Carl: Beethoven. Srečanje z umetnikom in človekom. Prevedel: St. Potisk. Opremil: Uroš Vagaja. Veliki možje 17.

Založba Obzorja. Maribor 1969. 154+(I) str. + 16 str. slik.

SHAKESPEARE W.: Zbrana dela. Soneti. Prevedel: Janez Menart. Urednik: Matej Bor. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. CLXX+(I) str.

SKOZI tmine i zore. Sestavili: Vlado Strugar i Božo Bulatović. Beograd, »Rad« 1969. 856 str.

STOKER, Bram: Dracula. Prevedel: Boris Verbič. Opremil: Drago Hrvatski. Knjižna zbirka Spektrum. Urejuje: Anka Vesel Tehniška založba Slovenije. Ljubljana 1969. 468+(III) str.

ZUPAN, Vitomil: Sončne lise. Opremil: Matjaž Vipotnik. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 339+(V) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

KAKO se zaščitimo v vojni: Pripravili: Alimpije Andjelski in drugi. Prevedel: Franček Brglez. Ilustriral: Milorad Dobrić. »Narodna armija«. Beograd 1969. 121+(XXIII) str.

PAVICEVIĆ, Radovan: Država kao konfederacija komun. Kraitika Prudonovih shvatanja. Razvoj socijalističke misli. Studije i monografije. Institut za međunarodni radnički pokret. Beograd 1969. 234+(II) str.

RUS, Vojan: Dijalektika čoveka i sveta. Zbirka Razvoj socijalističke misli. Studije i monografije. Institut za međunarodni radnički pokret. Beograd 1969. 584 str.

ZUPANOV, Josip: Samoupravljanje i društvena moć. Oprema knjige: Irlav Meštović. »Naše teme«. Zagreb 1969. 332+(II) str.

ZGODOVINA

BABIĆ, Manojlo: Oklopne jedinice u NOR-u. Ratna prošlost naših naroda 95. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 8. Urednik-redaktor: Živojin Ljubinković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 348 str. + 4 pril. Med tekstom slike in skice.

BARBIERI, Frane: Nakon Franca. »Publicitista«. Glavni urednik: Slavko Goldstein. Oprema: Ferdo Bis. »Stvarnost«. Zagreb 1969. 131+(IV) str.

BOJ. Prevedel iz slovenščine in predgovor napisal Louis Adamič. Struggle. Translated from the Yugoslav by Louis Adamic.

With a Preface by the Translator. Tomorrow, Publishers 303. New York. Prevedel iz angleščine: Jože Stabej. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 40+(I) str. + 8 str. slik.

BERČIČ, Branko: Tiskarstvo na Slovenskem. Izdal in založil odbor za proslavo stoletnice grafične organizacije na Slovenskem. Ljubljana 1969. 416 str. + 1. zvd.

BUTTITA, Pietro: Letak ali sicilijansko maščevanje. Prevedel: Silvester Škerl. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 82+(II) str.

CONTE, Arthur: Jalta. Delitev sveta. Prevod iz francoščine: Marko Selan. Opremil: Milivoj Dominko. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 387+(IV) str.

GUEVARA, Ernesto Che. Guevara Ernesto Če: Uspomene na kubansku revolucijo. Predgovor: Djuka Julius. Prevela: Zora Minderović. Omot i korice: Stevan Vujkov. Biblioteka društvene i političke literature. Urednik: Radovan Blagojević. Kultura. Beograd 1969. XVI+232+(II) str.

KREFT, Ivan: Spomini. Ob 35-letnici Ljudske pravice in 50-letnici Zveze komunistov. Druga izdaja. Oprema: Uroš Vagaja. Obzorja. Maribor 1969. 293+(X) str.

KVESIČ, Sibe: Hvar izmedju dva rata. Urednik: Srečko Ljubljanović. Vanjska oprema: Zoran Pleše. »Stvarnost«. Zagreb 1969. 258+(II) str. Med tekstom slike.

MIKUŽ, Metod: Slovensko partizansko gospodarstvo v luči partizanskih dokumentov. Opremil: Tone Lazar. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 315+(IV) str. Med tekstom slike.

OB štoti obletnici vižmarskega tabora. Izdal odbor za proslavo 100-letnice vižmarskega tabora pri mestni konferenci socialistične zveze delovnega ljudstva Ljubljane. Opremil: dipl. ing. arh.: Janez Suhadolc. Ljubljana 1969. 31 str.

ORIS kronologije delavskega gibanja na Slovenskem 1867—1968. Oris kronologije so sestavili sodelavci inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Izdal in založil republiški svet Zveze sindikatov Slovenije. Ljubljana 1969. 192 str.

PERIČ, Ignatije: Petnaesta kordunaška NOU brigada. Ratna prošlost naših naro-

da 102. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 9. Urednik-redaktor: Radomir Petković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 331+(V) str. Med tekstom slike in skice.

POETOVIO — PTUJ. 69—1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici. Uredil: dr. Vladimir Bračić. Opremil: Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1969. 255+(IV) str. Med tekstom slike.

POSLOVILNA PISMA žrtev za svobodo. Druga razširjena in dop. izdaja poslovnih pisem za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Stajerski. Glavna urednika: Milan Ževart in Stane Terčak. Opremil: Janez Vidic. Izdala muzej narodne osvoboditve Maribor in muzej revolucije Celje. Založba Obzorja. Maribor 1969. 498+(II) str. Med tekstom slike in faksimili.

RADULOVIĆ, Filip: Bude se gromovi: Ratna prošlost naših naroda 105. Urednik: Radovan Panić. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 242+(II) str.

TURNU, Žan Rajmon: Generalova tragedija. Preveo: Bogdan Pešić. Kultura. Beograd 1969. 358+(I) str.

VILHAR, Srečko — Albert KLUN: Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in južni Franciji. Knjižnica NOV in POS 36. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Predsednik: Zdravko Klanjšček. Strokovna recenzenta: Zdravko Klanjšček in Miroslav Luštek. Opremil: Vladimir Laković. ČZP »Soča«. Nova Gorica 1969. 366+(I) str. Med tekstom slike in skice.

ZORIČ, Milan N.: XIII. krajiška brigada. Ratna prošlost naših naroda 39. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 6. Urednik-redaktor: Radomir Petković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 418+(II) str. + 1 pril. Med tekstom slike in skice.

ZBORNİK občine Grosuplje. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika. Uredniški odbor. Odgovorni urednik: Ivan Ahlin. Glavni urednik: France Adamič. Občina Grosuplje. Grosuplje 1969. 179 str. + 1 pril. Med tekstom slike.